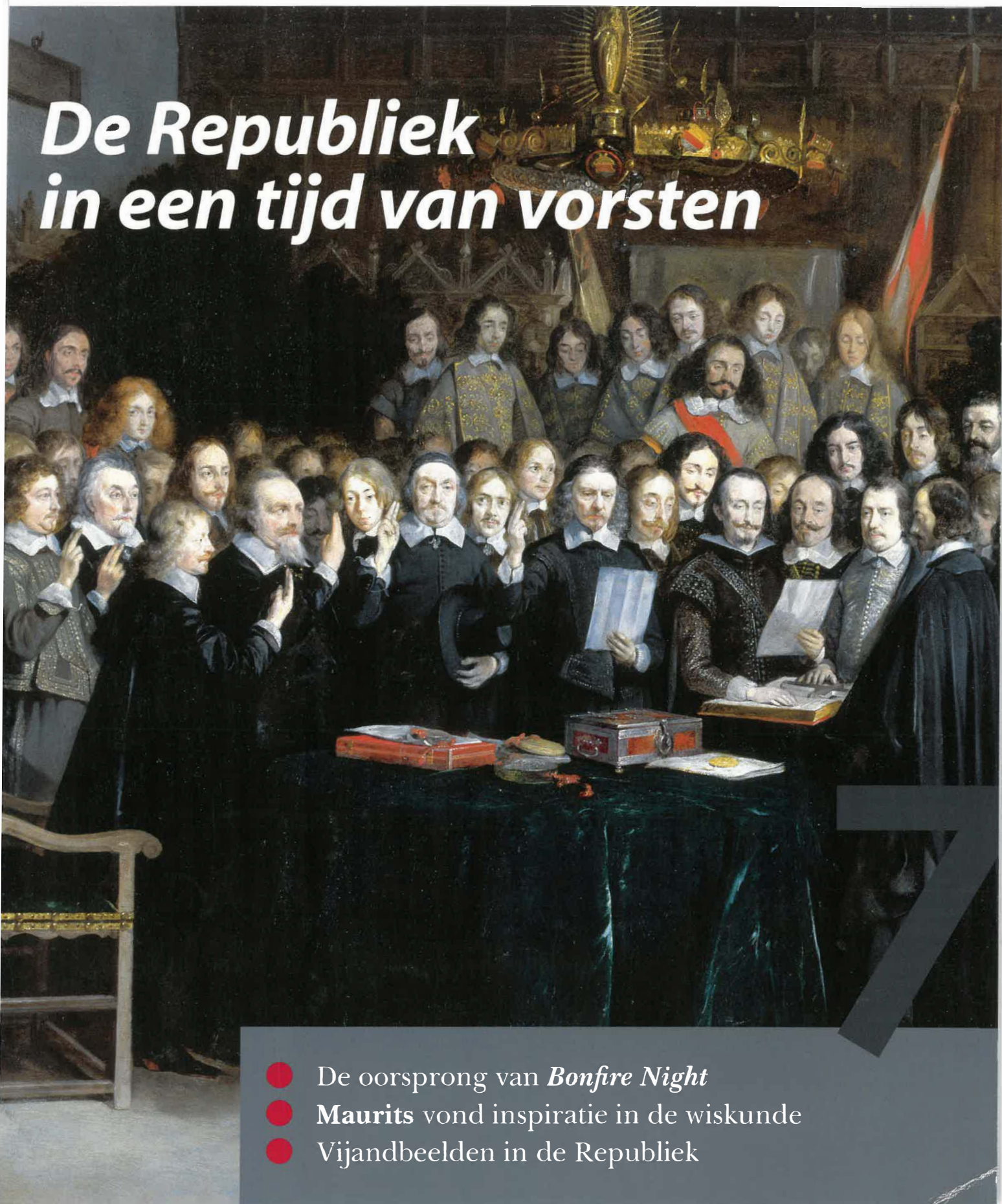

De Republiek in een tijd van vorsten

- De oorsprong van *Bonfire Night*
- Maurits vond inspiratie in de wiskunde
- Vijandbeelden in de Republiek

In afwachting van het 'echte' nieuwe examen staan de komende jaren nog 'gewoon' thema's op het programma. Als je op de titel afgaat, schurkt *De Republiek in een tijd van vorsten* dicht tegen de dynamiek en stagnatie van de afgelopen jaren aan. Maar schijn bedriegt: Jan van Oudheusden, oud-hoofdredacteur van *Kleio*, heeft de nieuwe stofomschrijving eens goed onder de loep genomen en wijst u op mogelijke valkuilen en hiaten. Hij bijt daarmee de spits af voor dit examennummer met daarin een grote hoeveelheid historische achtergronden en praktische handvatten voor in de klas. De Rotterdamse promovendus Ingmar Vroomen vertelt over vaderlandsretoriek in pamfletten. In de bijdragen over Maurits en Oldenbarnevelt (o.a. een vakoverstijgend project met wiskunde!), de Vrede van Münster en de periode van De Witts ware vrijheid blijkt hoe broos die vaderlandsliefde nog was. Ondanks die onderlinge verdeeldheid groeit de Republiek uit tot een wereldmacht. De Engelsen zien met argusogen aan hoe de gewesten, 'dat onverteerde stuk braaksel van de zee' (uitspraak van zeventiende eeuwse dichter Marvell) *king and country* telkens dwarsbomen.

Het examen van 2011 komt ook nog voorbij. In de eerste plaats met een waardevolle analyse door Stefan Boom namens het Cito. Daarnaast een hartenkreet van Joop van den Berg, docent geschiedenis te Gouda, over die onnoemlijk lage N-norm die de laatste jaren zo op het vwo-gemiddelde drukt. Voor wie even geen examennieuws wil lezen: Ger van der Drift raadt u een recente turf over China's grote roerganger Mao aan.

Daan Schuijt

Contributies 2010

- Salaris t/m LB6 € 60,-
- Salaris vanaf LB7 € 70,-
- Docent met drie of meer vakken € 45,-
- Baan van minder dan 0,6 fte € 50,-
- Kennismakingslid € 35,- (alleen voor studenten)
- Buitengewone leden, pensioen, VUT € 55,-
- Partnerlidmaatschap € 80,-

Abonnement:

- Binnenland € 71,-
 - Buitenland, Europa € 75,-
 - Buitenland, overig € 85,-
 - Losse nummers € 12,-
- incl. verzendkosten*

Leden- en abonnementen-administratie

Administratiekantoor
H. Adema,
Aldlânsdyk 50
9051 DH Stiens
Tel 058 - 257 54 47
Fax 058 - 257 39 99
henk_adema@hotmail.com

Website: www.vgnkleio.nl

Algemeen Bestuur VGN

Maas van Egdom
voorzitter
(contactpersoon VGN-reizen,
website, CvE)
Serenadestraat 19
2402 JD Alphen a/d Rijn
Tel. 0172 - 415 071
mvanegdom@ziggo.nl

Maud Knook
penningmeester
Ertskade 133
1019 ED Amsterdam
Tel. 020 - 418 55 10

piketknook@planet.nl

Wendy Hinke-Michels
secretaris
(commissie VAVO en havo/vwo)
Anninksweg 72
7557 AH Hengelo
Tel. 074 - 242 96 86
mwhinke@hotmail.com

Ton van der Schans
(commissie Pabo, canon, LEMM)
Sporstraat 38
2411 EG Bodegraven
Tel. 0172 - 617 337
a.a.vanderschans@driestar-educatief.nl

Marcel Nonhebel
(didactiekcommissie)
Archimedesstraat 117
2517 RT Den Haag
Tel. 070 - 360 32 05
Mob. 06 - 518 31 687
m.nonhebel@casema.nl

Martin Bezemer
(commissie vmbo)
Burg. van Oordtstraat 16
3851 JT Ermelo
Tel. 0341 - 556 240
mbezemer@groevenbeek.nl

Vincent Loth
(KNHG, vwo)
Heydenrijckstraat 100
6521 LS Nijmegen
024 - 323 32 12
v.c.loth@xmsnet.nl

Berichten voor de VGN Bestuur kunt u mailen of opsturen aan de secretaris, Wendy Hinke. Kleio is het blad van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN). Leden ontvangen het gratis. Wilt u lid worden? Aanmelding is mogelijk via de VGN-site. VGN rekening: 128701 t.n.v. penningmeester VGN Stiens

Redactie Kleio

Joke Noordstrand
hoofdredacteur
Lorentzplein 18 | 2012 HG Haarlem
Tel. 023 - 532 99 04
j.noordstrand@worldmail.nl

Hans Pols
secretaris
Van Aerssenstraat 140 | 2582 JT Den Haag
Tel. 070 - 350 13 80
j.pols@penta.nl

Juul Lelieveld | Annemiek de Groot
eindredactie
p.a. Kastanjelaan 4 | 6533 BD Nijmegen
Tel. 024 - 360 22 83
redactie@vgnkleio.nl

Robert Boonstra
Blokstraat 40 | 8012 AZ Zwolle
Mob. 06 - 142 88 807
re.boonstra@windesheim.nl

Gervander Drift
Bouwlust 193 | 3162 SB Rhooen
Tel. 010 - 481 22 43
g.vanderdrift@penta.nl

Anny Hartgerink
Aa-park 10 | 8032 CS Zwolle
Tel. 038 - 453 35 13
a.hartgerink-deleeuw@planet.nl

Ramses Peters
Stieltjesstraat 35 | 6511 AJ Nijmegen
Mob. 06 - 14 31 86 09
ramsespeters@gmail.com

Daan Schuijt
Sara Knipscheerstraat 48 | 2331 SK Leiden
Tel. 071 - 572 79 82
d.schuijt@fi.oretti.nl

Nicole van der Steen
Keltenoord 60 | 3079 ZG Rotterdam
Tel. 010 - 483 67 44
nieksteen@planet.nl

Ben Vriesema
Saturnusstraat 7 | 2024 GH Haarlem
Tel. 023 - 525 12 50
beninhaarlem@hotmail.com

Kleio is een uitgave van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland
Opmaak: Bianca Emanuel
Magazine Design, Overveen
Fotografie leerlingen: Saskia Lelieveld
Druk: Drukkerij Ten Brink, Meppel
ISSN 0165-6449

Kopij voor de Kleiokrant kunt u sturen naar redactie@vgnkleio.nl.
Neem voor informatie over adverteren in Kleio contact op met Joke Noordstrand a.i.

20

14

41

- 4 De Republiek in een tijd van vorsten**
Kanttekeningen en een hulpmiddel bij de stofomschrijving
Jan van Oudheusden
- 8 Vaderlandretoriek in 17de-eeuwse pamfletten**
Interview met Ingmar Vroomen
Nicole van der Steen en Hans Pols
- 14 Met wiskunde win je de oorlog**
Maurits en de 'kunst van het oorlog voeren' - Rutger Stoel
- 20 Rivaliteit in historische context**
Historisch redeneren over Maurits en Oldenbarnevelt
Arnoud Aardema
- 26 Remember, remember ... the fifth of November**
Hoe een zeventiende-eeuwse terreuraanslag voortleeft in het heden - Koen Henskens
- 31 Inpakken en uitpakken**
De havo- en vwo-geschiedenisexamens van 2011 - Stefan Boom
- 34 De N van 'niet weer hè'?**
Een persoonlijke noot over de N-termen vwo geschiedenis
Joop van den Berg
- 41 'Opgezwollen moerasbewoners'**
Vijandbeelden en de Republiek in een tijd van vorsten (1660-1713) - David Onnekink
- 48 Tegen de Vrede**
Utrecht en de vredesonderhandelingen in Munster
Renger de Bruin
- 60 Ware Vrijheid omringd door vorsten**
De deductie van Johan de Witt - Jaap de Haan

71

4

- 12 Kleioscoop**
Elizabeth, The Golden Age
- 24**
Chris van der Heijden
... en de geschiedenis
- 30 Boeken**
- 37 Register op Kleio 2010**
- 46 Lokaal van...** Arno van Gils
- 56 Uitgelezen** - Mao's massamoord
- 65 Recensies**
- 70 Column** Edith van Gameren
- 71 Kleiokrant**

Foto cover:
De beëdiging van
het verdrag van
Münster door de
Spaanse en
Nederlandse
onderhandelaars.
Schilderij van
Gerard Terborch,
1648. Collectie
Rijksmuseum,
Amsterdam.

De Republiek in een tijd van

Kanttekeningen en een hulpmiddel bij de stofomschrijving

Docenten die in de komende examenjaren 2012, 2013 en 2014 met hun kandidaten het examenonderwerp 'Republiek in een tijd van vorsten' behandelen, moeten beducht zijn voor de nodige voetangels en klemmen. De stofomschrijving is erg kort. Zij scheert in ijltempo over ruim twee eeuwen ingewikkelde internationale politiek. De verbanden tussen de verschillende onderdelen zijn niet duidelijk omschreven.

Jan van Oudheusden is geschiedenisdocent en oud-hoofdredacteur van Kleio

De stofomschrijving Republiek in een tijd van vorsten is uiterst summier. In voorgaande jaren vormde zo'n stofomschrijving een gedetailleerd document, een bak met feiten. Die van Dynamiek en Stagnatie in de Republiek telde zestien bladzijden, en die van Dekolonisatie en Koude Oorlog in Vietnam veertien. Die uitgebreide teksten hadden het nadeel van overdaad, maar in elk geval boden zij aan docenten, katernschrijvers en examenmakers voldoende houvast om de complexe geschiedenislijnen met concrete feiten, personen en ontwikkelingen te ondersteunen. De makers van de nieuwe syllabus hebben zich daarentegen op het standpunt gesteld: in de beperking toont zich de meester. Feitelijk leveren zij slechts vier bladzijden tekst, plus een korte inleiding. Het thema beschrijft de voor- geschiedenis en geschiedenis van de Republiek (tot 1702) vanuit drie gezichtspunten: de politiek; de economie en de religie. Het eerste benadrukt de spanning tussen particularisme en centraal gezag. Het tweede de tegenstelling tussen vrijhandel en handelsbarrières. Het derde die tussen godsdienstvrijheid en

staatsgeregelde godsdienst. Daarbij wordt het internationale perspectief geboden door de leerlingen kennis te laten maken met wat er zich tegelijkertijd in Frankrijk en in Engeland afspeelde.

Uitkijken geblazen

Voor de docent die het thema Dynamiek nog in zijn hoofd heeft, is het uitkijken geblazen: er wordt niet meer gerept van geijkte sociaal-economische termen als gildenwezen, trafieken, sonttollen en commissiehandel. Nog wel aanwezig zijn onder meer: de moedernegotie, de wisselbank en Mare Liberum. Die keuzes komen over als tamelijk willekeurig. In de uitwerking worden de drie spanningsvelden niet steeds ingevuld. Zo moet de docent die het begrip 'particularisme versus centralisme' in de verf wil zetten, bij zorgvuldige lezing vaststellen dat het begrip particularisme helaas alleen in de inleiding wordt gehanteerd; in de eigenlijke tekst wordt het niet geconcretiseerd. Aan docent en leerlingen de taak om uit te gaan zoeken welke conflicten onder die noemer vallen.

Links: Dat Hendrik IV dezelfde persoon is als Hendrik van Navarra moet je maar weten.

Rechts: De kans om de culturele bloei van de Gouden Eeuw in de schijnwerpers te zetten is helaas genegeerd. Rembrandt, Bredero, Van Leeuwenhoek, Hooft: zij schitteren door afwezigheid.

vorsten

De docent die de contrasten tussen het centrum (Holland) en de periferie (de overige zes gewesten) wil behandelen, verspilt helaas zijn tijd. Nog sterker dan Dynamiek ademt het thema Republiek in een tijd van vorsten een geest van onbeschaamd hollandocentrisme. De bewoners van de buitengewesten zijn vrijwel tot non-entiteiten gereduceerd. In de vorige editie hadden ze tenminste nog een bescheiden plekje, al werden ze daar voorgesteld als een hobbit-achtig, eenvoudig volkje: simpele keuterboertjes van de zandgronden, zonder ontwikkeling of innovatiedrang. De stofomschrijvers van Republiek tussen vorsten hadden toch wel minstens de rol van bufferzone kunnen aanstippen die de Generaliteitslanden en de Zuidelijke Nederlanden tegen wil en dank vervulden in de oorlogen met de Zonnekoning. De kans om de culturele bloei van de Gouden Eeuw in de schijnwerpers te zetten is helaas genegeerd. Rembrandt, Bredero, Van Leeuwenhoek, Hooft: zij schitteren door afwezigheid. Het begrip cultuur is verengd tot religie. Maar een woord als 'inquisitie' ontbreekt dan weer. De aanname dat het humanisme van geleerden als Erasmus de wegbereider was van de Reformatie lijkt wat kort door de bocht. Merkwaardig is dat de voornaamste religieuze thematieken - zoals de betekenis van het humanisme, de strijd tussen Arminianen en Gomaristen en het tolerante klimaat in de Republiek - alleen voor vwo-kandidaten bestemd zijn. Voor havisten acht men die te hoog gegrepen. Het is overigens de vraag wat de vwo-docenten hun leerlingen over Descartes en Spinoza moeten bijbrengen, wier plaats in de filosofiegeschiedenis nauwelijks wordt aangestipt. De ingewikkelde internationale constellatie is op zijn zachtst gezegd tamelijk oppervlakkig benaderd. Wél de totstandkoming van de Anglicaanse Kerk, níet de impact van de Engelse Burgeroorlog. Wél de godsdienstvrede van Duisburg, amper of niet de verwoestende Dertigjarige Oorlog. Wél de Bloedbruiloft, niet de hugenotenoorlogen; die worden slordig gedateerd, en eigenlijk alleen genoemd wanneer ze door Hendrik IV worden beëindigd. Dat deze vorst dezelfde persoon is als de eerder vermelde Hendrik van Navarra moet je maar weten. Is dat nu zo'n verband dat we zelf moeten aanbrengen?

Collega-historicus Maarten Prak noteerde nog enkele andere slordigheden. Ik ben zo vrij enkele daarvan over te nemen: Rond 1566 was het calvinisme hier nog niet zo populair als wordt gesteld; lutheranen en doopsgezinden hadden meer aanhang. Het in het verdrag van de Unie van Utrecht gehanteerde begrip

'In de vorige editie werden de bewoners van de buitengewesten voorgesteld als een hobbit-achtig, eenvoudig volkje. Nu zijn ze helemaal afwezig. Een sterk staaltje hollandocentrisme'

'gewetensvrijheid' was maar relatief, aangezien elk gewest dat naar eigen goeddunken kon invullen. De economie van de noordelijke Nederlanden stond niet in dienst van het Spaanse Rijk, al wilde Filips II daar wel een graantje van meepikken. De betekenis van de Deductie van Vrancken was minder eenduidig dan de stofomschrijving suggereert. De handelsvloot van de Republiek was véél ouder dan de leerstof aangeeft. Johan de Witt behartigde als ambtenaar van het gewest Holland toch eigenlijk ook de belangen van de Republiek als geheel. De macht van Lodewijk XIV over zijn onderdanen was zeker niet absoluut; hij had rekening te houden met allerlei belemmeringen. De suggestie dat efficiëntere besluitvorming de neergang van de Republiek had kunnen voorkomen, negeert het feit dat Engeland en Frankrijk gewoon veel sterker werden. Tot zover Maarten Prak.

De opstellers hebben niet de moeite genomen een actuele literatuurlijst toe te voegen. Een lijstje van drie titels moet volstaan. Belangrijke auteurs zoals Van Deursen, Schama, Israel en Blockmans ontbreken. ►

Een schema als hulpmiddel

We moeten maar roeien met de riemen die we hebben. Voor mijn eigen gemak heb ik - evenals vorige jaren - een poging gedaan de letterlijke tekst van de leerstof in een schema te plaatsen, formaat: twee A4'tjes. Vijf kolommen (drie voor de Republiek, een voor Engeland, een voor Frankrijk), en vier tijdvakken, zo mogelijk voorzien van de nodige pijlen om verbanden aan te geven. Persoonsnamen staan vet, namen van geschriften gecursiveerd. Ik stel het schema graag beschikbaar. Ik hoop dat het bruikbaar is voor mijn collega-docenten en hun kandidaten. Ik wens ieder van u veel succes!

De Republiek in een tijd van

Politieke, religieuze en economische (voor)geschiedenis van de Republiek 1477-1702 en haar internationale context

Begin-jaar	POLITIEK Particularisme ↔ centralisme	ECONOMIE Vrijhandel ↔ handelsbarrières	RELIGIE Godsdienstvrijheid ↔ staatsgodsdienst	Ondertussen in Engeland	Ondertussen in Frankrijk
1477	Habsburg: vorsten willen centralisatie Karel V benoemt landvoogd + 3 centrale raden ↓ ↓ ↓	Vlaamse en Brabantse steden bloeien in handelsnetwerk In <u>Holland</u> komt commerciële landbouw op Moedernegotie levert graan ↓	REFORMATIE kath. ↔ prot. Humanisme (Erasmus) Vorsten (Karel V) onderdrukken andersdenkenden	Rol Parlement 1536 Anglicaanse Kerk staatskerk (Hendrik VIII) bij toerbeurt vervolging protestanten en katholieken	1e ideeën absolutisme Vervolging protestanten
	Belofte regionale autonomie → ← instemming met vaste belastingen		1555 (Duitse Rijk:) Godsdienstvrede van Augsburg		
1555	*1555 Filips II *1566 Smeekschift Beeldenstorm * 1567 komt Alva OPSTAND tegen Filips II, o.l.v. Willem van Oranje * 1576 <i>Pacificatie van Gent</i> * 1579 <i>Unie van Atrecht; Unie van Utrecht</i> * 1580 Oranje vogelvrij * 1581 <i>Plakkaat van Verlatinghe</i> na Anjou+Leicester: * 1588 REPUBLIEK DER 7 VERENIGDE NEDERLANDEN	belastingen handelsblokkades plan 10e Penning → → → VERZET Economische groei, boerenvrijheid → schaalvergroting landbouw (=contrast met ENG: grootgrondbezit, en met FR: adel gericht op traditionele landbouw) Gewestelijke tolbarrières maar: Holland+Zeeland = eenheidsmarkt 1585 Val Antwerpen → Holland met Amsterdam centrum wereldhandel	Calvinisme groeit Willem van Oranje bepleit tolerantie. Dit botst met macht van orthodox-protestanten; beide toch samen in de strijd tegen Filips <i>Unie van Utrecht:</i> geloofsvrijheid; praktijk = gewetensvrijheid voor allen, maar eredienst alleen toegestaan aan calvinisten, dus niet aan katholieken, lutheranen, doopsgezinden, joden	Onrust tussen katholieken en protestanten Elizabeth I schept rust en orde → Einde ketter-vervolgingen, ondanks druk uit Rome en Spanje ENG. handelt o.a. op de Levant	Strijd tussen katholieken en protestanten (=hugenoten) 1572 Bloedbruiloft, maar Hendrik van Navarra ontkomt burgeroorlog tot 1598

Begin-jaar	POLITIEK	ECONOMIE	RELIGIE	Ondertussen in Engeland	Ondertussen in Frankrijk
1588	* 1588 ondergang Armada tegen de Republiek en ENG (Elizabeth) - prins Maurits; - landsadvocaat Oldenbarnevelt <i>Deductie van Vrancken</i> legde soevereiniteit bij de Staten. REP. = statenbond, maar Holland domineert * 1609-1621 12-jarig Bestand: machtsstrijd Maurits ↔ Oldenbarnevelt (deze wordt in 1619 onthoofd) * 1625-47 prins Frederik Hendrik (Stedendwinger) veroverde de a.s. Generaliteitslanden * 1648 Vrede van Münster	<u>ECONOMISCHE GROEI</u> Handelsbloei: Wisselbank en Beurs Amsterdam VOC: handels-nederzettingen (net als bij <i>East India Company</i> van ENG) WIC: kaapvaart en Δ-handel Hugo de Groot: <i>Mare Liberum</i> = vrije zee	Orthodox-protestanten overhand Arminianen ↔ Gomaristen Oldenbarnevelt: <i>Scherpe Resolutie</i> 1618 Synode van Dordrecht	1596 drievoudig verbond ENG + FR + REP ↔ SP East India Company Band Stuart-Oranje: huwelijk Willem II ♥ Mary	drievoudig verbond ENG + FR + REP ↔ SP 1598 Hendrik IV: <i>Edict v. Nantes</i> 1618-1648 Dertigjarige oorlog in Dl.: FR steunt prot., SP steunt kath.
1648	(Willem II 1647-1650) 1e Stadhouderloze Tijdperk 1650-1672 staatsgezinden ↔ prinsgezinden. raadspensionaris Johan de Witt is op hand van regenten * 1672 RAMPJAAR; REP overleefde door waterlinie, Willem III en Michiel de Ruyter - Willem III smeet coalities tegen FR v.a. 1688 personele unie met ENG	REP krijgt hinder van mercantilisme van FR (importheffingen) en ENG (1651 <i>Act of Navigation</i>) Handel loopt terug schulden → minder geld voor landsverdediging	Tolerant klimaat relatieve gewetensvrijheid Descartes Spinoza	Burgeroorlog (1642-1649) Karel I onthoofd Cromwell Lord Protector 1660 Karel II, afhankelijk van Parlement 1672 aanval op REP met FR 1688 <u>Glorious Revolution</u>: William III & Mary ↔ Jacobus II Bill of Rights Parl. monarchie	v.a. 1661: Lodewijk XIV regeert volgens regels van het absolutisme ↓ + begeert de Zuidelijke Nederlanden 1672 aanval op REP met ENG coalitieoorlogen: FR hegemonie voorkomen door Willem III
1702	(- 2e Stadhouderloze Tijdperk 1702-1747)	Dit schema is ook te vinden op www.vgnkleio.nl/kleio.			

Vaderlandretoriek in zeventiende-eeuwse pamfletten

Interview met Ingmar Vroomen

Tijdens de binnenlandse crises die de Republiek in de zeventiende eeuw kende, werd in pamfletten een taal gebruikt waarin begrippen als 'patria', 'patriot' en 'vaderland' voorkwamen. Het promotieonderzoek van Ingmar Vroomen gaat over het gebruik van deze vaderlandretoriek in het politieke debat in de Republiek.

Nicole van der Steen en Hans Pols zijn redacteur van Kleio

Titelblad Noodt-
wendigh ende
Levendigh Discours
(1618). Hierin werd
Oldenbarnevelt
dusdanig persoon-
lijk aangevallen dat
hij er letterlijk ziek
van werd.

De werktitel van zijn promotieonderzoek was 'Oorlog in Europa, facties in het land: patria en patriotten in pamfletten 1618-1690'. Maar daar heeft hij, naar eigen zeggen, niets meer mee gedaan. 'Die titel is me voorgesteld door mijn promotor Robert von Friedeburg. Het oorspronkelijke idee was om van zes jaren van politieke onrust in de Republiek pamfletten door te nemen. Er zijn zes van die crisisjaren in de zeventiende eeuw aan te wijzen: 1618, 1619, 1650, 1672, 1684 en 1690. Maar ik heb alleen de eerste vier crisisjaren onderzocht, de laatste twee jaren heb ik laten vallen. Het waren er te veel. Met behulp van de Knuttel-catalogus, genoemd naar de bibliothecaris die hem eind negentiende eeuw heeft samengesteld, kon ik gebruik maken van de grootste pamflettenverzameling van Nederland, die in totaal meer

dan 30.000 pamfletten bevat. De lengte van die pamfletten kan heel verschillend zijn, sommige zijn vijf bladzijden, andere 24, 80 of nog meer. Maar ik heb de grens bij 100 bladzijden gelegd. Ik heb gekeken naar het gebruik van 'patria', 'patriot', 'natie' en 'vaderland' in die geschriften als voorbeelden van vaderlandretoriek. In 1618 komen een of meer van die termen in 174 van de 304 pamfletten voor, in 1619 in 85 van de 177 pamfletten, in 1650 in 191 van de 419 pamfletten en in het topjaar 1672 in 403 van de 772 pamfletten. In 53 procent van de onderzochte pamfletten komt deze vaderlandretoriek dus voor. En dat is opmerkelijk, want uit onderzoek van mijn promotor blijkt dat in Frankrijk vermoedelijk slechts in 1 procent van de tijdens de *Fronde* tegen Mazarin gepubliceerde pamfletten deze termen voorkomen.'

Partij en factie

'De factiestrijd in de Republiek ging natuurlijk over de tegenstelling tussen de Oranjegezinden en de Staatsgezinden, de remonstranten en de contraremonstranten, Amsterdam en Willem II. Het gebruik van de term factie is een reactie op een vroegere beschrijving van de conflicten in de Republiek als een partijstrijd tussen groepen met een programma en doelen. Het idee dat er in de zeventiende eeuw een partijstrijd was tussen aanhangers van Oranje, de Prinsgezinden, en de Staatsgezinden is al in de jaren zestig van de vorige eeuw onderuit gehaald door Roorda in zijn proefschrift *Partij en factie*. De conflicten die speelden in de Republiek gingen volgens Roorda vooral om lokale groepsbelangen, de verdeling van de lucratieve regentenambten. Het ging dus niet om ideologisch gestuurde groepen, maar om lokale machtsbelangen die

NOODTVVENDIGH
E N D E
Levendigh Discours /
Van eenighe getronwe Patriotten ende Lief-heb-
beren onses Vaderlands; over onsen droevigen
ende periculeusen Staet.
Vvaer inne oprechtelijc ende levendigh ver-
thoont vvordt; in vvat perijckel ende ghevaer vvy ghe-
raeckt zijn, ende vvaer henen dese vervvarin-
ghen tenderen: Met de noodighe mid-
delen om die te remedieren.
In't Licht ghebracht,
Om teghen die vileyne boeckkens/ VVeegh-schael,
Reuck-appel, Vraegh-al, &c. ghelesen te worden.

mensen verenigden. De groep die in 1672 de stadhouder steunde, kon in 1684 weer een hele andere positie innemen. Alleen in tijden van grote binnenlandse spanning konden controverses over het landsbestuur deze lokale conflicten overstijgen. Maar plaatselijke belangengroepen probeerden altijd hun voordeel te doen met de partijstrijd in het land.

De context waarin deze begrippen gebruikt werden was die van een politiek debat over plichten, rechten en vrijheden. Het ging dus niet om een uiting van nationalisme, of het bestaan van de natiestaat. Men voerde het debat om bepaalde posities te verwerven en daarbij gebruikte men vaderlandretoriek: het vaderland is in gevaar, onze stad, ons gewest gaat zijn vrijheid verliezen, het geloof wordt bedreigd en daarom hebben wij als patriotten het recht om op te staan. Waarschijnlijk viel men daarbij terug op de retoriek van Willem van Oranje tijdens de Opstand. Hij was waarschijnlijk de uitvinder van het begrip 'patriot'. Daarvoor betekende het slechts landgenoot; Willem van Oranje gaf het een politieke lading. Dat deed hij ook met het begrip 'vaderland'. Hij zette die begrippen in zijn correspondentie en publicaties in om medestanders te mobiliseren. Het ging toen om 'het gemene vaderland', de zeventien gewesten, en hun vrijheden die door de Spaanse koning geschonden werden. Willem van Oranje stelde dat de loyaliteit aan het vaderland boven die aan de koning ging. Mijn idee is dat die retoriek in de zeventiende eeuw is voortgezet, maar nu in de binnenlandse conflicten. De Spaanse koning maakte dus plaats voor

Oldenbarnevelt en zijn factie, de Amsterdamse regenten Bicker, de gebroeders De Witt en de 'Loevesteiners'.

Een andere verklaring voor het gebruik van de vaderlandretoriek kan zijn het specifieke staatsbestel van de Republiek met zijn soevereine gewesten, de steden en hun particularisme. 'Vaderland' kan dan staan voor het land, het gewest, de stad, maar ook wel voor bepaalde vrijheden. De precieze betekenis van 'vaderland' is moeilijk te achterhalen. In ieder geval was de term 'patriot' een betere leus dan het begrip 'geus', want dat was behoorlijk in diskrediet geraakt door het ruwe en wrede optreden van de geuzen met hun plunderingen.'

Rampjaar

'Maar in 1672 komen alle betekenissen samen; dan is alles in gevaar. In 1672 verschenen ontzettend veel pamfletten, veel meer dan ik onderzocht heb. Je ziet dat de Orangisten die productie domineerden, en ze monopoliseerden daarmee ook het gebruik van de begrippen 'patriot' en 'vaderland'. En zonder nu te zeggen dat 'het drievoudig snoer', God, Nederland en Oranje, al in die betekenis gebruikt werd - want als zodanig was het een negentiende-eeuwse uitvinding, zoals Joris van Eijnatten heeft aangetoond - is het wel duidelijk dat gereformeerde pamflettisten Oranje zagen als beschermer van het ware geloof en het vaderland. Bij die *hardcore* calvinistische schrijvers kom je dan tegen dat de Republiek Israël was en Willem III werd vergeleken met een van de oudtestamentische stichters. Daarvoor hadden we al gezien dat Willem van Oranje vergeleken ►

De Executie van Oldenbarnevelt, 13 mei 1619. De titel verraadt aan wiens zijde de graveur staat. Prent uit de collectie van het Rijksmuseum, Amsterdam.

Rechts: De moord op Cornelis en Johan de Witt, 20 augustus 1672 (Romeyn de Hooghe). Prent uit de collectie van het Rijksmuseum, Amsterdam.

Onder: Titelblad van Trouwhartige Aenspraecck (1650). Het eerste pamflet uit 1650 dat pleitte voor het afschaffen van het stadhouderschap, verschenen na de dood van Willem II.

werd met Mozes die zijn volk naar het beloofde land had geleid. Los van al deze retoriek moet je ook constateren dat er in 1672 een groep was die de onrust gebruikte om op het pluche te komen, de zittende regenten werden tot zondebokken gemaakt om hun plaats te kunnen innemen.'

'In de eerste twee onderzochte jaren ging het om de strijd tussen de remonstranten en de contraremonstranten. Die zorgde voor veel onrust in de steden van Holland, vooral daar waar de regenten remonstrantsgezind waren en een meerderheid van de bevolking contraremonstrant, zoals in Leiden en Haarlem. In 1617 had Oldenbarnevelt met de Scherpe Resolutie bepaald dat de steden zelf soldaten mochten aannemen, de waardgelders. Maurits greep in en liet die soldaten afdanken en Oldenbarnevelt arresteren. Hij ging daarna alle steden langs om de wet te verzetten en benoemde regenten die op zijn hand waren. Oldenbarnevelt vond dat de remonstranten getolereerd moesten worden, maar ook dat de

stranten als een soort crypto-katholieken die het land weer aan Rome zouden uitleveren. Kortom, de vrijheid was in gevaar. Wat ook speelde was dat Oldenbarnevelt steun zocht bij Frankrijk, terwijl Maurits Engeland als bondgenoot wilde. Het was een heel complex conflict.'

Door het slijk

'Bij de overwinning van de contraremonstranten in 1618 en de Oranjegezinden in 1672 klonk triomfalisme door. Mensen waren blij met de moord op de gebroeders De Witt en ze schreven daar ook over: mooi dat ze dood zijn en in stukken zijn gesneden. De verwensingen aan het adres van Oldenbarnevelt waren in eerste instantie wat voorzichtiger, alhoewel men hem wel van van alles beschuldigde: hij zou het vaderland verarmd hebben en aan zelfverrijking en nepotisme hebben gedaan. Ook dat zagen we bij Johan de Witt; hij zou staatsgeld in eigen zak hebben gestoken. Maar de toon bij de dood van Oldenbarnevelt was wel milder. Dan zie je toch dat het debat in 1672 veel feller was.

In 1650 is de kritiek op Willem II - het gaat dan om de soevereiniteit van Holland en de Hollandse steden en de macht van de stadhouder - voorzichtiger. Hij zou misleid zijn door zijn raadgevers. Tegelijkertijd werd ook wel geschreven dat hij het machtsstreven met de moedermelk had binnengekregen. Maar toen hij gestorven was, zag je de toon veranderen: we moeten het stadhouderschap afschaffen, het is zo in strijd met de ware aard van de Republiek en nu is de kans er een einde aan te maken. Na Willems dood durfde men dat te schrijven. Er was een gedichtje: 'de stadhouder heeft op tijd zijn ogen gesloten om ons de ogen te openen voor de ware aard van het stadhouderschap'. Maar hij werd dus niet door het slijk gehaald.

TROUWHARTIGE Aenspraecck

Aen alle goede

PATRIOTTEN

*Van desen Staet, in dese
gelegenheit.*

Nationale Synode geen zeggenschap over de afzonderlijke gewesten had. Het ging hem dus om de soevereiniteit van Holland. Hij kwam hier tegenover de stadhouder te staan, die de contraremonstranten steunde. Voor hen stond vast dat de Republiek uit elkaar zou vallen als de partij van Oldenbarnevelt haar zin zou krijgen. Bovendien beschouwden zij de remon-

Den Oprechten PATRIOT;

Wangelwesen tusschen een
AMSTELDAMMER en HAGENAER.

Honestum pro Patria mori.

Sommige pamfletten waren zo opruiend dat ze werden verboden. Dat gebeurde opmerkelijk genoeg in 1672 heel weinig en pas na de machtswisseling bij een aantal staatsgezinde publicaties. Ook in 1618 werden sommige pamfletten verboden, net als in 1650. Toen ging het om een kleine twintig pamfletten. Degene die de drukker of de schrijver kon aanwijzen kreeg een beloning. Maar het was in het gedecentraliseerde bestel van de Republiek enorm lastig dergelijke verboden te handhaven.

In 1618 verscheen het pamflet 'Noodtwendigh ende levendigh discours, van eenighe getrouwe patriotten ende lief-hebberen onses vaderlands; over onsen droevighen ende periculeusen staet'. Het was een persoonlijke aanval op Oldenbarnevelt. Hij en zijn medestanders zouden de fundamenteën van het vaderland hebben bedreigd: de regering, de religie, het leger en justitie. Oldenbarnevelt zelf zou op zelfverrijking uit zijn, de macht willen hebben en het vaderland verarmen. Zijn familieleden waren allemaal van discutabele achtergrond. Het was echt een persoonlijke aanval van corruptie en nepotisme. Volgens de Engelse ambassadeur Carleton was Oldenbarnevelt zo van slag dat hij thuis het bed moest houden. En hoewel het tegen zijn gewoonte was, zo schreef hij aan de Staten van Holland, voelde hij zich gedwongen om te reageren in een remonstrantie. Daarop volgde een hele reeks anti-Oldenbarnevelt pamfletten vol met vaderlandretoriek. Daaruit blijkt dus wel dat pamfletten invloed konden hebben. Ook De Witt zou reageren op pamfletten waarin hij werd beschuldigd van corruptie. Maar de positie van De Witt was natuurlijk wel heel zwak geworden toen de Franse koning in Utrecht zat en diens troepen alleen nog voor een laagje water stonden. Wat heb je dan nog aan verheven ideeën als de Ware Vrijheid?

In 1618 was het merendeel van de pamflettisten op de hand van de contraremonstranten, in 1619 waren het vooral nog de remonstranten die van zich lieten horen. In 1650 ging het gelijk op tussen Orangisten en Staatsgezinden. Het strijdpunt was toen soevereiniteit: mag Holland zelf soldaten afdanken zonder overleg met de andere gewesten, wat zijn de rechten van de stadhouder, mag Willem II Amsterdam proberen in te nemen? Sommige schrijvers combineerden dat wel met religie. Bij hen doken de remonstranten weer op

als boosdoeners. Maar dat is lang niet in alle pamfletten zo. Een veel voorkomende klacht was dat de machthebbers zakkenvullers waren en aan vriendjespolitiek deden.

Vaderlandretoriek werd niet gebruikt om mensen te verenigen, maar om mensen uit te sluiten. Dat blijkt uit het pamflet tegen Oldenbarnevelt. Daar staat met zoveel woorden: we leven in een vrij land. We mogen schrijven wat we willen. Maar dat recht komt niet iedereen toe, alleen echte patriotten. Daarmee had de retoriek ook een activerende functie; jullie zijn vaderlanders, jullie moeten nu wat doen. Het werd een oproep aan alle ware christenen, trouwe Nederlanders en echte patriotten om 'koelbloedig en met ene zonderlinge ijver' te handelen: wij zijn goed en jullie zijn slecht, en daarom hebben wij nu het recht en de plicht om in te grijpen.' ■

Titelblad van Den Oprechten Patriot (1672). In dit pamflet werd bekritiseerd dat de aanhangers van Oranje tijdens het Rampjaar het begrip 'patriot' wisten te monopoliseren.

Ingmar Vroomen studeerde maatschappijgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en doet nu aan dezelfde universiteit promotieonderzoek naar het gebruik van vaderlandretoriek in de Republiek in pamfletten tussen 1618 en 1672.

Elizabeth: the Golden Age

'Ik heb mij altijd zo gedragen, in gehoorzaamheid aan God, dat ik mijn kracht en veiligheid voornamelijk in de loyale harten en goede wil van mijn onderdanen heb geplaatst. [...] Ik weet dat ik slechts het lichaam heb van een zwakke en breekbare vrouw; maar ik heb het hart en de moed van een koning, zelfs van een koning van Engeland, en ik acht het een blijk van grove minachting dat Parma of Spanje, of welke Europese vorst dan ook, de grenzen van mijn rijk zou durven overschrijden.' (Uit: *Speech to the troops at Tilbury*, Elizabeth I, 1588)

Nicole van der Steen is redacteur van Kleio

Met een Spaanse invasie op handen sprak Elizabeth, koningin der Britten, haar troepen moed in met een beroemd geworden toespraak, waarin ze zichzelf onderdeel maakte van de strijd. Ze droeg een zilveren harnas en bereed een wit paard, en haar soldaten gingen voor haar door het vuur. Elizabeth I was in de jaren 1570 uitgegroeid tot het boegbeeld van de protestanten in Europa. Ze had sinds haar aantreden in 1558 de Engelse religieuze gemoederen vrijwel tot bedaren gebracht, maar kreeg na haar excommunicatie door de paus in 1570 te maken met intriges, gericht op een katholieke machtsvername. Het parlement werd gedwongen steeds strengere maatregelen tegen katholieke inwoners te nemen. Protestantse leiders als Willem van Oranje en Frans I van Frankrijk zochten Elizabeths steun tegen de Spaanse machtsuitbreiding op het

continent. De Engelse kaperij tegen Spaanse schepen en de Spaanse steun aan de door Elizabeth opgesloten Mary Stuart verbeterden de verhoudingen niet. De moord op Willem van Oranje, niet lang na de ontdekking van een moordcomplot tegen haarzelf, dwong de koningin openlijk partij te kiezen. Toen Elizabeth zich in 1585 aan de zijde van de Nederlandse opstandelingen schaarde, was de Spaans-Engelse Oorlog (tot 1604) een feit. Mary Stuart bleek een volmaakt instrument voor een Spaanse samenzwering: met haar als koningin zou Filips II in Engeland een bondgenoot hebben. Na haar onthoofding in 1587 vielen haar aanspraken op de troon bij testament aan Filips toe en werd serieus aan een invasie van Engeland gewerkt. Filips kon zich de verliezen door de Engelse aanvallen niet meer veroorloven; zijn toenemende vroomheid zette hem bovendien aan tot uitvoering van de pauselijke opdracht. De duivelse Elizabeth diende te verdwijnen. Zodoende lag de beroemde Armada in 1588 bij het Noord-Franse Grevelingen klaar voor de tocht naar Engeland; Alexander Farnese, destijds landvoogd van de Nederlanden, zou de onderneming leiden. Nog voor de invasie goed en wel begonnen was, was de enorme vloot echter al uiteengeslagen door Engelse branders en geschut. Deze Spaanse nederlaag

bracht nog lang geen einde aan de vijandelijkheden, maar sprak sindsdien meer dan welke slag ook tot de verbeelding.

Oogstrelend avontuur

De film *Elizabeth: the Golden Age* geeft de gebeurtenissen tussen 1584 en 1588 in vogelvlucht, maar prachtig vormgegeven weer. De kennismaking van de koningin met Walter Raleigh, een Engelse volksheld die aan de wieg stond van de Amerikaanse koloniën, luidt een romantisch en oogstrelend avontuur in, dat bol staat van intriges, dreiging en onderdrukte passie. Veel Britse folklore komt herkenbaar in beeld: Raleigh die zijn mantel over een plas gooit voor de koningin, de eerste kennismaking met de aardappel, afgewezen huwelijkskandidaten, Elizabeths veeleisende relaties met haar favorieten en haar eeuwige jeugdige uitstraling.

Die nadruk op de romantiek van het Elizabethaanse tijdperk gaat helaas ten koste van de historische zorgvuldigheid. Van Robert Dudley, graaf van Leicester, is bijvoorbeeld geen spoor te bekennen; hij vertoefde destijds als legerleider in de Nederlanden, maar gold wel als de grote liefde van de koningin. Walter Raleigh was een dichter, intellectueel, alchemist en hoofd van Elizabeths spionagedienst, meer dan de ruige charmeur en piraat die hij hier is, en

hij huwde hofdame Bess Throckmorton pas in 1591. Filips' dochter Isabella, in beeld gebracht als meisje van negen, was aan het begin van de Spaans-Engelse Oorlog negentien jaar oud. Elizabeth zelf was in deze periode overigens al boven de vijftig: dat maakt de scène met de jonge Oostenrijkse huwelijkskandidaat onderdeel van bovengenoemde folklore.

Wat vooral bevreemdend werkt, is dat Filips consequent naar voren komt als een angstige, verdwaasde godsdienstfanaat die zich met een afwezige glimlach aan zijn rozenkrans vastklampt. Deze kant van 's konings karakter, voor zover geloofwaardig, wordt in de Nederlandse geschiedenis nauwelijks belicht; zo wordt duidelijk dat visies op historische personen soms zeer gekleurd zijn door nationale trots. Terwijl de Nederlanden Filips leerden kennen als bikkelharte onderdrukker van het politieke en religieuze vrijheidsstreven, was hij in het Engelse nationale bewustzijn slechts de echtgenoot-op-afstand van koningin Mary Tudor en de extreem katholieke intrigant tegen de heerschappij van Elizabeth.

Glamour en glorie

Dat met exacte tijdstippen en het historische belang van de personages gegoocheld is, doet aan de essentie van deze periode weinig af. De

tweede helft van Elizabeths regering was een tijd van glamour en glorie. Elizabeth ('Good Queen Bess') was zeer geliefd bij haar onderdanen en werd bewonderd in het buitenland. In Europa en binnen Engeland werden de godsdiensttwisten in het voordeel van de protestanten beslist, Filips II verloor zijn Armada en zijn aanspraken op het Engelse koningschap.

Aan de vormgeving is veel aandacht besteed, en hoewel de filmpersonages onwaarschijnlijk mooie mensen zijn, mogen we veronderstellen dat hier een historisch verantwoord beeld wordt geschetst van het Engelse hofleven en een zestiende-eeuwse zeeslag. De verbeelding van Elizabeth als zelfstandig denkende, krachtige en evenwichtige leider, die de belangen van haar onderdanen zelfs boven een huwelijk stelde, strookt met de gangbare opvattingen; dat zij net als veel andere vorsten in haar tijd een hofastroloog raadpleegde, tast dit beeld niet aan. Haar twijfels en frustraties in de scènes waar ze zonder pruiken en grote japonnen in beeld komt, laten geheel volgens de moderne mores haar menselijke, toegankelijke kant zien. De film is bovendien zo meeslepend dat mijn eigen puber, geheel vrijwillig, bijna twee uur ademloos aan het scherm gekluisterd bleef.

Bruikbare scènes

De film concentreert zich op een periode uit de Engelse nationale geschiedenis; Elizabeth was als protestantse vorst nadrukkelijk verbonden met de protestanten op het continent, met name met die in de Nederlanden, maar daar wordt niet naar verwezen. In verschillende scènes wordt echter duidelijk dat de Engelse regering zich niet afzijdig kan houden van ontwikkelingen in de rest van de wereld. Die scènes zijn geschikt om delen van de stofomschrijving voor het eindexamen toe

te lichten.

- Het koloniale streven van Engeland en de conflicten met Spanje die daaruit voortkwamen, worden verbeeld in de persoon van Raleigh, die aan het hof over zijn volksplanting in Virginia, zijn ontdekkingen en zijn op de Spanjaarden buitgemaakte schatten vertelt. De Spaanse ambassadeur (die later bij een samenzwering betrokken blijkt), stoort zich hier hevig aan.

- De twee door Francis Walsingham opgerolde samenzweringen (genoemd naar respectievelijk Francis Throckmorton en Anthony Babington) worden uitgebreid belicht als onderdeel van de Spaanse 'onderneeming' om Engeland te veroveren.

- De onthoofding van Mary Stuart wordt voorgesteld als de voornaamste aanleiding voor Filips om een invasie van Engeland te organiseren. Er wordt gesuggereerd dat Filips aanstuurde op de executie door geheime correspondentie van Mary in handen van Walsingham te laten vallen, zodat hij over een concrete aanleiding beschikte. Elizabeth realiseert zich dat de vrome Filips haar zal straffen met een heilige oorlog. De oorlogsvoorbereidingen aan Engelse kant maken duidelijk hoe ernstig de dreiging van de enorme Spaanse troepenmacht is. De Tilbury-speech is prachtig, al kwam die in werkelijkheid na de vernietiging van de Armada. De zeeslag volgend op de nadering van de Armada laat overtuigend de voor Spanje ongunstige omstandigheden en de branders zien, de in brand gestoken Engelse schepen die recht op de Spaanse vloot werden afgestuurd. ■

Elizabeth, The Golden Age (2007)

Regisseur: Shekhar Kapur.

Met Cate Blanchett, Clive Owen en Geoffrey Rush.

Duur: 114 min.

De dvd is voor € 7,99 te koop bij o.a. Bol.com.

Met wiskunde win je de oorlog

Maurits en de 'kunst van het oorlog voeren'

Maurits kwam aan de macht toen de Republiek in een gevecht op leven en dood was verwickeld met de Spaanse monarchie. Om de Spanjaarden te bestrijden zocht de jonge prins naar inspiratiebronnen die hem al op jonge leeftijd bezig hielden: geschiedenis en wiskunde. Vandaag de dag twee ver uiteenlopende vakgebieden, in de zestiende eeuw wapenbroeders in de strijd tegen Spanje.

Rutger Stoel is docent geschiedenis aan het Bonifatius College in Utrecht.

In 1513 schreef Niccolò Machiavelli zijn meesterwerk *De heerser*, een handboek voor iedereen die politieke macht bezat. Naast het beroemde advies dat vrees beter werkt dan de liefde, schreef Machiavelli ook over oorlog. 'Iemand die de hoogste macht uitoefent, moet geen ander doel nastreven, geen andere gedachte hebben en geen andere bekwaamheid ontwikkelen dan de krijgskunst en de daarmee samenhangende organisatie en leiding van het leger. Want dit is een kunst die enkel en alleen past bij iemand die het commando voert'.¹ Oorlog als kunstvorm en het belangrijkste ingrediënt voor een succesvol heerser, Maurits zou deze raad ter harte nemen. Een militair theoreticus van een

van zijn tijd, de Spaanse wereldmacht, daarom zocht de prins naar een manier om deze te bestrijden. Zijn inspiratie vond hij in de klassieke auteurs en in de wiskunde.

Militaire situatie

Toen zijn illustere vader werd vermoord in 1584 was de militaire situatie voor de opstandige gewesten niet zo gunstig. De Spaanse monarchie beschikte in deze periode over een zeer bekwaam militair: Alexander Farnese. Na zijn komst in 1578 veroverde Farnese binnen negen jaar grote delen van de opstandige Nederlanden terug voor de Spaanse kroon. Maastricht (1579), Breda (1581), Brugge, Gent (1584), Brussel en Antwerpen (1585) waren enkele van zijn successen. Kort gezegd verloren de opstandige gewesten de controle over Vlaanderen en Brabant en beperkte het grondgebied zich tot het huidige noordwest-Nederland. Toen Willem van Oranje kwam te overlijden was er niets geregeld betreffende de opvolging. Maurits was zestien toen hij zijn vader verloor, echter binnen een jaar verkozen de staten van Holland en Zeeland hem tot stadhouder, vijf jaar later gevolgd door Utrecht, Gelre en Overijssel. Maurits werd ook benoemd tot kapitein-generaal van Holland en Zeeland. Omdat dit de twee rijkste gewesten waren, kunnen we Maurits beschouwen als de opperste legerleider van de soevereine gewesten. Hij was de enige functionaris die de titels 'Excellentie' en 'Prins' voerde.³ Maurits had het geluk dat zijn neef Willem Lodewijk gekozen werd tot stadhouder van Friesland. Samen konden de neven beschikken over mannen en materiaal om de oorlog tegen Spanje vorm te geven. ►

'Maurits grootste verdienste voor de Republiek was zijn wetenschappelijke benadering van de kunst van oorlog voeren'

andere tijd was het eens met Machiavelli dat oorlog een kunst was, maar wel een kunst die je kon bestuderen en analyseren. Natuurlijk, als de strijd losbarst, gaat oorlog zijn eigen pad. 'Toch is het zeer onverstandig om niet uitvoerig stil te staan bij de bestudering van de tactiek en strijdwijze. Het opstellen van een oorlogstheorie kan nooit kwaad en vaak spelen geluk en toeval een grote bijrol, maar zonder theorie is er geen basis voor de overwinning'.² Wederom had prins Maurits zich goed kunnen vinden in dit advies. Maurits grootste verdienste voor de Republiek was zijn wetenschappelijke benadering van de kunst van oorlog voeren. Zijn grootste tegenstander was tevens de machtigste militaire machine

► N. Machiavelli, *De heerser*, vertaald door Frans van Dooren (Amsterdam 2001), 112.

► A.H. de Jomini, *The Art of War*, Greenhill Books (London 2006), 321.

► C.E.H.J. Verhoef, *Nieuwpoort: De bekendste slag uit de Tachtigjarige Oorlog* (Soesterberg 2001), 21.

Het beleg van Geertruidenberg.
 Na een twee maanden durende strijd gaf de stad zich op 24 juni 1593 over aan de Staatse troepen. Bij de belegering maakte Maurits gebruik van een circumvallatielinie die op het water werd doorgezet met een ketting van oorlogsschepen. De overwinning zou Maurits de nodige roem bezorgen. Kaart uit de Atlas van Loon.

Een standaard tercio. De mangas zijn de schutters die als een soort bastions op de hoeken zijn geplaatst. 27 rotten wil zeggen: 27 schutters breed. De carré is het vierkante blok van de piekeniers.

► Verhoef, Nieuwpoort, 22.

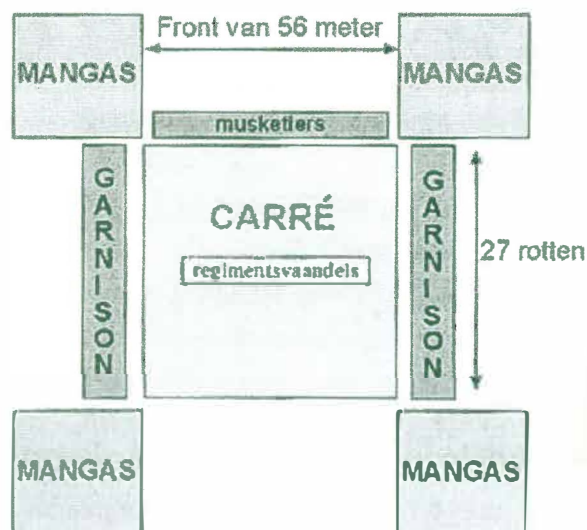
► Jan Piet Puype, Het Staatse leger en prins Maurits, wegbereider van de moderne legers In: Armamentaria, 7.

Brief van Willem Lodewijk, waar de contramars in beschreven wordt, 8 december 1594, te Groningen.

Klassieke schrijvers

Dat Maurits en zijn tijdgenoten veel inspiratie putten uit klassieke auteurs moet geen verrassing zijn. De prins was immers een kind van zijn tijd en de oudheid werd nu eenmaal gezien als een idyllische tijd vol met voorbeelden voor het hier en nu. Tijdens Maurits vormende jaren op de universiteit van Leiden (de universiteit die door zijn vader geschonken was aan de stad, wegens het doorstaan van een Spaans beleg) werd hij onderwezen door wetenschappers als Justus Lipsius en later Simon Stevin. De jonge man was vooral geïnteresseerd in wiskunde en geschiedenis. Hij moet over een behoorlijk talent beschikt hebben en vooral zijn manier van denken, werd gekenmerkt als zeer systematisch.⁴ Neef Lodewijk wees hem erop dat de 'ouderen' in hun geschriften veel kennis hadden verzameld over oorlogsvoering.

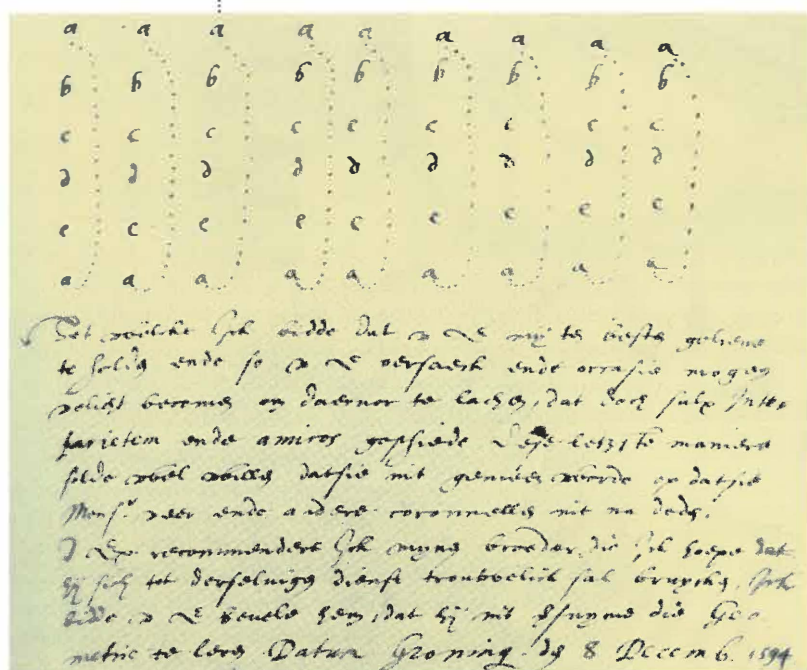
Maurits kon alle hulp van de ouderen gebruiken, want de Spaanse oorlogsmachine was gevreesd. De Spanjaarden beschikten over de beruchte tercio-eenheden. Dit waren grote massieve blokken van piekeniers in combinatie met haakbusschutters en/of musketiers. 'Tercio' betekent letterlijk een derde, en normaliter vormden drie tercios een legermacht. Het merendeel van de soldaten droeg een vijf meter lange piek die een ondoordringbare rij van scherpe punten op het strijdtonaal bracht. De piekeniers stonden zij aan zij in een dichte vierkante of rechthoekige formatie. De schutters werden in losse eenheden aan de randen van dit vierkant geplaatst (zie afbeelding).

Door de samenwerkende eenheden waren de tercios zeer flexibel inzetbaar, zowel aanvallend als defensief. De haakbusschutters konden de vijand op afstand beschieten en terugtrekken op de piekeniers. In de tweede helft van de zestiende eeuw kwam het musket steeds meer op het slagveld voor. Het musket was een zwaar wapen en moest met behulp van een speciale standaard, 'de vork', afgevuurd worden. Het voordeel van het musket was de zwaardere inslagkracht van de kogel en de langere afstand die deze kon afleggen. De musketiers kregen bij de Spaanse tercios een rol als specialist toegewezen, met dubbele betaling. De verhouding tussen schutters en piekeniers was ongeveer 1 op 3.⁵ Wegens het gewicht van het musket en de vork droegen de musketiers geen bepantsering. Dit was meteen de grote zwakte van de vuurkracht van een tercio. Een goed geoefende schutter (met haakbus of musket) kon één schot per twee minuten lossen. Wat gebeurde er in de tussenliggende tijd? Terwijl schutters in allerijl aan het laden waren, liepen zij groot risico om aangevallen te worden door vijandelijke infanterie of cavalerie. Een wijs commandant wachtte dus totdat er was gevuurd alvorens aan te vallen. Het grote raadsel voor zestiende-eeuwse militaire theoretici was dan ook hoe de wachttijd tussen het vuren te verkorten. Het antwoord op deze vraag lag bij de klassieke auteurs en de oorlogen van de oudheid.

De contramars

De belangrijkste uitvinding van Maurits was eigenlijk niet van hem, maar van zijn neef Lodewijk, stadhouder van Friesland, die in een beroemde brief van 8 december 1594 het idee

van de contramars uiteen zette.⁶ Op de afbeelding ziet u, opgetekend in het handschrift van Lodewijk, het ingenieuze idee van de verplaatsing van de schutters naar achteren. De eerste linie (a) vuurde zijn geweer af en trok zich terug. De tweede linie was nu aan de beurt en terwijl de andere linies een voor een schoten, konden de schutters achterin laden tot ze weer aan de beurt waren. De oorsprong van de contramars ligt bij de vuurtechnieken van de Romeinse speerwerpers en slingersaars. De Romeinen probeerden deze eenheden ook een soort constant vuur te laten geven. Dit was overigens wel gemakkelijker, want een slingeraar vuurt sneller dan een musketier. De contramars theoretisch uitwerken op een stukje papier was niet zo moeilijk, de mars toepassen in de praktijk wel. Maurits wist het idee van de mars direct op waarde te schatten en voorzag de mogelijkheid om in de toekomst een linie schutters te hebben die non-stop konden vuren. Hoe was het leger van de Republiek, dat vooral bestond uit huurlingen van diverse (vooral Protestantse) landen te paaien voor deze nieuwe tactiek? Het antwoord was: exercitie en controle.

Training

Dat training voor een leger belangrijk was, had Maurits ook kunnen lezen bij de klassieke auteurs. Romeinse legionairs werden bijna doodgetraind. Vegetius beschrijft een militaire oefening waarbij rekruten tweemaal per dag moesten oefenen in het zwaardvechten. De zwaarden waren van hout en tweemaal zo zwaar als een echt zwaard. Ter ontspanning moesten de jonge soldaten na de training in de Tiber zwemmen totdat ze uitgeput waren. Caesar stond ook bekend om zijn hoge eisen aan de discipline en het belang van trainen van manoeuvres. Vaak liet hij zijn manschappen klaarstaan op het paradeveld wanneer het regende of op feestdagen, zonder dat hij iets ondernam. Andere dagen liet hij ze in de nacht lange marsen maken om te kijken wie er te zwak was. Maurits wilde een goed voorbereid leger zonder zwakke elementen, dat ook nog eens goed getraind was in manoeuvres, zoals de contramars. De hele militaire loopbaan van Maurits en eigenlijk al zijn aanpassingen en vernieuwingen stonden in het teken van de verhoging van de vuursnelheid. De ongelukkige soldaten van het staatse leger moesten nu dus veel trainen. In de wintermaanden stonden de mannen als tinnen soldaatjes te

oefenen op de paradeplaats. Deze oefeningen werden aanvankelijk door toeschouwers niet al te serieus genomen. Toch begonnen andere legerleiders ook meer aandacht te besteden aan training. Het beroemde boek van Jacob van Gheyn *Wapenhandelinge van Roers Musketten ende Spiessen* was een bestseller. Hierin werd het aantal handelingen voor het laden van een musket vastgesteld op veertig! Goed opletten dus.

Naast de training moesten de mannen ook beter in de gaten worden gehouden tijdens de slag. Wederom onder invloed van auteurs als Aelianus en Vegetius deelde Maurits zijn regimenten op in kleine eenheden met relatief veel officieren en onderofficieren. Net zoals de Romeinse centurion of de Macedonische taxiarch moesten de officieren de mannen in het gelid houden. Er is berekend dat op een eenheid van 96 man, 40 onderofficieren waren gezet, samen met vier sergeants en een kapitein. Om de controle op de manschappen verder te optima- ▶

Handboek van Jacob van Gheyn. Belangrijk onderdeel van dit boek waren de prenten van de gevechtshoudingen.

▶ Geoffrey Parker, *The military Revolution: Military innovation and the rise of the West 1500-1800*, (Cambridge 1988) p. 19.

► Nieuwpoort, 37.

► Marco van der Hoeven, Maurits brengt wetenschap in oorlogvoering en logistiek In: *Supply Chain magazine* 3 (2009), p. 64.

Handeling 3 van het boek van Jacob van Gheyn, er volgen er nog 37 tot het vuren.

liseren werden de eenheden kleiner gemaakt. Geen tercios van drieduizend man maar compacte groepen van tussen de 100 en 250 man. Het belang van het musket werd door Maurits erkend, dus de verhouding musketiers/piekeniers was drie op één. Verder voerde hij nog een standaardisering in van wapens en kalibers. Hij stelde ook nieuwe regels op voor de handhaving van de nodige discipline, die werden beschreven in de zogenaamde brief van 1590. Maurits aarzelde niet om overtreders te executeren. Zo schoot hij in 1592 in Hulst een man dood die een vrouw had beroofd.⁷ Er zijn nog veel meer vernieuwingen aan Maurits toegeschreven maar dit zijn er te veel om hier te behandelen. Uiteindelijk liet hij al zijn ideeën in 1599 bundelen in het *Groot Placaet-Boeck*. Een belangrijk deel van dit werk had betrekking op zijn nieuwe vuurtactieken maar ook op een ander onderdeel: de vesting.

Vestingbouw

De gevechten van Maurits bestonden grotendeels uit belegeringen van steden. Tijdens zijn militaire loopbaan heeft Maurits slechts drie veldslagen geleverd (waaronder Nieuwpoort). Wel had hij 38 steden ingenomen en 45 forten veroverd.⁸ De Republiek werd van alle kanten beschermd door een cordon van forten en vestingen. Zoals al eerder genoemd was Maurits geïnteresseerd in de wiskunde. De wiskundige Simon Stevin had veel invloed op de prins en speciaal voor zijn pupil liet hij zijn gedachtegoed bundelen onder de titel *Wisconstige Gedachtenissen*. Een boek dat Maurits te velde altijd bij zich droeg. Mau-

Praktische opdracht

Dit artikel maakt onderdeel uit van een nascholingsconferentie die 11 november 2011 werd gehouden op het Bonifatius College te Utrecht. Tijdens deze conferentie is materiaal verspreid waarmee leerlingen aan de slag kunnen in de les, zoals bijvoorbeeld het ontwerpen van bastions (wiskunde), berekenen van afstanden (wiskunde), vergelijken van vestingstelsel en verschillen aangeven (geschiedenis). Tevens zijn een aantal klassieke auteurs doorgenomen die van invloed zijn geweest op Maurits. Leerlingen krijgen opdracht om kleine stukjes te lezen en te analyseren. Deze opdrachten kunt u vinden op www.vgnkleio.nl/kleio.

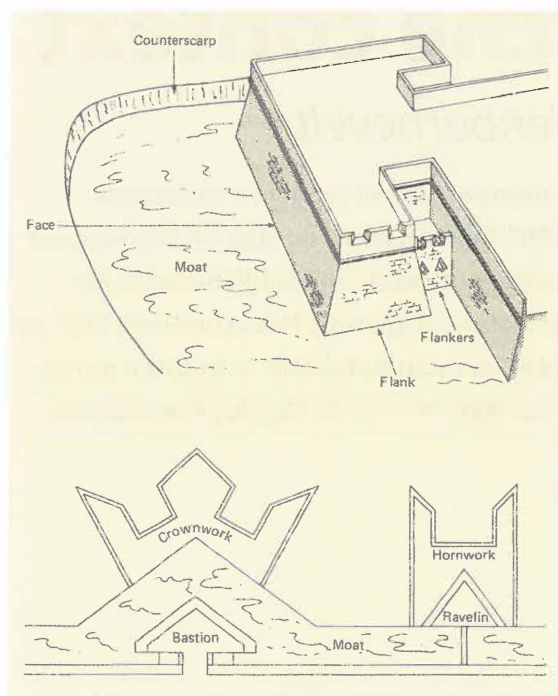
Voor vragen kunt u mailen naar:
1.rutger@gmail.com.

rits hechtte zoveel waarde aan cartografie, stedenbouwkunde, geologie, landmeetkunde en andere exacte wetenschappen dat hij in 1600 een ingenieursopleiding oprichtte. De wiskundige kennis kwam zowel van pas bij de vestingbouw als bij de verovering van deze versterkingen. Vestingbouw was in het einde van de vijftiende eeuw radicaal veranderd. Toenemende vuurkracht zorgde ervoor dat middeleeuwse bouwwerken als kaartenhuizen in elkaar storten. Hoge, vaak dunne muren, waren een makkelijke prooi voor zwaar geschut. Het was in Noord-Italië waar een nieuw stelsel werd ontworpen dat de verdedigers weer de bovenhand gaf in een confrontatie met buskruit. De 'tracé italienne' stijl kunt u zien op de afbeelding hiernaast. Muren werden dikker en lager, er kwamen bastions met flanken, een brede gracht, allerlei toevoe-

gingen als ravelijnen en hoorn-kroonwerken die op hun beurt de gracht moesten beschermen en de belegeraars weg moesten houden van de muur. Stevin en de sterktebouwmeester Adriaen Anthonisz hebben dit Italiaanse systeem overgenomen en aangepast aan de geografie van de Republiek. Zo bleken aarden wallen goedkoper maar ook efficiënter te zijn. Kogels van vijandelijk geschut werden geabsorbeerd door deze wallen. Ons natte drassige land leende zich ook uitstekend voor brede natte grachtenstelsels. Wiskunde en goede

geschiedenis en de wiskunde. Maurits liet zijn soldaten omwallingen en schansen maken om zijn belegeraars te beschermen tegen een ontzettingsmacht. Dit aanleggen van een lijn van circumvallatie (linie om de stad af te sluiten) en contravallatie (linie om de belegeraars te beschermen) was een oude beproefde me-

‘Wiskunde en goede meetinstrumenten bleken essentieel te zijn om de juiste ligging van de bastions en flankposities te bepalen’

thode om een stad tot overgave te dwingen. Caesar paste dezelfde tactiek toe bij zijn overwinning op de Gallische hoofdmans Vercingetorix in Alesia. Het aanleggen van deze dubbele lijn vereiste wederom een goede toepassing van de meetkunde. Een stad aanvallen werd gedaan door het aanleggen van zigzagloopgraven. Deze loopgraven werden, dicht bij de bastions, voorzien van geschut en moesten een bres proberen te schieten. Soms ging Maurits over op het graven van een onderaards gangenstelsel (de sap) dat onder de muur tot ontploffing gebracht kon worden. Een nauwkeurige studie van de samenstelling van de grond was essentieel voor dit soort operaties. Maurits was een zeer precies en nauwkeurig veldheer, geen romantische held die met een lange, rode cape hele legers in de pan hakte. De Republiek had geen behoefte aan een Alexander de Grote maar aan degelijkheid, betrouwbaarheid en structuur. Wiskunde en de klassieke auteurs waren de oplossing. ■

Overzicht van een bastion en bijbehorende verdedigingswerken, volgens het ‘tracé italienne’.

► Charles van den Heuvel, *De vesting als mathematisch en cultureel kennissysteem. Het onderwijs in de vestingbouw aan hovelingen, kooplui en ambachtslieden in de Hollandse Republiek (17de eeuw)* In: G. Vanpaemel en A. Meskens (red.) *Vóór en na de scheiding. De wiskundige cultuur in de Lage landen 1550-1650*. [themanummer] *Scientiarum Historia* 32 (2006) 1-2, p. 99-117, 110.

meetinstrumenten bleken essentieel om de juiste ligging van de bastions en flankposities te bepalen. Aanvallers mochten immers niet beschikken over een dode hoek, vanwaar ze de stad konden beschieten. Om aspirant vestingbouwers goed voor te bereiden kregen zij een door Simon Stevin ontworpen didactische lessenreeks. Allereerst moesten verschillende wiskundige bewerkingen (optellen, aftrekken, vermenigvuldigen, delen en worteltrekken) van hele getallen, breuken, tiendelige breuken en de vierkantsvergelijking geleerd worden. Wanneer studenten dit beheersten, gingen ze over op de landmeetkundige aspecten, zoals de berekening van de oppervlakte van regelmatige veelhoeken en het bepalen van de inhoud van aarden wallen en dijken. Bij deze theoretische training leerden ze omgaan met passers, linialen en winkelhaken. De volgende fase was het opmeten van echte bouwwerken en deze overzetten op papier. Uiteindelijk moesten leerlingen modellen ontwerpen van schansen en aarden wallen en sloten ze de opleiding af met een stage in een legerkamp.⁹ Stevin leverde zodoende kant en klare vestingbouwers af die allemaal tot in het kleinste detail in staat waren om een vesting te bouwen.

De belegering

Maurits en zijn aanhangers waren niet alleen goed in het opbouwen van de vesting maar ook in het afbreken! Voor de belegering van vestingen werd inspiratie gehaald uit de

Literatuurlijst

- J.J.G. Beelaerts van Blokland, *Maurits : Prins van Oranje, Graaf van Nassau : redder van de Republiek, 1567-1625*, Impressum Oosterbeek (1999).
- Charles van den Heuvel, *De vesting als mathematisch en cultureel kennissysteem. Het onderwijs in de vestingbouw aan hovelingen, kooplui en ambachtslieden in de Hollandse Republiek (17de eeuw)*. In: G. Vanpaemel en A. Meskens (red.) *Vóór en na de scheiding. De wiskundige cultuur in de Lage landen 1550-1650*. *Scientiarum Historia* 32 (2006).
- Jonathan Israel, *The Dutch Republic: its rise, greatness, and fall, 1477-1806* (Oxford) Clarendon Press, 1998.
- John Keegan, *A history of warfare*, London (1993).
- Geoffrey Parker, *The military Revolution: Military innovation and the rise of the West 1500-1800*, (Cambridge 1988).
- Jan Piet Puype, *Het Staatse leger en prins Maurits: wegbereider van de moderne legers*. In: *Armamentaria*, 7.
- C.E.H.J. Verhoef, *Nieuwpoort: De bekendste slag uit de Tachtigjarige Oorlog* (Soesterberg 2001).

Rivaliteit in historische context

Historisch redeneren over Maurits en Oldenbarnevelt

In deel één van de strip van *Nul tot Nu* hangt Methusalem op enig moment uit het raam om verbaasde voorbijgangers aan te spreken met de vraag: 'wat gebeurde er in 1600?' Meteen komt de Slag bij Nieuwpoort over de lippen, maar wat er precies gebeurde weet niemand. Dit voorbeeld maakt duidelijk hoezeer het jaartal een symbool is geworden voor reproductieve kennis zonder betekenisgeving. Het schoolvak blijft op deze manier het imago houden van jaartallen en namen leren zonder hier aan betekenis te kunnen geven. Kennis is van belang voor het historisch redeneren. Het is tijd voor eerherstel van de Slag bij Nieuwpoort.

Arnoud Aardema
is vakdidacticus
Geschiedenis aan de
ILS-RU Nijmegen.

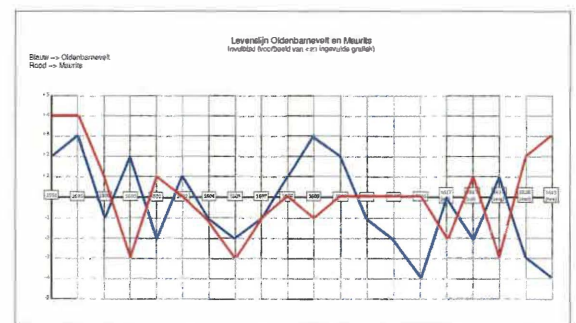
► Onlangs maakte de historicus Ankersmit een analogie van deze periode met de problemen waarmee de Europese Unie op dit moment kampt. Een interessant artikel voor gebruik in de klas. F. Ankersmit, 'een economisch ongevalletje' in *Trouw* 10 september 2011.

Door de punten in de grafiek te verbinden, zien de leerlingen dat de standpunten van Van Oldenbarnevelt en Maurits steeds verder uit elkaar liepen.

In de stofomschrijving van het eindexamen-thema 'Republiek in een tijd van vorsten' wordt expliciet aandacht besteed aan Johan van Oldenbarnevelt en Maurits van Nassau. Deze historische figuren speelden een belangrijke rol in de eerste jaren van de oprichting van de Republiek. Tot voor kort waren de namen Oldenbarnevelt en Maurits nauwelijks terug te vinden in de methoden of het curriculum van de middelbare school. Dit terwijl Oldenbarnevelt als een van de grootste staatsmannen uit de vaderlandse geschiedenis wordt beschouwd en de kwaliteiten van Maurits als legeraanvoerder worden geroemd. De Republiek was net gevestigd maar was nog geen vanzelfsprekendheid, hetzelfde geldt voor de machtsstructuren binnen de Republiek. Tegen deze achtergrond ontwikkelt zich een machtsstrijd tussen twee personen die symbool staat voor de problemen die de jonge Republiek te verduren krijgt.¹ Het is dan ook goed dat het conflict tussen Maurits en Oldenbarnevelt een plaats heeft gekregen in de stofomschrijving over de Republiek.

Moeite met vraag

Bij het examen havo 2010 eerste tijdvak werd leerlingen een vraag gesteld over de reactie van tijdgenoten op de komst van immigranten aan het einde van de zestiende eeuw. Het eerste deel van de vraag, meer tekstverklaring dan een historische vraag, werd door de leerlingen vrij goed gemaakt. Met het tweede deel van de vraag hadden de leerlingen duidelijk meer moeite, zo bleek tijdens het nakijken. Leerlingen vinden het moeilijk om het hande-

len of denken van de mensen (in de bron) te koppelen aan hun achtergrond (stadsbestuur en calvinistische predikant). Het doel van de werkvorm 'levenslijn' is om leerlingen te laten nadenken over het handelen van mensen en dat te plaatsen in de historische context. Leerlingen krijgen een instructieblad met achtergrondinformatie over de Republiek aan het einde van de zestiende eeuw en over de twee hoofdpersonen, Oldenbarnevelt en Maurits. Op de achterzijde van de instructie staat een lijst met jaartallen en beschrijvingen. Als de instructie en achtergrondinformatie is doorgenomen, gaan ze aan de slag met de opdracht. Hiervoor is het blad met de lege levenslijngrafiek nodig. Leerlingen kunnen op een schaal aangeven in hoeverre Maurits of Oldenbarnevelt positief dan wel negatief zouden reageren op de gebeurtenis (op een schaal van -5 tot +5). Voor beide personen wordt een verschillende kleur gebruikt (blauw en rood). Door de punten van dezelfde kleur te verbinden ontstaat een lijn. Tijdens de uitvoering is het belangrijk de leerlingen regelmatig te wijzen op de achtergrondinformatie, die vergeten ze vaak tijdens

het maken van de opdracht. Om het leereffect te vergroten kan de opdracht worden gegeven bij ieder jaartal de argumentatie op te schrijven. Het kan dan wel krap zijn om de les binnen vijftig minuten af te ronden.

Keuzes

Bij het maken van de werkvorm is een aantal keuzes gemaakt. Voor de uitvoering en nabespreking van de opdracht is het van belang deze inhoudelijke keuzes te bespreken. Ten eerste is er voor gekozen om de Franse oriëntatie van Oldenbarnevelt en de Engelse oriëntatie van Maurits niet te noemen. Dit heeft vooral te maken met de stofomschrijving die hier niets over vermeldt. Het toevoegen van deze dimensie zou de opdracht nog complexer maken voor de leerling. Het verschil van inzicht tussen beiden is echter belangrijk in het licht van de arrestatie en executie van Oldenbarnevelt. Hij wordt veroordeeld wegens landverraad, een beschuldiging mede gebaseerd op zijn intensieve contacten met het Franse, en katholieke, hof. Daarnaast is in de achtergrondbeschrijving van Maurits geen opmerking opgenomen over zijn ideeën over het geloof. Maurits is daar zelf nooit mee op de voorgrond getreden. Waar Oldenbarnevelt privé streng calvinistisch maar in zijn beleid rekkelijk was, is over Maurits wat dit betreft weinig informatie beschikbaar. Maurits bezocht tot 1617 remonstrantse kerkdiensten in Den Haag, maar

heeft zich zelden openlijk uitgelaten over zijn geloof. Dit in tegenstelling tot Oldenbarnevelt, die openlijk over zaken van het geloof sprak en vanaf het begin openlijk partij koos voor de remonstranten.

Synode

In de lijst met jaartallen bij de levenslijn is 1602 de vraag om een synode opgenomen. Dit was niet de eerste en zeker niet de enige keer dat dit thema in de Staten-Generaal werd besproken. Meerdere malen heeft de synode op de agenda gestaan. Door onenigheid over de

‘Waar begint de breuk tussen Maurits en Van Oldenbarnevelt zich af te tekenen en hoe kun je dit verklaren?’

vaststelling van de agenda en de oorlog met Spanje die aandacht vergde, heeft het lang geduurd voordat eindelijk een synode plaatsvond. De discussie in 1602 is opgenomen om leerlingen te laten zien dat de vraag om een synode al langer in de Republiek bestond en niet pas tijdens het bestand naar voren kwam. Tevens is de Slag bij Nieuwpoort wel opgenomen maar niet de uitkomst ervan. De winst van Maurits zou de leerling misschien te veel afleiden van de essentie van de veldtocht. Maurits werd op een zeer gevaarlijke en niet gewenste tocht gestuurd door de Staten-Generaal, op aandrang van Holland. De stadhouder staat niet bekend om zijn offensieve daden ►

Links: Maurits van Nassau, prins van Oranje, door Michiel Jansz. van Mierevelt.
Rechts: Johan van Oldenbarnevelt.

en overwinningen op het slagveld. De meeste overwinningen boekte hij veelal in het belegeren van steden. In de jaren 1605-1606 boekte Spinola behoorlijke terreinwinst in het oosten van de Republiek. Op meerdere momenten leek een veldslag tussen beide legers nabij. Telkens als het tot een treffen leek te komen, trok Maurits zich met zijn troepen terug. Bij het vernemen van de winst bij Nieuwpoort is Oldenbarnevelt Maurits tegemoet gereisd. Het verhaal gaat dat zij elkaar in de tent van Maurits hebben ontmoet, waar de stadhouder de landsadvocaat een oorvijs zou hebben uitgedeeld.

Ook moet vermeld worden dat het overleg binnen de Staten van Zeeland over het aanbieden van de grafelijke titel aan Maurits in 1601 in het geheim heeft plaatsgevonden, en dat Maurits hiervan niet op de hoogte was. Oldenbarnevelt heeft geheime notulen van deze vergaderingen onder ogen gekregen tijdens de onderhandelingen met de Spanjaarden in 1608.

Detail uit Maurits in de slag bij Nieuwpoort, 2 juli 1600. Door Paulus van Hillegaert, collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

Als laatste is de arrestatie en de executie van Oldenbarnevelt weggelaten. Dit om te voorkomen dat de leerlingen bij het doornemen van de gebeurtenissen al te zeer gestuurd worden. Het laat ook de ruimte aan de docent om deze donkere bladzijde uit de vaderlandse geschiedenis beeldend te vertellen; het stokje, de blinddoek, de beul, het blok, 'maak het kort, maak het kort' etc.

Jaartallen bespreken

Als de leerlingen de levenslijn hebben getekend, start de nabespreking. In de opdracht staan twintig jaartallen vermeld. Alle jaartallen met de leerlingen doornemen is onbegonnen werk. De nabespreking kan gestart worden met de vraag over welke jaartallen het meeste gediscussieerd is of welk jaartal leerlingen moeilijk vinden. Op basis van een korte

inventarisatie kunnen vervolgens drie of vier jaartallen klassikaal besproken worden. De leerlingen zullen graag willen weten of hun levenslijn 'goed' is. Het projecteren van een ingevulde levenslijn op het bord komt hieraan tegemoet, maar betekent ook het einde van het leren bij de leerling. Zij denken dat daarmee de opdracht klaar is. Of het +3 of +4 moet zijn bij een jaartal is minder van belang dan het globale verloop van de grafiek. Centraal in de nabespreking staat vervolgens de breuk tussen de beide staatsmannen. De leerlingen wordt de vraag gesteld wat hen opvalt aan de beide grafieken. Aan de hand van het verloop van de beide levenslijnen kunnen leerlingen daar antwoord op geven. Waar de lijnen in het begin nog ongeveer dezelfde trend vertonen, toont zich vanaf 1609 een toenemende verwijdering tussen beide. Dit is te zien in de grafiek doordat de lijnen daarbij tegengesteld verlopen. Leerlingen constateren dit vaak vrij snel, om ze op weg te helpen wordt in de instructie ook gevraagd een verticale lijn te trekken in 1609.

Vervolg vraag

De vervolgvraag is voor de nabespreking met name van belang. Waar begint de breuk tussen Maurits en Oldenbarnevelt zich af te tekenen en hoe kun je dit verklaren? Laat leerlingen hierover eerst onderling overleggen. Meest gehoorde antwoorden zijn 1600, 1601 of 1609. Voor alle jaartallen zijn verschillende en legitieme antwoorden te geven. De Slag bij Nieuwpoort en het Twaalfjarig Bestand maakten duidelijk dat economische en militaire belangen niet in elkaars verlengde lagen. De geheime discussie over de grafelijke titel voor Maurits in 1601 laat zien hoe de stadhouder werd ingezet in de strijd van gewesten tegen de Hollandse hegemonie. Verzamel op het bord de redenen voor de toenemende verwijdering tussen Oldenbarnevelt en Maurits en vraag leerlingen deze lijst eventueel aan te vullen. Op basis van deze inventarisatie kan met de klas worden gesproken over de vraag welke redenen voor Maurits en Oldenbarnevelt het zwaarst zullen wegen.

Ten slotte wordt met de leerlingen besproken welke maatregelen Maurits in 1618 trof om Oldenbarnevelt uit te schakelen. Daarop aansluitend wordt de vraag gesteld wat Maurits er toe brengt in 1618 deze actie te ondernemen. Waarom nam hij op dat moment actie en niet eerder? De discussie over het geloof onder-

mijnde de eenheid in de Republiek en tastte de positie van de stadhouder aan. Oldenbarnevelt en de Staten van Holland stonden juridisch in hun recht zelf troepen in dienst te nemen maar de toenemende onrust zorgde voor de dreiging van een burgeroorlog. Op het moment dat de Staten van Holland ook de positie van de stadhouder ondermijnen, neemt Maurits maatregelen. De periode na het vestigen van de Republiek was een onzekere tijd waarin de verschillende machtsstructuren nog op zoek waren naar hun positie in de Republiek. Als afsluiting kunnen de leerlingen het vragenblad maken, dit kan ook als huiswerk worden opgegeven.

Eerste scheuren

De verwijdering tussen Oldenbarnevelt en Maurits is vanaf 1609 zichtbaar, maar rond de Slag bij Nieuwpoort waren de eerste scheuren al zichtbaar. 1600 is dus meer dan een jaartal dat makkelijk te onthouden is. De Slag bij Nieuwpoort speelt een belangrijke rol in de bloedige gebeurtenissen die later volgden. Het is een gebeurtenis die helpt het conflict tussen Oldenbarnevelt en Maurits beter te begrijpen. Regelmatig wordt er op gewezen dat het integreren van historische vaardigheden en kennis van belang is om historisch redeneren bij leerlingen te stimuleren.²

Het voorbeeld dat in deze opdracht is uitgewerkt laat leerlingen zien hoe kennis van belang is om betekenis te geven aan het verleden. Kennis is geen doel op zich, maar een voorwaarde om historisch redeneren door leerlingen te stimuleren. Een bepaalde basis-kennis van het verleden mag van een leerling die in 5-havo of 6-vwo examen doet wel worden verwacht, Oldenbarnevelt en Maurits horen daar zeker bij. ■

Gebruikte literatuur

- Deursen, A. Th. van, *Maurits van Nassau. De winnaar die faalde* (Amsterdam 2000).
- Groenveld, S., *Het Twaalfjarig Bestand 1609-1621. De jongelingsjaren van de Republiek der Verenigde Nederlanden*. (Den Haag 2009)
- Prak, M., *Gouden Eeuw. Het raadsel van de Republiek* (derde druk; Amsterdam en Nijmegen 2004)

U kunt een beschrijving van deze les plus werkblad downloaden op www.vgnkleio.nl/kleio. Deze opdracht is ook te vinden in Actief Historisch Denken deel 3. U kunt dit deel bestellen voor € 35,00 door te mailen naar h.haveshes@ils.ru.nl

Dit voorbeeld in Van Nul tot Nu maakt duidelijk hoezeer 1600 een symbool is geworden voor reproductieve kennis zonder betekenisgeving.

► H. Havekes, J. de Vries, & A. Aardema, 2010. *Active Historical Thinking: designing learning activities to stimulate domain specific thinking*. Teaching History, 52-59.

P. Lee, 2005. *Putting Principles into Practice: Understanding History*. In: S. Donovan & J. Bransford (eds.), *How students learn: History, mathematics and science in the classroom*. Washington, D.C.: National Academies Press
B. Vansledright, 2010. *The challenge of rethinking history education: on practices, theories, and policy*, New York, Routledge.

Chris van der Heijden

Chris van der Heijden (1954, historicus, publicist, programmamaker) baarde een aantal jaren geleden opzien met zijn boek *Grijs verleden* over de houding van de Nederlanders tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hij doorbrak de mythe van de 'goede' en de 'foute' Nederlander, volgens hem was er veel meer sprake van een 'grijze' Nederlander. Onlangs verscheen zijn dissertatie *Dat nooit meer. De nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland*.

Ben Vriesema is
redacteur van Kleio

Wat is de meest recente 'historische sensatie' die u hebt gehad?

Onlangs heb ik gebladerd door een atlas van Blaeu, werkelijk een sensatie te noemen.

Kunt u zich nog veel herinneren van de geschiedenislessen op de middelbare school?

Ik kreeg les van een pater die wij op het oude, klassieke gymnasium 'Pietje' noemden. Ik weet niet meer of hij goed les kon geven, toch heb ik door hem dierbare herinneringen aan het vak geschiedenis.

Welke historische periode spreekt u het meest aan?

*Dat zijn eigenlijk twee perioden, kort samengevat 'Thomas Mann en Erasmus': De jaren twintig en dertig van de vorige eeuw, die op velerlei gebied voor een doorbraak hebben gezorgd. Daarnaast de eerste helft van de zestiende eeuw; mijn boek *Zwarte renaissance* gaat daar over.*

Welke historische studie of welke historische roman maakte de meeste indruk op u?

*Ik heb de boeken van H. Stuart Hughes verslonden, heb ze wel zeven keer gelezen. Vooral *Consciousness and society* sprak mij zeer aan. Het gaat over de jaren twintig.*

Welke historische persoon spreekt u het meest aan?

Filips II, een fascinerende figuur. Hij zag allerlei veranderingen in de wereld, maar wilde daaraan niet toegeven.

Als u morgen een historisch onderzoek zou mogen beginnen, wat zou dan het onderwerp zijn?

Spanje in de zeventiende eeuw. Over een jaar of vijf hoop ik mijn nieuwe boek te mogen presenteren dat gaat over deze periode. Het boek zal gaan heten 'De ontgoocheling'.

Wat is uw dierbaarste bezit met historische waarde?

Eigenlijk twee bezittingen: een houten kruisbeeld uit 1720 uit Vlaanderen en een boek uit 1520, de Kosmografie van Sebastian Münster.

'Wij hebben geen toekomst en geen heden, alleen een verleden'

Welke historische film heeft de meeste indruk op u gemaakt?

Zonder enige twijfel 'De pianist' van Polanski. Ik kreeg tranen in mijn ogen toen Adrien Brody als Szpilman met zijn vingers de piano aanraakte.

Wat is voor u een belangrijke lieu de mémoire?

In San Lorenzo del Escorial, dichtbij het paleis van Filips II, hebben wij een huis, met in de tuin een beeld van Filips II. Hij kijkt daar met een zwaard in zijn hand richting het noorden, alsof hij wil zeggen: "Die vervelende protestanten ga ik een lesje leren!"

Welk nut heeft geschiedenis volgens u?

Wij hebben geen toekomst en geen heden, alleen een verleden. Het verleden is ons oriëntatiepunt.

Hoe vindt u dat geschiedenisonderwijs aan een middelbare school moet worden gedoceerd?

Zorg voor herkenning: probeer actualiteit aan te brengen in de lessen over het verleden. Link het verleden met het heden.

Remember, remember... the fifth of November

Hoe een zeventiende-eeuwse terreuraanslag voortleeft in het heden

Als je een willekeurige Engelsman vraagt de zin 'Remember, remember...' af te maken, zal deze meteen '....the fifth of November' uitspreken. Elk jaar op 5 november is het in Engeland namelijk *Bonfire Night* en worden er grote vreugdevuren ontstoken. De oorsprong van deze avond ligt in het jaar 1605, toen een kleine groep katholieken de Engelse koning en zijn parlement wilden opblazen. Hoewel de aanslag werd verijdeld, is de erfenis van het zogenaamde *Gunpowder Plot* nog steeds zichtbaar.

Koen Henskens is vakdidacticus en lerarenopleider aan het Instituut voor Leraar en School aan de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen

Op 24 maart in het jaar 1603 stierf de Engelse koningin Elisabeth. Zij had bijna vijftig jaar geregeerd. Haar regeerperiode stond in het teken van economische bloei, maar ook van de strijd tussen katholieken en protestanten. Er waren veel katholieken in Engeland, maar Elisabeth had als protestant het katholicisme verboden. Katholieken werden beboet als ze niet naar de (protestante) kerkdiensten gingen of sacramenten weigerden te ontvangen. Zoals bekend stierf Elisabeth ongehuwd en zonder kinderen, waardoor met haar dood een einde kwam aan het huis Tudor. Jaren voor de koningin stierf was Lord Robert Cecil, de eerste minister, achter de schermen al bezig om de troonsopvolging veilig te stellen. Vanaf 1601 onderhield hij een geheime correspondentie met Jacobus VI, koning van Schotland. De keus van Lord Cecil viel op Jacobus om verschillende redenen: als zoon van Mary, Queen of Scots, een nichtje van Elisabeth, was hij verwant aan Elisabeth. Hij was, in tegenstelling tot zijn moeder, protestant opgevoed. Jacobus was al getrouwd en had al twee zonen, die toekomstige koningen konden worden. Naast dit alles had James zich al jaren bewezen als koning van Schotland. Hoewel hij niet de meest geliefde koning was, wist hij rust en orde in zijn land te krijgen, wat een uitzonderlijke verdienste was in de Schotse hooglanden.

Zo kwam het dat op dezelfde dag dat Elisabeth stierf Lord Robert Cecil de Schotse koning Jacobus VI uitriep tot koning Jacobus I

van Engeland. Twee weken later trok Jacobus met een groot gevolg langzaam naar het Zuiden richting Londen. Hij werd na een maand reizen feestelijk onthaald in Londen.

Hoop voor de katholieken

Ondanks de snelle en rustige troonsopvolging, ging het minder goed met Engeland dan Jacobus had verwacht. De schatkist was zo goed als leeg dankzij lange oorlogen in Ierland en met Spanje en de bevolking was niet blij met de hoge belastingen.

Ten eerste wilde Jacobus daarom de oorlog met Spanje beëindigen. Hiermee kwam hij meteen voor het dilemma te staan hoe om te gaan met de katholieken in Engeland. Spanje had zich sinds lange tijd opgeworpen als beschermer van alle katholieken en verwachtte van de koning dat hij ook de katho-

Guy Fawkes-maskers bij een protest tegen Scientology in 2008. Ook bij de Occupy beweging zijn de maskers overal te zien.

lieken geloofsvrijheid zou geven. Deze wens stond echter haaks op die van het Engelse parlement, die de katholieken nog strenger wilde vervolgen dan Elisabeth al deed. Jacobus gaf de katholieken uiteindelijk iets meer ruimte en schortte de boetes op die katholieken werden opgelegd als ze geen protestantse diensten volgden. De katholieken voelden zich gesteund door de koning en gingen zich steeds meer uiten in het openbaar. Er werden zelfs weer katholieke missen opgedragen en er kwamen meer Jezuïeten in het land.

Hoewel er een wapenstilstand met Spanje werd getekend, was de katholieke tolerantie van korte duur. De bevolking was overwegend antikatholiek, de katholieken lieten steeds meer van zich horen en de koning miste zijn boetes op de katholieke mis. Een jaar na Jacobus' troonsbestijging was het dus alweer voorbij met de tolerantie. Op 24 maart 1604 moesten alle priesters en Jezuïeten het land verlaten of 20 pond (omgerekend ca. 5.000 euro) boete per maand betalen.

Het Gunpowder Plot

De nieuwe wetten waren voor enkele katholieken reden om in actie te komen. Nog in datzelfde jaar werden twee complotten tegen de koning ontdekt. Een andere aanslag was echter nog in voorbereiding. Deze aanslag was

geïnitieerd door Robert Catesby, een bekende katholieke Lord. In 1601 was hij al in opstand gekomen tegen het koningshuis, maar mocht na betaling van een boete van 2.000 pond weer naar huis. Catesby had een aantal handlangers. De twee bekendste waren Thomas Percy en Guy Fawkes. Percy werd benaderd vanwege zijn rijkdom, terwijl Fawkes, die tien jaar als huurling voor de Spanjaarden in de Nederlanden had gevochten, was gevraagd

'Het Engelse parlement wilde de katholieken nog strenger vervolgen dan Elisabeth al deed'

voor zijn militaire ervaring. Het plan bestond uit drie onderdelen. Als eerste zou Guy Fawkes het parlamentsgebouw opblazen. Onder het Parlamentsgebouw zaten opslagruimtes, waarvan er één door Percy werd gehuurd. Hier werden twintig vaten buskruit opgeslagen. Als het gebouw was opgeblazen, zou Catesby een opstand in de Midlands beginnen, terwijl Percy ervoor zou zorgen dat de kinderen van de koning gevangen genomen werden, zodat zij geen problemen konden veroorzaken. Als laatste zou men de Infante Isabella, een dochter van de Spaanse koning Philips II, benaderen om koningin van Engeland te worden.

Ets uit 1606 van Claes Jansz Visscher (ook bekend van de terechtstelling van Oldenbarnevelt) over de executie van de de Gunpowder Plot samenzweerders.

GUN-POWDER Plot:

O R,
A Brief Account of that bloody and fubtle Design laid against the King, his Lords
and Commons in Parliament, and of a Happy Deliverance by Divine Power.
To the Tune of *Run not too fast.* Licensed according to Order.

Zeventiende-eeuws
antikatholiek
pamflet over het
Gunpowder Plot

Ontmaskering

De samenzweerders moesten echter nog even wachten, omdat de eerste parlementsitting twee maal werd uitgesteld. Uiteindelijk werd de opening op 5 november vastgesteld. Het buskruid, dat nu al bijna een jaar onder het parlementsgebouw lag opgeslagen, was vochtig geworden. Daarom had Guy Fawkes nog zestien extra vaten buskruid in de kelder verstopt. Vervolgens sloot hij zich op 4 november in de kelders op in afwachting van de opening. Wat Guy echter niet wist, was dat één van de samenzweerders (het is tot op de dag van vandaag niet duidelijk wie) een waarschuwingsbrief naar Lord Monteagle had gestuurd. Hij werd gevraagd om zich voor de opening van het parlement af te melden, omdat '...het parlement een ongelofelijke klap zal krijgen, en ik u niet gekwetst wil zien'. Lord Monteagle

**'De straf hiervoor was dat ze
'hanged, drawn and quartered' zouden worden'**

vreesde een aanslag en gaf de brief meteen door aan Lord Robert Cecil, die hem op zijn beurt weer aan de koning liet lezen. De dag voor de opening van het parlement werd het parlementsgebouw grondig doorzocht. Toen er 's avonds nog een tweede ronde werd gehouden in de kelders, werd Guy Fawkes ontdekt en gearresteerd. Hoewel de andere samenzweerders probeerden te vluchten, werden allen gedood of gearresteerd. In januari van 1606 werden de gevangenen schuldig verklaard aan hoogverraad. De straf hiervoor was dat ze 'hanged, drawn and quartered' zouden worden. Dit hield in dat ze opgehangen werden tot ze bijna dood waren, waarna ze werden gecastreerd en hun ingewanden uit het

lichaam werden gehaald. Na dit alles werden ze onthoofd en in stukken gehakt. Catesby, die al dood was, werd voor de gelegenheid opgegraven en ook zijn lichaam moest het laatste gedeelte van de straf ondergaan. Alleen Guy Fawkes had het 'geluk' om met de ophanging zijn nek al te breken, waardoor hem verdere foltering werd bespaard.

Bonfire Night

Meteen na de executies liet koning Jacobus een wet aannemen waarin stond dat er elk jaar op 5 november een herdenkingsdienst zou zijn ter ere van hem en de verijdelde aanslag. Al snel ontstond om deze dienst (die pas in 1834 werd afgeschaft) een antikatholieke traditie die bestond uit het luiden van de klokken en het ontsteken van grote vuren waarbij liederen en rijmpjes gezongen werden. Het beroemdste rijm is zonder twijfel:

*'Remember, remember, the fifth of November.
The Gunpowder Treason and Plot
I see no reason why gunpowder treason
Should ever be forgot.
Guy Fawkes, 't was his intent,
To blow up King and Parliament.
Three scores barrels were laid below
To prove old England's overthrow;
By God's mercy he was catch'd
With a dark lantern and lighted match'*

Overdag maakten kinderen poppen van de paus die 's avonds in de grote vuren, de bonfires, werden verbrand. Dit alles onder het gezang van:

*'Burn him in a tub of tar,
burn him like a blazing star.
Burn his body from his head,
then we'll say ol' Pope is dead'.*

In de eeuwen die volgden nam de haat tegen de katholieken af, waardoor het niet meer politiek correct was om een beeltenis van de paus te verbranden. De pausfiguur werd daarom vervangen door een pop van Guy Fawkes. Kinderen liepen voor de verbranding verkleed met een zelfgemaakte pop over straat en vroegen voorbijgangers om 'a penny for the guy'. Men denkt nog steeds dat het Engelse woord 'guy' (man, vent) is afgeleid van Guy Fawkes en de traditie van de guy-poppen. Hoewel elke Engelsman het eerste rijmpje nog steeds kent, zijn de poppen sinds 1970

verdwenen. De vuren worden nog wel elk jaar groots ontstoken.

Naast deze volkse traditie heeft het Engelse parlement ook de traditie geadopteerd om de avond voor de jaarlijkse opening van het parlement met lantaarns de kelders van het gebouw te doorzoeken om te kijken of er geen buskruit ligt verstopt.

Het masker van Guy Fawkes

Nadat de Engelse bevolking honderden jaren lang op 5 november poppen van Guy Fawkes heeft verbrand, is Guy Fawkes nu verworpen tot een internationale cult-held. In 2002 eindigde Guy Fawkes in het BBC-programma *100 Greatest Britons* onverwacht op de dertigste plaats. Deze cultstatus had hij vooral te danken aan Alan Moore en David Lloyd, die twintig jaar eerder de strip *V for Vendetta* waren begonnen. De strip speelt zich af in postapocalyptisch Engeland, waar de regering totalitaire trekjes heeft aangenomen die aan een George Orwell-roman doen denken. Het verhaal begint met een aanslag op het Britse parlamentsgebouw door 'V', een man die de hele strip onherkenbaar blijft door een masker met de beeltenis van Guy Fawkes. Met de strip werd de zeventiende-eeuwse katholieke terrorist een symbool voor verzet tegen een onderdrukkende overheid.

In het kader van 400 jaar Gunpowder Plot waren er in 2005 verschillende activiteiten. Zo werd de strip *V for Vendetta* verfilmd, verscheen de BBC-miniserie *Gunpowder, Treason and Plot* en maakte ITV in het programma *The Gunpowder Plot: Exploding the Legend* het oude parlamentsgebouw op ware grootte na en bracht het met 36 vaten buskruit tot ontploffing om te kijken wat de schade geweest zou zijn als de aanslag niet verijdeld was. De uitkomst was dat Guy Fawkes met de helft van de vaten genoeg buskruit had om iedereen in een straal van 100 meter op te blazen. Sinds 2008 duikt het masker van Guy Fawkes steeds vaker op. Eerst bij een protest tegen *Scientology*, maar steeds vaker bij protesten tegen regeringen. Sinds de *Occupy Movement*

'Het lijkt erop dat Guy Fawkes in de afgelopen maanden officieel de Che Guevara-status heeft bereikt'

die in september op Wall Street is begonnen en inmiddels de hele wereld overgaat is het masker een internationaal fenomeen geworden. Amazon en Ebay hebben de afgelopen maanden over de hele wereld bijna 100.000 exemplaren van het masker verkocht! Het lijkt erop dat Guy Fawkes in de afgelopen maanden officieel de Che Guevara-status heeft bereikt: we zien hem overal, maar slechts weinig mensen weten wie hij was en wat hij gedaan heeft (of van plan was). Net als bij Che Guevara is het ons gelukt om Guy Fawkes los te weken van zijn historische context en een compleet nieuw leven te geven. ■

Om verder te lezen

- Brenda Buchanun, *The Gunpowder Plots. A Celebration of 400 years of Bonfire Night* (2005)
- Antonia Fraser, *The Gunpowder Plot* (2005)
- Alan Haynes, *The Gunpowder Plot: Faith in Rebellion* (1994)
- James Sharpe, *Remember, remember the Fifth of November* (2006)
- James Travers, *Gunpowder Plot: The Players behind the Plot* (2005)

Websites

- Gunpowder Plot, Exploding the Legend: <http://www.youtube.com/watch?v=eFytcsA9mU8>
- Guy Fawkes in Origami: <http://www.youtube.com/watch?v=JwylDogYaql>

Poster van de film *V for Vendetta* uit 2005.

IAN KERSHAW

TOT DE LAATSTE MAN
DUITSLAND 1944 | 1945

Tot de laatste man.
Duitsland 1944-1945

Ian Kershaw

Nazi-Duitsland vocht tot het einde door. Onderhandelingen met de geallieerden werden vanuit de nazitop weggewuifd. Hitler-kenner Kershaw beschrijft de ineenstorting van het Derde Rijk en komt met verklaringen waarom er doorgevochten werd tot het Rijk totaal ineenstortte. Spectrum, € 29,99

Floris V, een politieke moord in 1296

E.H.P. Cordfunke

De moord op 'der keerlen God' was een der eerste politieke moorden in Nederland. Wat bewoog Gerard van Velsen om graaf Floris op gewelddadige wijze om te brengen? Wie bedacht het complot om de graaf te ontvoeren? Met behulp van recent onderzoek worden de dramatische gebeurtenissen in juni 1296 opnieuw bekeken. Walburg Pers, € 19,95

De zeven levens van Rome

Robert Hughes

Heden en verleden van de Eeuwige Stad worden door meester-verteller Hughes verweven. Aandacht voor kunst, architectuur, politiek en intrige, roem, geld en macht houden elkaar op prettig leesbare wijze in evenwicht. Het is het verhaal

over een stad die zevenentwintig eeuwen bestaat, op zeven heuvels is gebouwd en over zeven levens lijkt te beschikken. Balans, € 29,95

Een Nederlander in de wildernis

Luc Panhuysen

Voor 1800 maakte Robert Gordon meerdere tochten door zuidelijk Afrika. Zijn honger naar kennis over de flora en fauna heeft hij beschreven in een aantal dagboeken. Contacten met Bosjesmannen, Hottentotten en Strandlopers worden schitterend beschreven, alsmede de 'ontdekking' van de natuur. Gordon was erg Oranjegezind en liet stadhouder Willem V delen in de kennis die hij opdeed in Afrika. Rijksmuseum/Nieuw Amsterdam, € 18,95

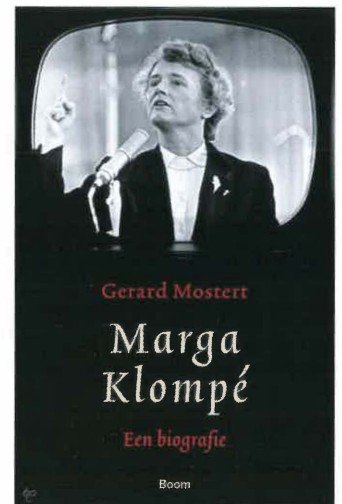
Geschiedenis van de Middellandse Zee

David Abulafia

Fernand Braudel en Fik Meijer hebben er een geduchte concurrent bij. Abulafia beschreef een geschiedenis van de Middellandse Zee die in totaal zo'n drieduizend jaar beslaat. Welke volken hebben de welvaart en vooruitgang bespoedigd?

Abulafia voert allerlei personen op wiens levens de grote ontwikkelingen prachtig illustreren. Spectrum, € 49,99

Marga Klompé. Een biografie

Gerard Mostert

Zij was de eerste vrouwelijke minister en later de eerste vrouwelijke Minister van Staat. De Algemene Bijstandswet werd in 1963 door haar ingevoerd. Marga Klompé koppelde een kritische levenshouding aan een groot verlangen naar eenheid en harmonie. In zijn proefschrift belicht Gerard Mostert het leven van deze veelzijdige vrouw. Boom, € 34,50

Jongens van Nederland. Nederlandse vrijwilligers in de Waffen-SS

Evertjan van Roekel

Met behulp van dagboekfragmenten probeert Van Roekel erachter te komen waarom Nederlandse jongens zich meldten bij de Waffen-SS. Volgens zijn onderzoek wisten (enkele) Nederlandse vrijwilligers van de moord op de Joden af. In hoeverre ze daadwerkelijk betrokken waren bij de genocide komt naar voren in zijn boek. Spectrum, € 19,95

Nederland in de Middeleeuwen. De canon van ons Middeleeuws verleden

Jan J.B. Kuipers

Vijftig vensters over de middeleeuwen. Van het kerkje van Dagobert tot de vrijheid van de Friezen, van Jan van Renesse tot Filips de Goede. In een mooi uitgegeven boek wordt de canon van de middeleeuwen uit de doeken gedaan. Veel gravures, prenten en verhalende bronnen zorgen voor een rijk beeld. Walburg Pers, € 29,95

De ontdekking van de middeleeuwen. Geschiedenis van een illusie

Peter Raedts

Het beeld van de middeleeuwen is in de afgelopen eeuwen onderhevig geweest aan veranderingen. Lang werden ze gezien als een zwart gat, maar vanaf 1800 verandert dat ineens. Niet langer worden de middeleeuwen gezien als een negatieve periode. Veel denkers nemen de middeleeuwen juist als voorbeeld. Raedts laat zien waardoor deze verandering is gekomen en waarom het beeld van de middeleeuwen bijgesteld moet worden. Een interessant boek. Wereldbibliotheek, € 29,00

Inpakken en uitpakken

De havo- en vwo-geschiedenisexamens van 2011

De examens stonden dit jaar in het teken van incidenten. Het inpakken bij de drukker ging fout waardoor een verkeerde bijlage uitgedeeld werd. Bij het uitpakken had dit gesignaleerd moeten worden, maar bij één school ging het mis.

Door de nieuwe 'sociale media' werd onder scholieren snel bekend dat de geheimhouding van het havo-geschiedenisexamen in het geding was, omdat het incident plaatsvond op de vrijdag voor de afnamedatum. Dit ongelukje leidde tot een erratum waarmee de eerste twee vragen van het havo-examen ongeldig werden verklaard; de kandidaten kregen op voorhand alle punten voor deze vragen. Jammer, vooral voor die kandidaten die de juiste antwoorden wisten en daarop hadden kunnen scoren.

De productie van een examen is een langdurig en intensief traject, dat begint bij het examenprogramma en de stofomschrijving. De leden van een constructiegroep (cg), zelf ervaren geschiedenisleraren, maken conceptvragen, die in de cg diverse malen worden besproken en telkens herzien. De toetsdeskundige van Cito stelt hieruit de verschillende tijdvakken samen, die enkele malen worden besproken door de vaksectie Geschiedenis van het College voor Examens (CvE). Voor de vaststelling van het examen door de vaksectie wordt het gescreend door hoogleraren geschiedenis en door een neerlandicus. Na de vaststelling vinden leesrondes plaats op fouten, de drukproefcontrole en ten slotte het drukken, inpakken en verzenden naar de scholen. Daar moet het juiste examen op het juiste moment bij de juiste kandidaten terechtkomen. In deze keten van mensenwerk speelt Murphy een rol: wat mis kan gaan, gaat ooit eens mis.¹

De ontvangst

In de pers werd dit jaar aan deze zaken meer aandacht besteed dan aan de inhoud van het geschiedenisexamen. De kranten kiezen elk jaar voor een andere aanpak van de examenrecensies; dit jaar was er betrekkelijk weinig

aandacht voor geschiedenis.

Het aantal klachten bij het LAKS was relatief gering. De trend van vorig jaar zet zich door: er wordt door de kandidaten minder geklaagd. Vorig jaar vermoedden wij een verband met het examenrooster waarin geschiedenis vlak voor het lange Hemelvaartsweekend was geplaatst, dit jaar kon dat geen verklaring zijn. Wellicht speelt de bekendheid van de thema's een rol. Het onderwerp 'Dynamiek en stagnatie' werd voor de derde keer geëxamineerd, 'Vietnam' zelfs voor de vierde keer, want dit thema was hetzelfde als in 2005, 2006 en 2010. Er was dus voor de kandidaten meer oefenmateriaal in de vorm van oude examens beschikbaar dan bij een nieuw thema. Dat zorgde ervoor dat de kandidaten zich beter konden voorbereiden; zij konden zich beter voorstellen wat er van hen werd verwacht op het examen. Voor hun docenten geldt uiteraard hetzelfde: ook zij waren beter in staat aan te geven welke richting het examen op zou gaan en hadden de thema's beter in de vingers.

Stefan Boom is toetsdeskundige geschiedenis bij het Cito. Met dank aan Huub Kurstjens en Niek Nelissen.

► Er bestaat ook een wet van Murphy (met opzet fout gespeeld): bij drukproefcontroles zorgen verbeteringen voor het ontstaan van nieuwe fouten. In het examen van 2010 heeft dit ons parten gespeeld.

Veel kritiek was er op de vragen bij het schilderij uit de Leidse Lakenhal dat zowel in het havo- als in het vwo-examen voorkwam.

In het vwo-examen was veel waardering voor vraag 22 (de prenten van Op-landt en Behrendt).

Voor de examenmakers levert het langdurig bevragen van een beperkt thema echter problemen op. Het wordt steeds moeilijker onbekend, geschikt bronmateriaal op te graven dat past bij de stofomschrijving, zonder in details te vervallen. Wij streven naar een examen dat geen herhaling is van eerdere examens, maar sommige paragrafen van de stofomschrijving zijn zo beperkt, dat herhaling bijna niet te vermijden is.

Het VGN-forum begint zijn waarde te bewijzen. Op het forum wordt door een beperkt aantal docenten gediscussieerd over varianten in de antwoorden, maar hun debat wordt door een groot aantal collega's gevolgd. Meer en meer wordt de vakspecifieke regel uit het correctievoorschrift (een antwoordvariant is alleen juist indien die door vakliteratuur wordt gesteund) daarbij toegepast. En zo hoort het ook.

Ook de centrale voorbespreking bleef zakelijk. Zowel bij de havo- als vwo-bespreking werden opmerkingen gemaakt over de streepjes in de vragen. De streepjes hebben als doel meer nadruk te leggen op de instructie, die de kandidaat sneller ziet en hopelijk beter leest. Bijvoorbeeld in vraag 3 uit het havo-examen:

De Hollandse landbouw was een belangrijke factor in de economische groei van de Republiek tot ongeveer 1670. Tussen 1670 en ongeveer 1740 droeg deze landbouw echter nauwelijks meer bij aan de economische groei van de Republiek.

4p 1 Geef hiervoor een verklaring door:

- uit te leggen waardoor de Hollandse landbouw tot 1670 bijdroeg aan de economische groei van de Republiek en
- twee problemen voor de Hollandse landbouw tussen ongeveer 1670 en 1740 te noemen, die aan deze bijdrage een einde maken.

Gelezen moet dan worden: "Geef hiervoor een verklaring door uit te leggen waardoor" en daarna "geef hiervoor een verklaring door twee problemen ... te noemen". Als hier een a-vraag en een b-vraag van zou worden gemaakt (zoals werd gesuggereerd), zou het te veel gaan lijken op een meerkeuzevraag. In de lay-outregels van Cito wordt daarom voor streepjes gekozen als een vraag met meerdere onderdelen geen meerkeuzevraag is.

Bij het eerste streepje wordt een uitleg gevraagd. Daarvoor worden twee scorepunten toegekend. In het antwoordmodel worden die twee punten niet onderverdeeld in de twee stappen die moeten worden gezet. Bij deze vraag luidde de eerste antwoordmogelijkheid: 'De Hollandse landbouw was al vroeg (eerste

'Het wordt steeds moeilijker onbekend, geschikt bronmateriaal op te graven, zonder in details te vervallen'

stap) marktgericht/commercieel / gericht op de export, (tweede stap) waardoor er veel geld mee verdiend werd.' Stap (1) en (2) zijn niet onderverdeeld, omdat met name het tweede antwoorddeel zonder het eerste geen volledige uitleg geeft. De kandidaten zullen veelal de tweede stap niet hebben gezet. Dat blijkt ook uit de gegevens bij deze vraag, 28 procent van de kandidaten haalt 3 punten, 19 procent alle vier.

Dit jaar is bij geschiedenis ook de 'Quickscan' uitgevoerd. Uit deze digitale enquête blijkt dat de docenten redelijk tevreden zijn over het examen; er werd een gemiddeld cijfer van 6,3 gegeven door de vwo-docenten en een 6,4 door de havo-docenten. Van de vwo-docenten geeft 80 procent het geschiedenisexamen een zes of hoger, bij de havo-docenten is dat 85 procent.

Uit verder gemaakte opmerkingen blijkt dat veel vwo-docenten zeer veel moeite hadden met de lage N-term. De normering is een gecompliceerde operatie die door het dagelijks bestuur van de CvE op basis van de toets- en itemanalyse van Cito (waarvoor Wolf de gegevens levert) wordt uitgevoerd. Voor toelichting daarop kan de VGN-site worden geraadpleegd, waar een link is opgenomen waarin veel vragen over het geschiedenisexamen worden besproken.² De gegevens waarop de normering zijn gebaseerd (van alle examenvakken) zijn te vinden in het examenverslag op www.cito.nl.

Het pilotexamen (op de examensite van Cito te vinden) verliep voor zowel havo als vwo zonder de incidenten die zich bij het reguliere examen hebben voorgedaan. Wij raden docenten aan deze examens in te zien en zo mogelijk in hun klassen uit te proberen. Dat is een goede voorbereiding op de invoering van oriëntatiekennisvragen in het nieuwe eindexamen.

Bijzondere vragen

De makkelijkste vraag in het havo-examen was vraag 4, met een p-waarde van 81.³ Blijkbaar konden de kandidaten goed uit de voeten met het passen van begrippen bij de levensloop van Jan Poppen. De moeilijkste havo-vraag zat in Vietnam. Vraag 15 had een p-waarde van 25, blijkbaar hadden de kandidaten het begrip guerrilla niet meer paraat. De havisten hebben 'Vietnam' iets slechter gemaakt ($p=58$) dan 'Dynamiek en stagnatie' ($p=62$).

In het vwo-examen was vraag twee ($p=91$) het makkelijkst. De vwo-kandidaten waren goed op de hoogte van het begrip malthusiaanse spanning. Het moeilijkst bleek vraag 20 ($p=48$), de volgordevraag uit het Vietnam-deel. Overigens hadden de docenten daar weinig moeite mee. Veel kritiek was er op de vragen bij het schilderij uit de Leidse Lakenhal dat zowel in het havo- als het vwo-examen voorkwam.

In het vwo-examen was de waardering voor vraag 22 (de prenten van Opland en

Behrendt) en bij de havo vonden de regio-voorzitters de matchingvraag (21) prima. Meer gesloten vraagvormen blijken te worden gewaardeerd. Dat hangt samen met de correctiedruk die onverminderd hoog blijft bij geschiedenis. Veel docenten pleiten dan ook

'Uit verder gemaakte opmerkingen blijkt dat vwo-docenten zeer veel moeite hadden met de lage N-term'

voor het plaatsen van geschiedenis in het begin van de examenweken en niet in de tweede week zoals dit jaar (en volgend jaar).

Per tijdvak bevatten de havo- en vwo-geschiedenisexamens één of enkele vragen die identiek zijn, de overlapvragen. Examenmakers kiezen hiervoor om meer inzicht te krijgen in het niveauverschil tussen havo en vwo. De psychometrische gegevens van de overlapvragen leveren een grote hoeveelheid data op, die op langere termijn onder andere meer zicht kunnen geven op wat havisten en vwo'ers moeilijker dan wel makkelijker vinden.

Hoewel de examens dit jaar goed zijn verlopen, blijven er nog veel aandachtspunten over. De aansluiting bij het taalgebruik van havisten in de vragen, de helderheid van de correctievoorschriften, de correctiedruk, de te lage moeilijkheidsgraad van de vwo-examens enzovoort, blijven onze aandacht houden. En het in- en uitpakken van de examens natuurlijk... ■

► <http://www.vgnkleio.nl/4-1-313/onderwijs/examen/veelgestelde-vragen-rond-het-centraal-examen-geschiedenis-voor-havo-en-vwo> bevat een FAQ (veel gestelde vragen) document waarin door de Commissie voor Examens uitspraken worden gedaan over veel kwesties die met de correctie te maken hebben. Een aanrader voor elke geschiedenisdocent!

► Zie www1.cito.nl/oenw/info/ttb/eind_fr.htm voor de toetstechnische begrippenlijst van Cito.

Schooltype/Leerweg	VWO	VWO	HAVO	HAVO
Soort examen	CSE	CSE	CSE	CSE
Vaknaam	geschiedenis	geschiedenis (pilot)	geschiedenis	geschiedenis (pilot)
Totaal aantal kandidaten	18.929	416	34.022	655
Steekproefgrootte	12.212	414	22.474	609
Aantal vragen	27	29	29	27
P ¹ -waarde totale steekproef	0,66	0,67	0,60	0,59
P ¹ -waarde, alleen jongens	0,68	0,67	0,61	0,60
P ¹ -waarde, alleen meisjes	0,65	0,67	0,59	0,57
Maximumscore	77	78	73	76
Gemiddelde score	51,1	52,4	43,7	44,6
Normeringsterm	0,1	0,1	0,8	0,9
Gemiddeld cijfer	6,1	6,2	6,2	6,2
Percentage onvoldoendes (<5,5)	26,2	22,5	24,9	25,3
Standaardafwijking	9,3	8,2	9,7	8,9
Betrouwbaarheid (asympt. GLB)	0,77	0,76	0,79	0,79
Standaardmeetfout	4,4	4,0	4,4	4,1

© Stichting Cito, Instituut voor Toetsontwikkeling Arnhem (2011)

De N van 'niet weer hè'?

Een persoonlijke noot over de N-termen vwo geschiedenis

Wanneer u dit leest, bent u vast en zeker een gemotiveerde en betrokken docent. Vermoedelijk geeft u les aan een of meer examenklassen havo en/of vwo. U maakt uw eigen schoolexamens en probeert daarbij de aansluiting op de exameneisen goed in de gaten te houden.

Joop van den Berg
is historicus en
docent geschiedenis
Tweede Fase

In uw vragen combineert u de bekende historische vaardigheden met kennis op niveau, en u lardeert alles met prachtige beeld- en tekstbronnen. Kortom: u maakt een uitdagende toets, die (omdat u uw lessen ook zo heeft ingericht) vanzelfsprekend zowel aansluit bij het examen als bij het niveau van uw leerlingen. Daarom is uw normering helder: de N-term is gewoon 1,0. Een gemiddeld cijfer tussen de 6,0 en 6,6 mag verwacht worden. Keurig.

Dan volgt het centraal examen, en wanneer u dit even inkijkt terwijl uw klassen zich in het zweet werken in de omgebouwde gymzaal, stelt u tevreden vast: het is te doen, niet te makkelijk of te moeilijk, het sluit aan bij wat ze moeten kunnen.

Eenmaal thuisgekomen gaat u corrigeren. Hoewel het antwoordmodel een *crime* is, er veel te veel alternatieve antwoorden en interpretaties mogelijk zijn en consensus tussen collega's bij slechts zeer weinig vragen bereikt wordt, mag u na dagen ploeteren tevreden zijn: een score van gemiddeld 50 van de 77 punten moet toch wel minstens hetzelfde resultaat opleveren als dat u bij uw schoolexamens zo gewetensvol heeft bereikt. Misschien is een kleine 7 zelfs mogelijk...

...met wat barstjes

Hier eindigt al jaren het sprookje van (met name) de vwo-docent. Midden juni komen de N-termen binnen en wordt al snel duidelijk dat uw resultaten bij lange na niet aan uw verwachtingen voldoen. Een leerling die ongeveer tweederde van alle scorepunten heeft behaald, wordt opgescheept met een waardering die nog maar net of net niet de 6,0 haalt. En zo is het al jaren. Sinds 2002 (verder terug heb ik niet gekeken) is er bij het vwo geen normering van 1,0 of hoger toegepast, zoals uit de tabel blijkt. In zes van de tien jaren is de norm zelfs niet hoger dan 0,5 geweest.

Aan de tabel valt ook op dat het gemiddelde cijfer sinds 2005 (!) een 6,1 is. Vorig jaar werd bij de examenevaluatie in Arnhem expliciet gesteld dat de N-norm moest zorgen voor ofwel een 6,3 gemiddeld, ofwel 30% onvoldoende. Hieraan wordt dus al zeven jaar niet meer voldaan. Dit kan toeval zijn, maar dat wil er bij ons niet zomaar in. Daarom hierbij wat kanttekeningen betreffende de N-termen bij het vwo examen geschiedenis.

De grote boze Wolf

Wanneer je bij het Cito of CvE uitleg vraagt over de constant lage N-termen, word je eigenlijk terugverwezen naar jezelf: wij, docenten, voeren in Wolf de scorepunten in van (minstens vijf, alfabetisch geselecteerde) leerlingen. Zijn wij te genereus, dan trapt men bij het bepalen van de N-term op de rem, met als gevolg een lage norm en dus relatief lagere cijfers. De invloed die dit heeft is aan te tonen door te kijken naar echt goede leerlingen. Iemand die in het afgelopen examen 69 van de 77 punten had gescoord, had slechts 156 leerlingen in heel Nederland vóór zich (die het dus nog beter deden) hetgeen overeenkomt met 1,27%. Toch haalt zo'n leerling door de N-norm 'slechts' een 8,2. Dat is gezien zijn plaats ten

jaar	lengte van de schaal	n-term	% onvoldoende	gem. cijfer
2002	90	0,8	23	6,3
2003	86	0,9	22	6,2
2004	84	0,5	13	6,5
2005	80	0,4	23	6,1
2006	86	0,3	26	6,1
2007	85	0,9	27	6,1
2008	77	0,7	26	6,1
2009	77	0,3	28	6,1
2010	76	0,1	25	6,1
2011	77	0,1	26	6,1

opzichte van de mediaan natuurlijk meer dan vreemd.

Gelet op het consequente gemiddelde sinds 2005, moet het wel zo zijn dat de scorepunten zoals ze worden ingevoerd in Wolf worden gemiddeld en dan 'vertaald' naar de blijkbaar gewenste 6,1 als gemiddeld examencijfer. Hier is wel wat op aan te merken.

Een andere kijk op presteren

Het uitgaan van en toerekenen naar een vaststaand of gewenst gemiddelde, heeft erg veel haken en ogen. Een paar daarvan zet ik graag op een rij.

- sinds de invoering van de nieuwe studielasten krijgen leerlingen meer geschiedenisonderwijs. De examenomvang, gebundeld in de twee thema's en examenkaternen dus, is ongewijzigd gebleven. Is het gewaagd om te veronderstellen dat bij meer onderwijs de prestaties verbeteren? En als dat zo is, moeten we die prestaties dan gaan nivelleren ('bestrafen' zou hier wat ons betreft ook het woord kunnen zijn) door de N-term te verzwaren? Als een voetbalploeg harder traint en daardoor beter wordt dan de concurrentie, zal de KNVB dan besluiten dat deze ploeg elke wedstrijd reglementair met een 1-0 achterstand moet beginnen? Moet Usain Bolt binnenkort een zandzak meedragen op zijn 100 meter omdat hij anders de rest veel te snel af is? Dat is de omgekeerde wereld.

- nu een lage N-term een jaarlijks fenomeen is geworden, moet ook de vraag worden gesteld of de examens wel het juiste niveau hebben. Blijkbaar slagen examenmakers er niet in om een examen te maken dat uit zichzelf goed determineert en waardeert en dus een in onze ogen wenselijke en logische N-term van 1,0

oplevert. Dat mogelijke onvermogen wordt vervolgens op het bord van de leerling (en de docent, maar daarover straks meer) gelegd. Wij stellen dat als een professionele omgeving een examen produceert, de leerling en docent ervan uit moeten kunnen gaan dat het examen deugt en dus een neutrale N-term oplevert.

- uitgaan van een vast gewenst gemiddelde doet geen recht aan verschillen tussen cohorten: er zullen vast betere en slechtere jaren tussen zitten. Maar bovenal: ik denk dat dit ook samenhangt met de onderwerpen die worden behandeld. Mij staan nog de diepe verzuchtingen voor ogen die in 2004 het thema 'Nederland en zijn gezagsdragers' aan de leerlingen ontlokte.

De docent als factor?

Corrigeren van examens is mensenwerk, en dat zal het altijd blijven. Maar gezien de bovenstaande problematiek mag er langzamerhand wel een discussie ontstaan over de wijze van corrigeren, het correctiemodel en de eerste en tweede correctie. Deze blijken namelijk wel de gelijk invloed te hebben of te kunnen hebben op de N-term en dus het examencijfer.

Een (door werkdruk of te veel meegaandheid ten opzichte van de groep leerlingen die hij of zij zo goed kent) overenthousiast of te gemakzuchtig deel van de docenten, geeft te hoge ►

scorepunten, als je Cito en CvE mag geloven. Of de docenten in den lande ontdekken de beperktheid van het antwoordmodel en zien veel meer juiste antwoorden, waar scorepunten voor kunnen worden toegekend. Elke weldenkende docent zal zijn leerlingen die punten niet onthouden.

Die ruimhartige toekenning zorgt voor een lage N-term, zoals hierboven al uitgelegd. Maar

'In de praktijk is het haast onmogelijk om de tweede correctie even accuraat te doen als de eerste'

de ervaren of zeer consciëntieuze docent, die niet ruimhartig scorepunten uitdeelt, heeft met diezelfde N-term te maken. Zijn leerlingen worden dus benadeeld.

Om deze uitwassen tegen te gaan is de tweede correctie ooit in het leven geroepen. Op zich een prima idee, want twee zien meer dan een en kunnen elkaar bijsturen. In de praktijk is het (tenzij je maximaal ongeveer 20 leerlingen hebt en dus niet meer dan 20 examens na moet kijken) haast onmogelijk om een tweede correctie even accuraat en uitgebreid te doen als de eerste. Een misschien extreem maar al jaren optredend rekenvoorbeeld uit de lespraktijk van diverse collega's:

Eerste correctie:

100 examenleerlingen x 60 minuten per leerling (VGN norm) = 100 uur nakijkwerk, ofwel 2,5 lesweken van 8 uur. Naast de overige lessen, het surveilleren en andere schooltaken eigenlijk al niet te doen. Ook al vallen de examenklassen weg vanaf mei, dit aantal vrijgekomen uren staat in geen verhouding tot de uren correctietijd.

Tweede correctie:

Omdat je meestal een zelfde aantal examens ter tweede correctie krijgt, betekent dit dat je ergens in de meestal twee weken voorafgaande aan de bekendmaking van de norm en de cijfers, nogmaals een slordige 100 uur vrij moet maken, dus zo'n 10 uur per dag. Onmogelijk.

Het bovenstaande toont aan dat de tweede correctie in praktijk de uitwassen van mogelijk te soepel nakijken door collega's niet zal wegnemen. Er zal dus geen zuiverende werking uitgaan van de collegiale check op de toekenning van scorepunten en dus op de N-term. Reden om dit aspect ooit eens nader te bekijken.

Help, de inspectie!

Steeds meer worden collega's door hun schoolleiding op de vingers gekeken en getikt wanneer het gaat om hun examencijfers, en vooral wanneer het gaat om de verschillen tussen het schoolexamencijfer en het centraal examencijfer. Is dit verschil 0,5 of hoger (en naar verluidt wordt dat binnenkort 0,3), dan heeft de sectie of de docent een probleem. Op zich begrijpelijk: controle moet er zijn, want scholen moeten goed presteren om leerlingen uiteindelijk op de juiste plaats in de maatschappij te laten belanden. Maar in al het voorgaande is wel duidelijk geworden dat er op dit moment bij het becijferen van het examencijfer geschiedenis veel meer aan de hand is dat van invloed is op het examengemiddelde. De N-term, die een dwingend stempel drukt op goed of slecht presteren als leerling en docent, wordt door bijna alle docenten geschiedenis als een loterij ervaren. Maar dan wel een loterij volgens het aloude louché casinoprincipe: onder de deelnemers zijn er alleen verliezers.

En verder?

Ik ben van mening dat alle hierboven aangedragen argumenten een rol moeten spelen in de gesprekken die onder andere de VGN voert met Cito en CvE. Ook zullen we als docenten, verenigd in de VGN, het gesprek met de inspectie aan moeten gaan.

Daarnaast, en als laatste, zullen we ons moeten voorbereiden op de impact dat al het bovenstaande zal hebben op de resultaten van het nieuwe examen. Als het inderdaad 'tijdvakken vullen' wordt, zoals twee collega's laatst al in de krant en in Kleio lieten weten, moet er binnenkort misschien een N-term onder de nul vastgesteld worden... ■

Register op Kleio 2010

	nr	pag	down-loads		nr	pag	down-loads
Artikelen							
• Beer, de, Astrid. 'Als een vlieg naar de vlam'. De avontuurlijke reizen van Alexandrine Tinne (1835-1869)	2	19-23		• Pols, Hans. 'Zo wijd de wereld strekt'. Een Nassau op ontdekkingsreis in Brazilië	2	56-58	
• Beer, de, Yvonne. Libanon en Hezbollah. De zin en onzin van stereotypen	5	22-25		• Pols, Hans. 'Israël moet vernietigd worden'. Arabische cartoons in de Israëlische propaganda	5	26-29	
• Berkel, van, Marc. Marko Otten. Herdenken op school. De drijfveren van het herdenken van de Holocaust	3	40-42		• Reijnders, Michel. Het ware gezicht van de moorddadige massa. Pamfletten en moord in het rampjaar 1672	8	39-43	
• Boonstra, Robert. Martelaar of moordenaar? Visies op 'politieke moordenaars' en hun slachtoffers	5	55-57		• Rongen, Wim. De beurt aan Afrika. Het wereldkampioenschap voetbal in Zuid-Afrika	4	4-8	
• Boonstra, Robert. Rijzende ster in het Oosten. Napoleon zet voet in het huis van de sultan	7	30-34		• Ruig, de, Rob. Rusteloos en rebels. Over Bettine Brentano (1785-1859)	1	10-14	
• Es, van, Jacobien. Koude Oorlog of panarabisme? De Suezcrisis in Egypte (1956)	5	52-54		• Schuijt, Huub. Van varen en vechten. Liederen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie	8	24-27	
• Geugten, van der, Tom. De discutabele geboorte van Indonesië. Wat er in 1945 en 1949 gebeurde en wat daarover in de schoolboeken staat	6	28-31		• Spek, van der, R.J. Koning van de wereld. Alexander de Grote in het Midden-Oosten	5	4-7	
• Gieling, Saskia. Kербela of Qadisiya. De oorlog tussen Iran en Irak (1980-1988)	5	44-47		• Stipriaan, van, Alex. Wat kost een mens? De Republiek en de slavernij	8	34-38	
• Hacquebord, Louwrens. Op zoek naar het Land van de Grote Beer. De ontdekkingsgeschiedenis van de Noordpool	2	4-9		• Strootman, Rolf. De Zijderoute. Het ontstaan van een trans-Aziatische verbinding in de Oudheid.	2	34-39	
• Herk, van - Vlies, van der, Tina. 'Ruwe diamanten klooven en slijpen'. Karaktervorming en opvoeding van negentiende-eeuwse drop-outs	7	4-7		• Strootman, Rolf. Wie 1453 zegt, zegt Mehmet II. Over de val van Constantinopel	5	8-11	
• Jansen, Hans. De geschiedenis van de jihad. Hedendaagse moslims en de geboden uit de Koran	5	34-37		• Vink, Steven. 'Race naar de sneeuw'. Nederlands Nieuw-Guinea: expeditieparadijs in de tropen	2	40-44	
• Kessel, van, Alexander. Rituele rondjes van de formatie. Hoe Nederland zijn kabinetten formeert	6	4-8		• Warnaar, Maaïke. De Iraanse coup van 1953. Binnenlandse opstand of buitenlandse inmenging?	5	40-43	
• Kool, de, Dennis. 'Zal ik ooit levend uit deze hel tevoorschijn komen?'. Lief en leed van frontsoldaten tijdens de Eerste Wereldoorlog	3	4-9		• Witkam, Jan Just. Mekka in, Mekka uit. Een Nederlander in de heilige stad van de islam	2	50-55	
• Kurpershoek, Marcel. De Arabische Stalin. Over Saddam Hussein en zijn machtspolitiek	5	48-51		Didactische artikelen			
• Luijten, Hugo. De Troon, historisch drama zonder diepte	3	43		• Beumer, Mark. 'Constantijn is heidens, want hij is Romeins'. Causaal redeneren in HAVO 4	1	15-17	
• Luijten, Hugo. De worsteling van Vlaanderen. De N-VA lost de problemen van België niet op	7	24-27		• Boxtel, van, Carla. Jannet van Drie Leer de vaktaal gebruiken. Taalgericht geschiedenisonderwijs helpt leerlingen de stof te begrijpen	3	18-22	
• Nederveen Meerkerk, van, Elise. Vrije vrouwen? De sociale en economische positie van vrouwen in de Republiek	8	44-49		• Boxtel, van, Carla. Pieter de Bruijn, Maria Grever, Stephan Klein, Geerte Savenije. Dicht bij het verleden. Wat kunnen erfgoedlessen bijdragen aan het leren van geschiedenis?	7	18-21	
• Noordstrand, Joke. Ibn Battuta's rihla. De laatste reis door de Sahara	2	12-17		• Broek, van den, Rien. Guantánamo in Nederland. Een blinde vlek in ons geschiedenisonderwijs	3	12-13	
• Peters, Ramses. Ontdekten de Chinezen Amerika? De scheepsreizen uit de vroege Ming-dynastie	2	26-29		• Drie, van, Jannet. Marcel van Riessen. Een vak dat zichzelf serieus neemt... Vakdidactisch onderzoek in Nederland (eindelijk) in de lift	6	17-21	
• Peters, Ruud. Sharia in de polder? Islamitische rechtspraak in Nederland	5	30-33		• Gelderblom, Oscar. Ruben Schalk. De boedelinventaris van Olff Stevenszoon. Les over 'Geld in de Gouden Eeuw'	8	31-33	ja
				• Groot-Reuvekamp, de, Marjan. Cees van der Kooij. De koffer van Sam. Een canonvenster openen door verhalend ontwerpen	6	12-14	ja

Register op Kleio 2010

	nr	pag	down-loads		nr	pag	down-loads
- Hartgerink, Anny. 'Stomme, stomme oorlog'. Project 'Vergeten Oorlog' over de Tweede Wereldoorlog voor de jeugd - Havekes, Harry. Jan de Vries, Arnoud Aardema Actief Historisch Denken. Vijf jaar werkvormen die leerlingen stimuleren om historisch te denken - Huijgen, Tim. Henri Abbing, Benjamin Koster Aan de slag met de Hanze. Historische inleving als motivatiemiddel - Huijgen, Tim. 'Het verleden is geweest, maar leeft nog steeds'. De Bunker goed voorbeeld van historische beleving - Logtenberg, Albert. Marcel van Riessen Je in tijd oriënteren is ook historisch redeneren. Handreikingen voor het toetsen van oriëntatiekennis - Mostert, Tristan. Vroeger of later? Spelen met chronologie - Polak, Karen. Anne Frank en Auschwitz, louter symbolen? Lessen over Holocaust in Europees perspectief - Schellekens, Els. Terug naar Indonesië. Spannende strip draagt historische kennis over - Stam, Brenda. Jannet van Drie Discussies vol vuur. Leerlingen enthousiast door lessen over historische significantie - Vliet, van, Eddy. Albert van der Kaap Doorlopende leerlijnen als schakel in het onderwijs. Noodzaak van doorlopende leerlijnen	3	34		- Schuijt, Daan. Amen: Goed en fout in de pauselijke vertrekken - Schuijt, Daan. Waltz with Basir: flarden herinnering aan een bloedbad - Schuijt, Daan. Precious wil zo graag een gewoon meisje zijn - Schuijt, Daan. Robin Hood: outlaw redt de kroon	3	38-39	
	4	42-46	ja		5	38-39	
	2	48-49	ja		7	28-29	
	3	48-49			6	25-27	
	4	17-23		Boek van de maand			
	3	23-25	ja	- Drift, van der, Ger. Piet Hagen. Politicus uit hartstocht. Biografie van Pieter Jelles Troelstra - Drift, van der, Ger. Robin te Slaa, Edwin Klijn. De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935 - Hartgerink, Anny. Antheun Janse. Een pion voor een dame. Jacoba van Beieren (1401-1436) - Hartgerink, Anny. Toby Lester. Het vierde werelddeel. Het verhaal over de ontdekking van de wereld, de kaart die Amerika zijn naam gaf en het begin van de nieuwe tijd - Hartgerink, Anny. Stan van Houcke. De oneindige oorlog - Pols, Hans. Dick Kooiman. Kapitalisme, kolonialisme en cultuur. Arme en rijke landen in historisch perspectief - Schuijt, Daan. Huub Wijffjes, 'Vara, biografie van een omroep'. Mariëtte Wolf, 'Het geheim van de Telegraaf'	4	38-39	
	3	31-33			3	10-11	
	7	15-17			6	22-23	
	7	10-13	ja		2	10-11	
	2	45-47			5	20-21	
	7	22-23			7	22-23	
	1	34-35			1	34-35	
Kleio in de klas				Centraal Examen			
- Boonstra, Robert. 'Voort raderen, voort!'. Fabriekskinderen in Leiden - Boonstra, Robert. Yitzhak Rabin: soldaat of vredestitel? - Hartgerink, Anny. Wie ben ik? - Hartgerink, Anny. 400% tegen hyperinflatie. Vakoverstijgende les over hyperinflatie en de gevolgen ervan tijdens de Weimar-republiek - Schuijt, Daan. The Gold Rush, lachspiegel of bittere ernst?	7	8-9	ja	- Boom, Stefan. Goed voorbereid, goed te doen en mooi weer. De HAVO/VWO examens 2010 - Boom, Stefan. Noordse oorlog door LAKS gewonnen. Het geschiedenisexamen HAVO/VWO van 2009 - Boxtel, van, Carla. Jannet van Drie, Marc Kropman 'Het is te veel en te weinig tegelijk'. De VGN-veldraadpleging centrale examinering geschiedenis HAVO en VWO - Klein, Stephan. Centrale examinering geschiedenis: een pleidooi. Hoe oriëntatiekennis in het CSE het best getoetst kan worden - Koolmoes, Dennis. Daan Schuijt 'Ging best goed, hoor!' De examens 2010 - Kurstjens, Huub. Pittig, maar wel echt geschiedenis. De vmbo-examens van 2010 - Wilschut, Arie. Het examen geschiedenis nieuwe stijl. Wat vinden leerlingen en pilotdocenten ervan?	8	16-18	
	5	58-59	ja		1	20-23	
	1	18-19	ja		8	4-6	
	4	40-41	ja		4	24-25	
	2	32-33	ja		5	18-19	
	4	10-11			8	19-23	
	2	30-31			8	10-14	
Kleioskoop							
- Boonstra, Robert. Woelig water en kolkende emoties. De Storm steekt op en Zeeland is niet meer. - Peters, Ramses. 'Alles zal reg kom'. Hoe sport kan verbroederen - Schuijt, Daan. The Gold Rush	1	30-31					

Register op Kleio 2010

	nr	pag	down-loads		nr	pag	down-loads
Interviews							
• Hartgerink, Anny. 'Vertellen is kiezen en dat doet pijn'. Luc Panhuysen over luisteren naar bronnen en het verhaal van de geschiedenis	8	28-30		• Hartgerink, Anny. Martin Berendse en Paul Brood, In 21 stappen vrij onverveerd. Constitutionele kopstukken van het Nationaal Archief	3	51	
• Schuijt, Daan. Hans Pols De Olympische Spelen voor historici. Interview met Hans Blom. Historische 'alleseter' Hans Blom over het ICHS, De Jong en De Oorlog	1	24-27		• Hartgerink, Anny. Ursula den Tex. Erfgenamen. Het verhaal van een Nederlandse familie van aanzien en vermogen	4	33-34	
Museumnieuws				• Hooff, van, Anton. René Veerman. De klassieke traditie in de Lage Landen	5/7	61/39	
• Bruns, Aniek. Stork, verlichte werkgever. Lespakket Twents techniekmuseum Heim	4	27-29		• Noordstrand, Joke. Gijsbert van Es, Verhalen van Nederland	1	41-42	
• Hartgerink, Anny. Oek, kind van de hunebedbouwers. Spannende film over leven in de oertijd.	1	28-29		• Onrust, Ger Jan. De bosatlas van de geschiedenis	1	38	
• Hartgerink, Anny. De onsterfelijke Alexander de Grote. De mythe, de werkelijkheid, zijn reis, zijn erfenis	6	9-11		• Onrust, Ger Jan. Clemens Steenbergen. Wouter Reh, Steffen Nijhuis, Michiel Pouderoijen. De polderatlas van Nederland, pantheon der Lage Landen	6	35	
• Noordstrand, Joke. Het Tropenmuseum. Rondleidingen, speciale programma's en kijktochten voor het onderwijs	2	24-25		• Oudheusden, van, Jan. Eduard B. Vermeer. Ooggetuigen van de Chinese geschiedenis in meer dan 100 reportages	2	60-61	
• Schuijt, Daan. De Hollandsche Schouwburg	3	14-15		• Pols, Hans. Paul Crefoeur en Jan van Pesch. 125 jaar Belgisch Park. De ontwikkeling van nieuw Scheveningen. Wonen tussen bad en stad	4	37	
VGN				• Pols, Wouter. J. Vos, Tastend door de tijd. Twee eeuwen onderwijs en zorg voor blinde en slechtziende mensen	3	50-51	
• VGN, bestuur. De toekomst van het CE geschiedenis in de vernieuwde Tweede Fase	1	32-33		• Smits, Monica. Els Kloek. Vrouw des huizes. Een cultuurgeschiedenis van de HOLLANDSE huisvrouw	7	36	
• VGN, commissie Vavo. Werkbaar PTA op Vavo	1	36		• Steen, van der, Nicole. Ruud Slotboom en Dirk Verkuil. De Nederlandse politiek in een notendop	8	52-53	
• Dunk, van der, Thomas. Lezing VGN-jaarvergadering over de canon	1	4-8		• Tacoma, Siward. Martin Heidegger. De oorsprong van het kunstwerk	6	33	
• Egdome, van, Maas. Jaarrede 2010	3	16-17		Tijd van Grieken en Romeinen			
• Egdome, van, Maas. Nadere invulling van domein B en A. Aanbevelingen VGN-bestuur naar aanleiding van de veldraadpleging	8	7-9		• Tacoma, Siward. Peter Jones. Stem op Caesar, vertaald en bewerkt door Mario Molegraaf	6	36	
• Klerk, de, Robbie. Regionale werkgroepen tien tijdvakken	8	56-57		• Hooff, van, Anton. Jeroen Willems en Piet Schrijvers. Een stralend, nieuw lied zal ik zingen. Luisterboek met teksten van Lucretius, Vergilius en Horatius	7	36-37	
• Rozing, Gerard. De vmbo-examens geschiedenis GL/TL 2010	8	15	ja	• Tacoma, Siward. Seneca. Gelukkig leven, aantekeningen en nawoord Tjitte H. Janssen	7	37-39	
• Schuijt, Daan. Komt razende Roeland tot rust? Verslag VGN-bijeenkomst Amsterdam en docentennetwerk ICLON	4	12-16		• Tacoma, Siward. Michael Scott. Het wrede ontwaken van een nieuwe wereld	8	54	
Recensies				• Tacoma, Siward. Olivier Hekster. Romeinse keizers. De macht van het imago	4	32-33	
Algemeen							
• Geugten, van der, Tom. Herman Burgers. De Garoeda en de ooievaar. Indonesië van kolonie tot nationale staat	6	36-37					

Register op Kleio 2010

	nr	pag	down-loads		nr	pag	down-loads
Tijd van Monniken en Ridders				Tijd van Wereldoorlogen			
• Oudheusden, van, Jan. Hugh Kennedy, de grote Arabische veroveringen. Het ontstaan van het Islamitische Rijk, van Afghanistan tot Spanje.	1	39-40		• Boonstra, Robert. Martine Letterie, Bommen op ons huis	3	35	
• Onrust, Ger Jan. Ed Franck, Heersers in het harnas. Het echte verhaal van de ridders.	1	40-41		• Drift, van der, Ger. Arend van Dam. Werken voor de vijand	3	35	
Tijd van Steden en Staten				• Hartgerink, Anny. Schrijvers van de Ronde Tafel. Vergeten oorlog	3	37	
• Maan, Marjonne. Veerle Fraeters en Frank Willaert. Hadewijch. Liederen	4	32		• Hartgerink, Anny. Paul van der Steen. Keurkinderen. Hitlers elitescholen in Nederland	4	31	
• Pols, Hans. Aart Noordzij. Dynastie, land en identiteit in de late middeleeuwen, Werken Gelre 59	6	32		• Luijten, Hugo. Jules Brabers en Rob Lemmen. Luik, augustus 1914	4	34-35	
Tijd van Ontdekkers en Hervormers				• Noordstrand, Joke. Lydia Rood. Opgejaagd	3	37	
• Tacoma, Siward. Michel de Montaigne. Over vriendschap	7	35		• Oudheusden, van, Jan. 'Side show' van de Eerste Wereldoorlog. De Arabische Opstand van 1916	5	12-16	
• Pols, Hans. Aya Peters. De Opstand. Een luistercollege over de periode van de Tachtigjarige Oorlog	4	30		• Oudheusden, van, Jan. Hans Pols, Joke Noordstrand De oorlog in de boekwinkel. Boeken over de Tweede Wereldoorlog, de Bezetting en het Nazisme	3	44-47	
Tijd van Regenten en Vorsten				• Peters, Ramses. Theo Engelen, Oorlog in de klas	3	36	
• Drift, van der, Ger. Michel Reijnders. Gedrukte chaos. Populisme en moord in het rampjaar 1672	8	51		• Pols, Hans. Joyce Pool. Kamp in de jungle	3	36	
• Onrust, Ger Jan. Jaap Jacobs. Petrus Stuyvesant. Een levenschets	2	59-60		• Pols, Hans. Wolfgang Leonhard. Kanttekeningen bij Stalin	6	33-34	
Tijd van Pruiken en Revoluties				• Pols, Hans. Ad van Liempt. De Oorlog	1	37	
• Pols, Hans. Eric Palmen. Kaat Mossel, helleveeg van Rotterdam. Volk en Verlichting in de achttiende eeuw	4	30-31		• Pols, Hans. Andrew Roberts. Wereld in vlammen. Een nieuwe geschiedenis van '39-'45	8	51-52	
• Boonstra, Robert. Jo Thijssen. 'Leerzame prentjes voor de jeugd'. Schoolprenten van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen	5	61-62		• Rongen, Wim. J. Peet en W. Rutten. De Oranje-Nassau mijnen. Een pionier in de Nederlandse steenkolenmijnbouw 1893-1974.			
• Tacoma, Siward. Jeanne Holierhoek. Montesquieu, Over de geest van de wetten	5	62-63		Milena Mulders. Met de buik het brood achterna. Mijn Sloveense geschiedenis	2	61-63	
Tijd van Burgers en Stoommachines				• Trippenzee, Jos. Menno Tamminga, De uitverkoop van Nederland. Friso Wielenga, Nederland in de twintigste eeuw.	1	39	
• Boonstra, Robert. Pauline Vijverberg. Alexine	2	59		Tijd van Televisie en Computers			
• Onrust, Ger Jan. Mattijs Lok. Windvanen. Napoleontische bestuurders in de Nederlandse en Franse restauratie (1813-1820)	5	60		• Boonstra, Robert. Luuk van Middelaar. De passage naar Europa. Geschiedenis van een begin	4	35-36	
• Noordstrand, Joke. Fritz Schuster. Herinneringen	5	63-64		• Hartgerink, Anny. Frits Boterman en Willem Melching. Het wonder Bondsrepubliek in 20 portretten	4	36-37	
• Vriesema, Ben. Miranda Carter. De ondergang van het oude Europa. Drie dynastieën, een familie en de opmaat tot de Eerste Wereldoorlog	8	55		• Oudheusden, van, Jan. Mark Leonard, Wat denkt China? De nieuwe wereldorde volgens Chinees model	1	42	

Opgezwollen moerasbewoners

Vijandbeelden en de Republiek in een tijd van vorsten (1660-1713)

'Opgezwollen moerasbewoners', dat is hoe een Engelse pamfletschrijver in 1672 de Nederlanders typeerde. Vanaf de jaren 1660 tot aan de Vrede van Utrecht in 1713 was de Republiek voortdurend in conflict, met name met Engeland en Frankrijk. In de meeste overzichtswerken worden deze oorlogen getypeerd door de agressieve economische politiek van de Engelsen en de expansiedrift van Frankrijk. De nadruk op economische en strategische belangen is echter de laatste jaren wat naar de achtergrond verschoven, en historici kijken meer naar de culturele dimensie van deze conflicten: ideologie, religie, propaganda en vijandbeelden staan weer volop in de belangstelling.

Na de Tachtigjarige Oorlog werd de Republiek met twee soorten conflicten bedreigd. Ten eerste waren daar de Engelse Zeeoorlogen (1652-1654, 1665-1667 en 1672-1674), een gevolg van de mercantilistische strijd tussen de twee maritieme mogendheden. Lodewijk XIV wilde eveneens de economische macht van de Republiek breken, maar had ook territoriale ambities. De agressie van de Zonnekoning resulteerde in de Franse Oorlog (1672-1678), de Negenjarige Oorlog (1688-1697) en de Spaanse Successieoorlog (1702-1713). Met ideologie hadden deze conflicten niets te maken: partijstrijd was een zaak van populistische pamfletschrijvers en naïeve burgers, niet van politici die verstandig staatsbelang najoegen. Ook religie speelde geen rol. De godsdienstoorlogen waren voorbij, en toonde de Negenjarige Oorlog niet aan dat de katholieke keizer en de protestantse republiek prima konden samenwerken? Dit waren conflicten waarin alleen de rauwe werkelijkheid van economische en geopolitieke belangen speelde, verhuld door een dun laagje propaganda.

De laatste jaren heeft een aantal historici kanttekeningen bij deze interpretatie geplaatst. De nadruk is meer te komen liggen op de culturele en sociale context van buitenlandse politiek. Zo is er meer aandacht voor de relevantie van publieke opinie voor beleidsmakers, de invloed van religieuze ideeën op buitenlandse politiek, de ideologische dimensie van internationale conflicten, de rol van politieke ideologie in het bepalen van het buitenlandse beleid, nationale identiteit en de culturele inbedding van buiten-

landse politiek. Concreet betekent dit bijvoorbeeld bestudering van pamfletten en prenten om vijandsbeelden te vinden, aandacht voor conflicten tussen orangisten en republikeinen, en tussen katholieken en protestanten, de rol van economische en politieke theorieën als 'universele monarchie' en mercantilisme, en nationale vooroordelen zoals gereflecteerd in diplomatieke correspondentie. Dat deze ontwikkeling soms verder leidt dan tot een bredere kijk op internationale betrekkingen en kan resulteren in een complete herwaardering van bepaalde gebeurtenissen blijkt uit het (overigens controversiële) werk van de Amerikaanse historicus Steven Pincus. In zijn visie werden de Engels-Nederlandse zee-oorlogen ►

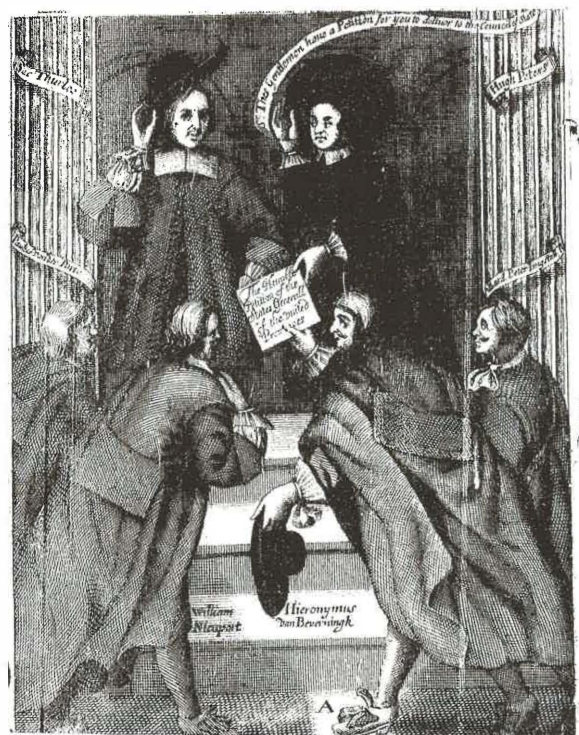
David Onnekink is assistant professor bij het departement geschiedenis van de Universiteit van Utrecht. Zijn specialisme is de vroegmoderne tijd..

Karel II volgens Romeyn de Hooghe. Atlas van Stolk.

Voorkant van het pamflet van William de Britaine, *The Dutch Usurpation* (EEBO).

The DUTCH Usurpation:
OR,
A Brief View of the Behaviour
OF THE
STATES-GENERAL
Of the United Provinces,
Towards the
Kings of Great Britain:
With some of their
CRUELITIES and INJUSTICES
Exercised upon the Subjects of the English Nation.
AS ALSO,
A Discovery of what Arts they have used
to Arrive at their late Grandeur, &c.
By **WILLIAM de BRITAINÉ.**
*Et genus humanum & Mortalia territis arma,
At sperate Deos. Virg.*
LONDON: Printed for Jonathan Edwin, at the Three Roses
in Ludgate-street. MDCLXXII.

niet uitgevochten om commerciële redenen, zoals eigenlijk alle historici tot nog toe beweerd hebben, maar vooral om religieuze en ideologische redenen. De meest recente en wellicht ook meest overzichtelijke synthese van deze nieuwe, meer culturele visie op vroegmoderne internationale betrekkingen is het recente boek van Charles-Edouard Levillain over de Engels-Nederlandse strijd tegen Lodewijk XIV. Hoewel er een levend debat gaande is tussen historici, en er bovendien nog genoeg historici zijn die vasthouden aan de visie dat religieuze en ideologische ideeën slechts marginaal van belang waren in de internationale betrekkingen, kunnen we toch stellen dat ideeën en beeldvorming hun plaats in de geschiedenis weer aan het veroveren zijn. Terecht heeft de Britse historicus Andrew Thompson gesteld: 'Buitenlandse politiek werd niet slechts bepaald door de zucht naar profijt of territoriale winst, maar was onderdeel van een complex web van ideeën die nauw gerelateerd waren aan een bredere politieke cultuur.' Dit inzicht kan ook ons beeld van de Republiek in een tijd van vorsten verrijken.

De Republiek in de ogen van vorsten

De positie van de Republiek in internationale context was onzeker. In een wereld waar status even belangrijk was als macht, werd het soppige landje van kooplui en vissers met minachting gezien door de vorstendommen, hoeveel respect men ook had voor de financi-

ele slagkracht van de Hollanders. Iets van die mentale wereld kan gereconstrueerd worden door te kijken naar de Engelse oorlogsverklaring van 1672 aan de Republiek. Daarin klaagt de Engelse vorst Karel II dat de Nederlanders hem beledigd hebben; ze hebben de euvele moed zich de soevereiniteit van de zee toe te eigenen.

Om de beeldvorming van de Engelsen ten aanzien van de Nederlanders te kunnen evoceren bezien we een pamflet van William de Britaine, *The Dutch Usurpation* (1672). In zijn visie hebben de Nederlanders geen 'principes, eer of rechtvaardigheid'. Ze zijn a-religieus en hebben dus geen moraal, en daarom is 'het woord van een Nederlander niet te vertrouwen.' Hun taal is barbaars, en het 'meest geschikt om tegen een paard te gebruiken.' De pamfletschrijver heeft het vooral gemunt op de aard van de staat zelf. Wie zijn toch die omhooggefallen handelaren die denken dat ze op gelijke voet met koningen staan? De leden van de Staten Generaal noemen zichzelf nota bene de 'Hoogmogende heren'. 'Opgezwollen moerasbewoners', meent Britaine. De term 'hoogmogende' werd vaak letterlijk overgenomen in Engelse pamfletten en werd een metafoor voor iemand die zich onterecht voordoet als iemand die autoriteit heeft. De Nederlanders waren ooit een cliënt, een beschermeling van de Engelsen ten tijde van de Nederlandse Opstand. Nu doen ze alsof ze heer en meester van de aarde zijn. Deze beledigingen kwamen voort uit een

diepgewortelde xenofobie, maar ze dienden ook een direct doel: ze legitimeerden de oorlog van Karel II. Natuurlijk ging de oorlog van 1672 niet louter over identiteit en status, maar status en macht waren nauw verweven. Karel II claimde de soevereiniteit over de zee op basis van zijn koninklijke rang en het feit dat Engeland oudere rechten had dan de jonge Republiek. Wie waren nu eigenlijk die burgermannetjes in Den Haag die een land bestuurden dat amper meer was dan een losse verzameling steden en provincies, een land dat nog geen eeuw bestond? Volgens de dichter Andrew Marvell was Nederland niets anders dan 'onverteerd uitbraaksel van de zee'.

De beledigingen hadden echter ook een rationele basis. Het waren immers de regenten, het regime van de Ware Vrijheid, die verantwoordelijk waren voor de enorme bloei van de overzeese handel, deels ten koste van die van Frankrijk en Engeland. Zowel de Engelsen als de Fransen beschouwden de Hollanders als gevaarlijk en imperialistisch. Weliswaar deden ze zich voor als vredelievend, maar hun commerciële expansie buiten Europa was agressief, militair ondersteund en wreed van aard. Ze trokken alle handel naar zich toe en lieten weinig over voor anderen. Typisch voor burgers: ze hadden geen eer en moraal. Zoveel hebzucht kon niet langer getolereerd worden. Een infaam incident werd voortdurend in pamfletten en politieke stukken aangehaald als voorbeeld van de Nederlandse praktijken. In 1623 werd een aantal Engelse zeelieden gemarteld op Ambon door de VOC omdat ze verdacht waren van ondermijning van de Nederlandse positie daar. De methode was bijzonder wreed: schijnverdrinking door *waterboarding*, dezelfde techniek die de Amerikanen tot voor kort in de oorlog tegen terrorisme toepasten. Kon iemand nog twifelen aan de verdorvenheid van de Hollanders? 'Wie de mensen en menselijke straf minacht, moet vrezen voor goden', had Vergilius geschreven. Het Rampjaar was welverdiend. De goden hadden ingegrepen. De economische strijd had dus ideologische wortels. Het was immers een republikeins regime dat actief de handel bevorderde dat verantwoordelijk was voor het ongehoord succes van de Nederlanders. Pincus meent dat met name de tweede Engelse Zeeoorlog tegen de Republiek (1665-1667) een conflict was aangewengeld door Engels Anglicaanse royalisten die het republikeinse regime van de Ware

Vrijheid verafschuwden. We moeten bedenken dat Karel II door de Engelse Burgeroorlog en de executie van zijn vader republicanisme niet alleen haatte maar ook zag als een bedreiging voor zijn regime. De tweede en derde Engelse zee-oorlog waren daarom sterk ideologisch geladen: het waren conflicten ter onderdrukking van het republicanisme, veel meer dan ordinaire commerciële oorlogen. Of beter gezegd: anti-republicanisme en commerciële belangen waren met elkaar vervlochten.

Orangisten en republikeinen

Juist omdat Karel II het regime van de Ware Vrijheid zo verafschuwde speelden partijpolitieke aspecten een belangrijke rol in het Rampjaar. Nederlandse historici hebben de afgelopen decennia het belang daarvan verwaarloosd, maar recentelijk hebben werken als dat van Jill Stern orangisme en republicanisme weer naar het centrum van de analyse gebracht. De internationale context is hierbij belangrijk. In Karels visie was het wenselijk dat het regime van de Ware Vrijheid ten val zou komen, en wat zou er beter zijn dan de prins van Oranje in ere te herstellen? Niet alleen zou Karel zijn neef kunnen aansturen, bovendien zou de stadhouder een veel minder commercieel concurrerende politiek voeren. In zijn oorlogsverklaring van 1672 en brieven aan Willem III sprak Karel openlijk zijn gram uit over de 'Loevesteinse factie', en gaf hij te kennen dat hij graag zijn neef Willem III tot stadhouder verheven zou zien. Natuurlijk zagen veel Nederlanders dit als een pretext voor oorlog,

'Nederland was niets anders dan 'onverteerd uitbraaksel van de zee''

en namen velen Karels gepretendeerde steun voor Willem III niet serieus. Een prent van Romeyn de Hooghe liet Karel II zien als een huurling van Lodewijk XIV (gesymboliseerd door een ketting met een *fleur-de-lys*) en als iemand die niet te vertrouwen was (verbeeld door het masker). Draai de prent om en je ziet een bloeddorstige tijger.

Maar velen deden dat ook wel. De Nederlandse ambassadeur in Londen, Johan Boreel, schreef dat expliciet aan De Witt: maak Oranje stadhouder, en Karel zal de Republiek sparen. Om partijpolitieke redenen weigerde De Witt Oranje te verheffen tot stadhouder of te benoemen tot kapitein-generaal. De remedie is ►

De verheerlijking
van Cornelis de Witt,
door J. De Baen.
Rijksmuseum.

erger dan het probleem zelf, meende hij. Zowel Lodewijk XIV als Karel II lieten hun diplomaten in heel Europa vertellen dat hun oorlog bedoeld was om de trotse 'Loevesteinse factie' te straffen. Waren ze hierin eerlijk? Wat we wel weten is dat veel Nederlanders hen geloofden. De Staten van Holland dachten dat beëindiging van het tijdperk van de Ware Vrijheid - de benoeming van Willem III - het onheil zou kunnen afwenden. En zo speelde partijpolitiek toch een rol: gewild of ongewild vond in 1672 een ideologische revolutie plaats als gevolg van Karels politiek. Belangrijk hierbij is dat de beschuldigingen ten aanzien van De Witt grotendeels gestuurd werden door orangistische vijandbeelden die niet altijd gefundeerd waren. Politici waren niet de enigen die de beschul-

'Gewild of ongewild vond in 1672 een ideologische revolutie plaats als gevolg van Karels politiek'

digingen van Karel II serieus namen. In mei 1672 speelde zich een incident af in Dordrecht dat veelbetekenend was. In 1667 had Cornelis de Witt aan het hoofd gestaan van een zeer succesvolle aanval op de Engelse vloot bij Chatham, die resulteerde in Engelse bereidheid vrede te sluiten. De Witt had dit wapenfeit laten vastleggen op een triomfantelijk schilderij dat in de raadszaal te Dordrecht werd gehangen. Koning Karel II was natuurlijk gekwetst door deze schandelijke nederlaag. En de bewoners van Dordrecht dachten dat ook. Vlak na de oorlogsverklaring trokken ze het stadhuis

binnen, sneden het schilderij van Cornelis de Witt aan stukken, en hingen de resten aan de galg. Het was de generale repetitie van de afschuwelijke lynchpartij van de gebroeders later die zomer. Het was allemaal hun schuld, en het was hun verdiende straf. Het zette een golf van publiek protest in beweging die de Oranjerrevolutie zou inleiden.

Lodewijk en de 'universele monarchie'

Natuurlijk werden vijandbeelden in de Republiek ook gecultiveerd. Er was stevige kritiek op de Engelsen vanwege de oorlog in 1672, maar rabiate xenofobie als bij de Engelsen treffen we in Nederland veel minder aan. Ten aanzien van de Fransen was dat veel sterker. De Fransen werden beschuldigd van arrogantie. Was het de Fransen niet van oudsher in de bol geslagen? Felle anti-Franse sentimenten waren niet slechts het domein van pamfletten, maar vinden we ook bij vooraanstaande politieke figuren als de belangrijke diplomaat Coenraad van Beuningh, die in 1670 ambassadeur in Parijs was. Een niet-bevestigd gerucht ging dat Van Beuningh een medaille had laten slaan met daarop Jozua, die volgens het Bijbelverhaal de zon tijdelijk tot stilstand had gebracht. Niemand twijfelde eraan wie de zon op de medaille moest verbeelden.

De ambities van Lodewijk XIV werden door tijdgenoten gezien als een streven naar 'Universele Monarchie'. Steeds meer ontstond het idee dat de Zonnekoning heel Europa onder zijn dominantie wilde brengen, zoals Karel V dat 150 jaar eerder ook had gedaan. Het had er ook alle schijn van: Lodewijk XIV probeerde de Spaanse Nederlanden te verwerven, voegde door de *reunions* kleine gebieden aan Frankrijk toe, viel de Republiek in 1672 binnen, viel de Palts aan in 1688 en claimde de Spaanse erfenis in 1702. Toch zijn historici er tegenwoordig van overtuigd dat Lodewijk XIV geen meesterplan had om Europa te domineren, hij zelfs geschrokken was van de grote oorlog die in 1688 uitbrak. Toch is het beeld van Lodewijk als grote veroveraar ook in de Nederlandse tekstboeken blijven staan. Het beeld van Lodewijk XIV als universele monarch komt eigenlijk vooral uit de koker van een gevierd tegenstander en briljant propagandist, de Oostenrijkse diplomaat, Paul Lisola. In de loop van de jaren 1670 en 1680 infiltreerde zijn vijanddenken zowel de publieke opinie als de internationale diplomatie. Alles wat Lodewijk XIV deed werd door de lens van deze

doctrine bezien; hij werd alom gewantrouwd. Historische parallellen zijn gevaarlijk en altijd verworden, maar het is interessant om de situatie te vergelijken met de Koude Oorlog. 'Containment' en 'Roll back' waren haast vanzelfsprekende reacties van Amerika op wat gezien werd als het tomeloos agressief internationaal communisme, en zouden in ieder geval leiden tot de Vietnamoorlog. Tegenwoordig kijken we toch veel genuanceerder naar de verhouding tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten in die periode.

Lodewijk XIV en universele religie

Universele monarchie had ook een religieuze dimensie. Omdat de term geassocieerd werd met Karel V, doemden tevens herinneringen aan de onderdrukking van protestanten door de keizer weer op. Was Lodewijk XIV de nieuwe kettervervolger die was opgestaan om het protestantisme in Europa te vernietigen? In 1672 was dit nog niet zo zichtbaar, hoewel we moeten bedenken dat het voor de Republiek een angstig moment was toen drie katholieke vorsten (Karel II, Lodewijk XIV en Bernard van Galen) het 'Nieuwe Israël' binnenvielen, en de Zonnekoning zelfs openlijk de mis vierde in de Domkerk van Utrecht. Zonder zijn visie sterk aan te zetten heeft de Franse historicus Charles-Edouard Levillain onlangs benadrukt dat vele Nederlanders het Rampjaar vooral in deze religieuze context zagen. Een pamflet uit die tijd toont Lodewijk XIV als de Antichrist (de letters van LUDOVICUS, gelezen als Romeins, leveren samen immers precies het getal 666 op!).

Die angst zou de jaren erna alleen sterker worden, met name nadat Lodewijk XIV in 1685 het Edict van Nantes herriep, met als gevolg dat tienduizenden Franse protestanten naar het buitenland vluchtten. Zij die niet ontkwamen, werden gedwongen zich te bekeren tot het katholicisme of vervolgd. De wreedheid van Lodewijk XIV ten aanzien van Hugenenotens resulteerde in een schokgolf van humanitaire verontwaardiging. Zoals Tony Claydon heeft aangetoond was dit niet simpelweg een kwestie van anti-papisme. Protestanten in Nederland en Engeland maakten een groot onderscheid tussen moderate katholieke vorsten, zoals Leopold I, en radicale vorsten als Lodewijk XIV en Jacobus II, die werden ingefluisterd door de demonische Jezuïeten, die beschouwd werden als de echte booswichten uit deze tijd. Overigens is het nu niet zo dat we Lodewijk

XIV kunnen vrijpleiten van territoriale ambitie of wreedheid ten aanzien van protestanten, maar deze culturele context laat ons zien dat er meer aan de gang was. De universele monarchie propaganda had een kern van waarheid, maar schiep tegelijkertijd een nieuwe werkelijkheid die wellicht radicaler was dan de situatie feitelijk was.

Beeldvorming

Een echte conclusie is uit het voorgaande niet te trekken, en dat was ook niet de bedoeling. De interpretatie van deze gebeurtenissen is niet eenvoudig. Natuurlijk speelden economische en strategische belangen een belangrijke rol in 1672, maar het is toch ook duidelijk dat er beeldvorming op een complexe manier met de gebeurtenissen verweven was, zowel in binnenlandse als buitenlandse context. De conflicten met Frankrijk en Engeland waarin de Republiek betrokken raakte gingen voor een belangrijk deel om machtswellust en economische voordelen, maar duidelijk is geworden dat ook vijandbeelden een rol speelden in het aanzwengelen en verlengen van deze conflicten. Dit inzicht verandert het traditionele beeld niet fundamenteel, maar verrijkt het wel. Dankzij een aantal prachtige databases (zie hieronder) hebben historici tegenwoordig vanuit hun luie stoel direct toegang tot de ontsloten wereld van pamfletten en karikaturen, waarin de evocatie van deze vijandbeelden kan plaatsvinden. ■

Literatuur

- Tony Claydon, *Europe and the Making of England 1660-1760* (Cambridge 2007)
- Donald Haks, 'The States General on Religion and War: Manifestos, Policy Documents and Prayer Days in the Dutch Republic, 1672-1713', in David Onnekink (red.), *War and Religion after Westphalia* (Aldershot 2009), p. 155-175
- Charles-Edouard Levillain, *Vaincre Louis XIV. Angleterre – Hollande – France. Histoire d'une relation triangulaire 1665-1688* (Seyssel 2010)
- Steven Pincus, *Protestantism and Patriotism. Ideology and the making of English foreign policy 1650-1668* (Cambridge 1996)
- Steven Pincus, *1688. The First Modern Revolution* (New Haven 2010)
- Michel Reinders, *Gedrukte Chaos. Populisme en moord in het Rampjaar 1672* (Amsterdam 2010)
- Jill Stern, *Orangism in the Dutch Republic in word and image 1650-1675* (Manchester 2010)
- Andrew Thompson, *Britain, Hannover and the Protestant Interest, 1688-1756* (Woodbridge 2006)

Databases

Pamfletten: The Early Modern Pamphlets Online (TEMPO) <http://www.kb.nl/menu/boekgeschiedenis.html>

Prenten: Atlas van Stolk collectie <http://collectie.atlasvanstolk.nl/>

Arno van Gils

Dit is het lokaal van Arno van Gils, docent geschiedenis en Mens en Maatschappij aan het Dr. Mollercollege afdeling Kaatsheuvel. Hij geeft les aan de vmbo bk/th en de havo-kans-klas.

Ik deel dit lokaal met mijn collega Gerard van Eeuwijk. Door samenvoegen van aardrijkskunde en geschiedenis in Mens en Maatschappij leggen kinderen veel sneller verbanden dan toen ze nog alleen geschiedenis of aardrijkskunde kregen. Ineens begrijpen ze beter waarom in Noord-Nederland bijvoorbeeld altijd meer veeteelt is geweest dan akkerbouw en dat dat met de grondsoort te maken heeft. Mijn collega en ik vinden het belangrijk de geschiedenis uit de omgeving bij de leerstof te betrekken.

Vitrinekast

In deze vitrinekast ligt van alles. Van replica's van Griekse vazen tot archeologische stukken die een oud-collega en amateurarcheoloog gevonden heeft hier in de omgeving. Ook zoek ik op rommelmarkten naar bruikbare spullen om de lessen mee te verlevendigen. Bijvoorbeeld propagandaposters uit de nazitijd, oude geschiedenisboeken of beeldjes van Athene en Minerva. Veel spullen bewaar ik overigens ook thuis. Die neem ik mee naar school als ik ze kan gebruiken bij een les.

Canon Tilburg

Graag vertel ik hoe het er

hier vroeger in de omgeving aan toe ging. Zo haal je geschiedenis dicht bij huis. Je kunt mensen uitnodigen die iets komen vertellen. In de bovenbouw kan dat natuurlijk goed als het gaat over de Tweede Wereldoorlog. In de onderbouw zijn de thema's daarvoor minder geschikt. Maar als het gaat over de multiculturele samenleving bijvoorbeeld, dan vraag ik de leerlingen te vertellen over hun eigen geschiedenis. Wie heeft er ouders of grootouders uit een ander land? Waarom zijn die hier eigenlijk heen gekomen? In welke beroepsgroep zijn ze actief?

Artikel 1

De meeste kinderen weten niet wat artikel 1 uit de grondwet inhoudt. Daarom hangen deze kaarten hier. Ik vind het belangrijk dat ze die kennen.

Peuteringerkaart

Op deze kopie van de Peuteringerkaart zie je hoe de Romeinen al probeerden Europa in kaart te brengen. Je ziet wegen, nederzettingen en afstanden. Leerlingen herkennen Nederland niet vaak omdat het nogal platgedrukt en uitgerekt is. Kaatsheuvel kunnen ze ook niet echt ontdekken. Pas als ik op het digibord de kaart van Europa ook platdruk en uitrek, zien ze ineens hoe het zit.

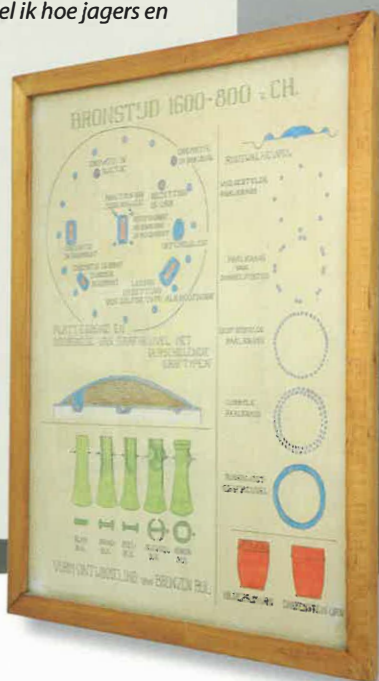

Ook een bijzonder lokaal? Geef je dan op voor deze rubriek via redactie@vgnkleio.nl

'Mijn collega en ik vinden het belangrijk de geschiedenis uit de omgeving bij de leerstof te betrekken'

Tekeningen

Deze grote tekeningen zijn handgemaakt door een frater hier uit de buurt. Dat is al geschiedenis op zich! Als ik in de onderbouw de prehistorie behandel, gebruik ik ze ook echt. Dan vertel ik hoe jagers en verzamelaars van Kaatsheuvel richting Drunen en Hamburg trokken bijvoorbeeld. Graag vertel ik verhalen of ga ik op excursie. Naar de ijstijdboerderij in Dongen bijvoorbeeld. Daar leren kinderen hoe ze in de prehistorie vuur maakten of brood bakten. Zo kunnen ze zich beter in de lesstof verplaatsen. Wat ik zelf verteld heb of heb laten zien, zie ik vaak terug in overhoringen, dus het werkt zeker.

De beëdiging van het verdrag van
Münster door de Spaanse en
Nederlandse onderhandelaars. De
zes onderhandelaars met opgeheven
vingers zijn v.l.n.r. Willem Ripperda,
Frans van Donia, Adriaen Clant tot
Stedum, Adriaen Pauw, Jan van
Mathenesse en Barthold van Gent.
Schilderij van Gerard Terborch, 1648.
Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

Tegen de

vrede!

Utrecht en de vredes- onderhandelingen in Munster

Na jaren van bloedige strijd in Europa leek de vrede in 1648 dichtbij. Verschillende landen stuurden gezanten naar Westfalen om de vredesonderhandelingen te voeren.

Namens Utrecht zat Godard van Reede van Nederhorst aan de onderhandelingstafel. Bijna was het vredesproces mislukt door de starre houding van deze machtige Utrechtenaar.

Kwam het door corruptie? Of was het zijn karakter?

In de Westfaalse steden Munster en Osnabrück kwamen in 1648 gezanten van een groot aantal landen bijeen om de godsdienstoorlogen te stoppen die Europa al tientallen jaren verscheurden. De strijd van de Nederlanders tegen de Spaanse koning vormde een onderdeel van die conflicten. Deze strijd was begonnen als een opstand tegen het onderdrukkende beleid van Filips II en zijn landvoogd Alva. De leider van die

Renger de Bruin is bijzonder hoogleraar stadsgeschiedenis bij het departement voor geschiedenis en kunstgeschiedenis van de Universiteit van Utrecht. Hij is ook conservator stadsgeschiedenis bij het Centraal Museum te Utrecht.

'Het verzet van Zeeland en Utrecht vormde een ernstige bedreiging van het vredesproces'

opstand was Willem van Oranje, stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht. Toen hij in 1584 vermoord werd, leek het einde van de opstand nabij, maar zijn zoon Maurits wist de Spanjaarden terug te drijven. De opstandige gewesten ten noorden van de grote rivieren kregen als Republiek der Verenigde Nederlanden internationale erkenning. Landen als Frankrijk en Engeland verleenden al dan niet openlijk steun. Maurits' broer en opvolger Frederik Hendrik wist door zijn militaire successen de positie van de nieuwe staat definitief veilig te stellen. Rond 1640 ontstond het gevoel dat de buit binnen was en dat voortzetting van de oorlog nadelig was. Aan de andere kant drong in Spanje het besef door dat de Noordelijke Nederlanden voorgoed verloren waren en dat het bondgenootschap van de Republiek met Frankrijk ook de bezittingen in de Zuidelijke Nederlanden in gevaar brachten. ►

Vredesonderhandelingen

Spaanse en Nederlandse afgevaardigden gingen in Munster om de tafel zitten. De ingewikkelde onderhandelingen brachten al snel toenadering tussen de Nederlanders en de Spanjaarden. Aanvankelijk was er in het Nederlandse kamp krachtig verzet tegen vrede met Spanje, vooral omdat de Franse bondgenoot de strijd wilde voortzetten. De vredesstroming bleek echter krachtiger en in januari 1647 werd een voorlopig vredesverdrag ondertekend, een jaar later gevolgd door een definitief tractaat. Onder beide documenten ontbrak de handtekening van de Utrechtse onderhandelaar in Munster, Godard van Reede van Nederhorst (1588-1648). De vertegenwoordiger van Zeeland tekende wel, maar tegen de zin van zijn provincie. Het

'Meesterlijk wist Godard de geledingen van het ingewikkelde provinciebestuur tegen elkaar uit te spelen'

verzet van Zeeland en Utrecht vormde een ernstige bedreiging van het vredesproces, omdat in kwesties van oorlog en vrede eenstemmigheid was vereist. Uiteindelijk wisten de voorstanders van vrede hun wil door te zetten en op 15 mei 1648 vond in Munster de plechtige beëdiging van de vrede plaats. De Nederlandse onafhankelijkheid was een internationaal erkend feit. Ook aan de meeste andere oorlogen kwam een eind. Alleen Frankrijk en Spanje vochten nog elf jaar door.

De oorlog waaraan in 1648 een einde kwam, had een lange voorgeschiedenis. Voor Utrecht begon die in 1528, toen Karel V, Duits keizer en koning van Spanje, Utrecht bij zijn uitgebreide bezittingen voegde. Om de Utrechtse burgers onder de duim te houden liet hij de dwangburcht Vredenburg bouwen. Het Spaanse garnizoen hield Utrecht onder controle toen in 1572 een opstand uitbrak tegen Karels zoon Filips II. Deze koning van Spanje was zeer gehaat door zijn onderdrukkende politiek van zware belastingen en felle kettervervolgingen. Begin 1577 lukte het de Utrechtse om de Spanjaarden te verdrijven uit Vredenburg, dat vervolgens

werd afgebroken.

Utrecht voegde zich bij de opstand. De provincie erkende Willem van Oranje als stadhouder en nam diens tolerantiepolitiek op godsdienstig gebied over. Toen de Spanjaarden terugvloegen en de opstandelingen in het nauw brachten, leidde dat tot een radicalisering. In 1579 sloot een deel van het opstandige gebied zich nader aan in de Unie van Utrecht. Het jaar daarop werd in Utrecht de katholieke eredienst verboden. De meeste Utrechtse kerken, waaronder de Dom, kwamen in handen van de gereformeerden, die nu de bevoorrechte groep vormden. De anti-katholieke maatregelen kwamen voort uit een oorlogsstemming. De toenemende dreiging van een Spaanse aanval bracht velen tot de overtuiging dat katholieken verraders waren. Soms speelden katholieken inderdaad steden of zelfs hele gebieden in handen van de Spanjaarden. In Utrecht bleef echter een aanzienlijke katholieke bevolkingsgroep bestaan. Die werd steeds meer met rust gelaten, toen de acute oorlogsdreiging afnam. Het succesvolle offensief van Maurits, de zoon en opvolger van Willem van Oranje, bracht het strijdgewoel steeds verder van Utrecht. Tussen 1609 en 1621 zwegen de wapens zelfs geheel, tijdens het Twaalfjarig Bestand. Ook na het afgelopen daarvan bleef de oorlog ver weg, al kon er plotseling dreiging ontstaan, zoals in 1629, toen de Spanjaarden Amersfoort veroverden en het Utrechtse platteland plunderden.

De vredesonderhandelingen

De strijd tussen de Nederlanden en Spanje maakte deel uit van een zich uitbreidend Europees conflict. Rond 1640 ontstond een gevoel van oorlogsmoeheid. In de Westfaalse steden Munster en Osnabrück kwamen onderhandelingen op gang met als doel een algemene vredesregeling tot stand te brengen. De Republiek der Verenigde Nederlanden schoof in 1646 aan. Elke provincie stuurde een onderhandelaar, Holland zelfs twee. Utrecht stuurde de edelman Godard van Reede van Nederhorst (1588-1648). Deze ontpopte zich als een fel tegenstander van de toenadering tussen de Nederlandse en Spaanse delegaties die al snel op gang kwam. De Hollandse af-

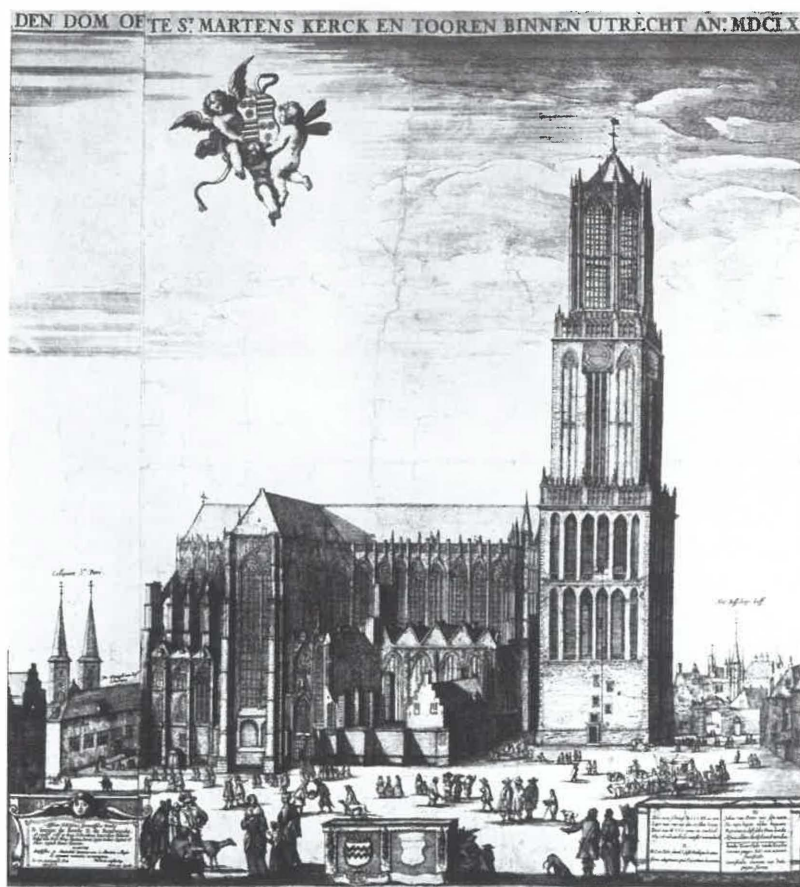
gevaardigde Adriaan Pauw was daar juist een hartstochtelijk pleitbezorger van. Met uitzondering van de steden Leiden en Haarlem was de provincie Holland al snel voor vrede met Spanje, desnoods zonder de Franse bondgenoot.

Van Reede van Nederhorst zat meer op de lijn van de Fransen, die de strijd tegen Spanje wensten voort te zetten. De Fransen wilden de Nederlanders houden aan de verdragen van 1635 en 1644, waarin samenwerking was vastgelegd. Omgekeerd wezen de Hollandse diplomaten op het feit dat de Fransen het vredesproces ronduit saboteerden door onmogelijke eisen te stellen. Vooral toen stadhouder Frederik Hendrik daarvan overtuigd raakte, kreeg de vredesstroming de overhand. Van de provincies bleven alleen Zeeland en Utrecht tegen de vrede.

Uiteindelijk ondertekenden zeven van de acht afgevaardigden zowel het voorlopige vredesverdrag van januari 1647 als het definitieve van een jaar later. De Zeeuw Johan de Knuyt tekende ondanks het afwijzende standpunt van zijn opdrachtgevers, de Staten van Zeeland. Alleen Godard van Reede van Nederhorst weigerde namens Utrecht zijn handtekening te zetten. Deze weigering was een ernstige belemmering voor de vrede, omdat bij dergelijke besluitvorming eenstemmigheid tussen de provincies noodzakelijk was. Net zoals nu bij de Europese Unie of de Veiligheidsraad het geval is, hadden de Nederlandse provincies een vetorecht.

De Stichtse Slangenkuil

Dat Godard van Reede van Nederhorst het vredesproces in Munster kon blokkeren, was een gevolg van zijn almachtige positie in de provincie Utrecht. De provincie werd evenals de andere gewesten bestuurd door Staten, afgevaardigden van de adel en de steden. Sinds 1618 had Van Reede van Nederhorst zitting in de Staten van Utrecht namens de ridderschap, de adel. Meesterlijk wist hij de geledingen van het ingewikkelde provinciebestuur tegen elkaar uit te spelen. Het lukte hem steeds meer vrienden en familieleden op belangrijke posten te krijgen. Bovendien onderhield Van Reede van Nederhorst uitstekende betrek-

kingen met stadhouder Frederik Hendrik. De macht van de stadhouder was in de provincie Utrecht aanzienlijk groter dan in Holland op grond van regelingen uit 1577 en 1618. Door hem naar voren geschoven mensen konden grote invloed uitoefenen op de provinciale politiek. Rond 1640 had Godard van Reede van Nederhorst zich ontwikkeld tot de machtige beschermeling van Frederik Hendrik. Het was dan ook geen wonder dat hij in 1645 werd aangewezen tot de Utrechtse onderhandelaar in Munster.

Aan het thuisfront nam Godards broer Johan van Reede van Renswoude de zaken waar. Het familie- en vriendennetwerk garandeerde voorlopig voldoende steun. De stad Utrecht steunde de anti-vredeshouding van de onderhandelaar in Munster van harte. Daar regeerde een orthodox-gereformeerde groep, die fel tegen vredesluiting met de roomse erfvijand was. Hun geestelijk leidsman was de bekende predikant en hoogleraar Gijsbertus Voetius. De familie Van Reede had zich in enkele generaties ontwikkeld tot een van de machtigste ►

Godard heeft het afkondigen van de vrede door de Domklokken op 5 juni 1648 nog net meegemaakt. Drie weken later stierf hij. Op 29 juni werd hij op grootse wijze in de Domkerk ter aarde besteld. Op de gravure is de Utrechtse Dom afgebeeld voor de storm van 1674. Gravure naar een tekening van S. van Lamsweerde uit 1660. Collectie Het Utrechts Archief.

Godard van Reede (1588-1648), heer van Nederhorst. Gevolmachtigde van de provincie Utrecht bij de vredesonderhandeling te Munster (1646-48). Schilderij van Gerard Terborch, 1648. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

geslachten in de provincie Utrecht. Grootvader Goert van Reede van Saesfeld werd in 1557 lid van de Utrechtse ridderschap na zijn huwelijk met de rijke erfdochter Geertruid van Nijenrode. Als afgevaardigde naar de Staten-Generaal nam hij in 1581 deel aan de afzwering van Filips II.

Erfenissen

Zijn zoon Frederik erfde de heerlijkheid Amerongen, terwijl diens broer Gerard het later verworven Nederhorst kreeg. Beide broers hadden zitting in de Utrechtse Staten, de een in het Tweede Lid (de ridderschap), de ander in de het Eerste Lid (de geëligeerden). Frederiks zoon Godard van Reede van Amerongen werkte zowel zakelijk als politiek samen met zijn neef Godard van Reede van Nederhorst, de latere onderhandelaar in Munster. Die wist zijn broers effectief in te zetten in het politieke netwerk. Zelf nam hij voor de ridderschap zitting. Zijn broer Johan van Reede van Renswoude, die als geëligeerde in de Staten zat, was zijn steun en toeverlaat. De beide andere broers, Ernst en Barend Adolf, speelden een wat minder prominente rol. De zusters en later de dochters van de broers trouwden met de juiste personen, zodat ook zwagers en schoonzons in het netwerk konden meedoen. De zoons van Godard, Johan en Ernst,

alle drie Gerard geheten, werden al op jonge leeftijd gelanceerd voor een politieke carrière. Ook zij konden hun vader en oom vervolgens actief gaan steunen.

Het Utrechtse verzet tegen de vrede van Munster is grotendeels op het conto van één man te schrijven. Godard van Reede van Nederhorst bleef zijn verzet tegen vrede met Spanje voortzetten, ook toen daar een duidelijke meerderheid in de Staten-Generaal voor was en zelfs Frederik Hendrik van mening veranderde. Een mogelijk motief voor deze houding is omkoping door de Fransen, die niet wilden dat hun Nederlandse bondgenoten het strijdtoneel zouden verlaten. Geruchten over Franse steekpenningen aan de Utrechtse ambassadeur waren hardnekkig. Harde bewijzen ontbreken, maar dat komt bij dergelijke transacties wel vaker voor. In ieder geval kon de Utrechtse afgevaardigde het geld goed gebruiken: na zijn dood bleek de boedel zwaar met schulden belast.

Aangezien omkoping op grote schaal voorkwam en alle partijen met geld strooiden, kunnen Franse steekpenningen moeilijk als enige motief dienen voor het vasthoudende verzet van de Utrechtse ambassadeur. Een mogelijke sleutel ligt in zijn karakter. Bij allerlei gelegenheden bleek Godard van Reede van Nederhorst hardnekkig aan een eenmaal ingenomen standpunt vast te houden. Zo bleef hij remonstrantse sympathieën houden, ook na de veroordeling van deze kerkelijke stroming op de Nationale Synode van Dordrecht (1618-1619). Op zakelijk gebied beet hij

'Zijn zakelijke avonturen en een luxe-levensstijl brachten Godard in financiële problemen'

zich vast in ondernemingen zoals een mislukt kolonisatieproject op de plek van het huidige New York. Aangezien deze kolonie, Nieuw Nederland, tot de West-Indische Compagnie (WIC) behoorde, had Godard ook belangen bij voortzetting van de strijd tegen Spanje. De WIC was opgericht om het Spaanse koloniale rijk aan te tasten. Verder had Godard aande-

len in de wapenindustrie.

Zijn zakelijke avonturen en een luxe-levensstijl brachten Godard in financiële problemen.

Hij leefde als een grand seigneur, die prachtige huizen kocht en het kasteel Nederhorst ingrijpend liet verbouwen. Aan de inrichting besteedde hij veel geld: schilderijen, meubels, zilverwerk en een goed voorziene bibliotheek. Na Godards dood trad zijn zoon Gerard als enige erfgenaam op van de boedel op, die zwaar met schulden belast bleek te zijn. Hij heeft zijn hele leven gewerkt aan het aflossen van die schulden.

De ondergang van Godard

Toen Godard van Reede van Nederhorst op 30 januari 1648 zijn handtekening aan het vredesverdrag onthield, dacht hij een sterke positie te hebben: voor vredesluiting was volgens de Unie van Utrecht eenstemmigheid vereist. De Staten van Utrecht en van Zeeland, die De Knuyt terugfloten, konden de vrede blokkeren. Bovendien had Godard zijn hoop gesteld op de nieuwe stadhouder Willem II, die in het voorafgaande jaar zijn overleden vader Frederik Hendrik was opgevolgd.

In de volgende maanden verloor Van Reede van Nederhorst echter razendsnel terrein. Het ene gewest na het andere ratificeerde de vrede en ook binnen de Utrechtse politiek begonnen de panelen te schuiven. Een publicitair tegenoffensief van de broers Godard en Johan mocht niet baten. Politieke trucs wekten alleen maar weerstanden op. De tegenstanders van de Van Reede-clan vatten moed en half april ratificeerden de Staten van Utrecht.

Enkele weken later tekende de Utrechtse afgevaardigde, inmiddels zwaar ziek, het document dat de Spanjaarden hem kwamen aanbieden. Teruggekeerd naar Utrecht heeft hij het afkondigen van de vrede door de Domklokken op 5 juni 1648 nog net meegemaakt. Drie weken later stierf hij. Op 29 juni werd hij op grootse wijze in de Domkerk ter aarde besteld.

Als antwoord op zijn pleidooien voor trouw aan het gegeven woord kreeg Van Reede van Nederhorst steeds te horen dat de Fransen zelf onbetrouwbaar waren en dat deze bondgenoot een groter gevaar voor de Nederlandse zelfstandigheid vormde dan de

Spaanse vijand. De geschiedenis heeft Godards tegenstanders gelijk gegeven. Onder Lodewijk XIV ontwikkelde Frankrijk zich tot een agressieve natie, die zich wilde uitbreiden ten koste van zijn burens. Eerst waren dat de Spaanse bezittingen, maar vervolgens ook de Republiek der Verenigde Nederlanden. In 1672 viel Lodewijk XIV samen met Engeland en de bisschoppen van Munster en Keulen de Republiek binnen: het Rampjaar. Utrecht gaf zich zonder slag of stoot over. De Dom kreeg weer een katholieke bestemming. Eind 1673 slaagde de nieuwe stadhouder Willem III erin de Fransen weer te verdrijven. Admiraals als Michiel de Ruyter en Willem Joseph van Gendt versloegen de Engelse en Franse oorlogsvloten, maar betaalden dit met hun leven. Van Gendt kreeg een praalgraf in de Utrechtse Dom. ■

Frederik Hendrik
door Michiel Jansz
van Mierevelt, ca.
1632 – 1640.
Collectie Rijksmu-
seum, Amsterdam.

Studiereis VGN naar Litouwen en Rusland (Kaliningrad)

Van 27 april tot en met 6 mei 2012

De VGN organiseert met Sophus Travel in de meivakantie van 2012 een tiendaagse studiereis naar Litouwen en Rusland (Kaliningrad).

Bestemmingen

Litouwen is een van de drie Baltische staten, die een bewogen verleden hebben. Ooit was het land in een personele unie verbonden met Polen en reikte toen van de Oostzee tot de Zwarte Zee. Thans is het ongeveer drie keer zo groot als Nederland. De lotgevallen van Litouwen in de twintigste eeuw zijn ronduit dramatisch te noemen: onderdeel van tsaristisch Rusland, onafhankelijk, bezet door Duitsland en de Sovjet Unie, volksrepubliek en sinds 1991 opnieuw zelfstandig.

De oblast (= provincie) Kaliningrad is een enclave van Rusland die, ingeklemd door Polen en Litouwen, alleen via de Oostzee bereikbaar is. Ooit was het een deel van het koninkrijk Pruisen, later Duitsland, onder de naam Oost-Pruisen. Sinds 1945 is Oost-Pruisen gedeeld; de zuidelijke helft is Pools, de noordelijke helft is Russisch grondgebied. De bevolking van het Russische deel is praktisch geheel 'ververst' na 1945. Het gebied is ongeveer de helft van Nederland. Tot 1991 was het om militaire redenen verboden gebied. De rondreis zal de culturele, natuurlijke en historische schatten laten zien van steden, dorpen en platteland van beide gebieden. Ontmoetingen met docenten, leerlingen en Litouwers geven een extra dimensie. Kortom, een echte VGN-reis waarin veel te zien en te beleven is.

Programma

Vrijdag 27 april Vliegen we met CSA 's morgens via Praag naar Vilnius. 's Middags zien we tijdens een stadstour al enkele highlights (presidentieel Paleis, het Joodse ghetto, enkele kerken, het stadhuis). We bezoeken de historische faculteit van de universiteit.

Zaterdag 28 april Vandaag zetten we onze verkenning van Vilnius voort. De Gediminotoren, de benedenstad met de kathedraal, de stadsmuur en -poort, de St. Pauluskerk worden bezocht. Na de lunch staat het KGB-museum en het museum van de kathedraal op het programma. Vervolgens worden we ontvangen bij een Litouwse familie thuis.

Zondag 29 april Een dagtocht brengt ons naar het Grutaspark met een collectie standbeelden uit de Sovjettijd. Na de lunch reizen we naar Trakai, de voormalige hoofdstad van het groothertogdom Litouwen. We bezoeken het kasteel, bekijken het Karaietenmuseum dat gewijd is aan de nakomelingen van de Krimtartaren, die zich als lijfwachten van de groothertog hier vestigden. In de namiddag zijn we weer terug in Vilnius.

Maandag 30 april Na het ontbijt bezoeken we een school en ontmoeten we de docenten. Vervolgens gaan we naar het bos van Paneriai waar in de Tweede Wereldoorlog door de Duitse SD en Litouwse collaborateurs een massamoord is gepleegd op in totaal 100.000 Joden, Polen en Russen. Na dit bezoek rijden we naar Kaunas. Vlak voor Kaunas bezoeken we het rustiek gelegen Pazaislišklooster, een van de mooiste barokke gebouwen van Litouwen. We maken een stadswandeling, zien het Nationale Kunstmuseum met het werk van M.K. Curlionis, de St. Georgekerk, de kloosterhof, het theologische seminarium, het stadhuis en het Perkunashuis.

Dinsdag 1 mei We vertrekken naar Kaliningrad, het vroegere Königsberg en woonplaats van Kant. Het oude centrum, grondig 'ausgebombt', bestaat nu uit parken, brede straten en gebouwen van Sovjet-architectuur. Na de lunch bezoeken we het bunkermuseum, het ondergrondse commandocentrum van de Duitsers.

Daarna gaan we naar de Dom van Königsberg, thans in gebruik als cultureel centrum. Erachter ligt het graf van Immanuel Kant, dat we bezoeken.

Woensdag 2 mei Vandaag bezoeken we de bezienswaardigheden van Kaliningrad: de stadspoorten, de standbeelden en monumenten, het Station Kaliningrad Severny, de Christus Verlosser Kathedraal. Na de lunch gaan we naar het Friedlandmuseum, dat het vooroorlogse Königsberg toont. Ook brengen we een bezoek aan het Amalienaudistrict, waar het Duitse verleden nog voelbaar is.

Donderdag 3 mei Een dagtocht brengt ons naar Baltiysk, dat voormalig Pillau heette. We bezoeken de restanten van het 17^e eeuwse fort, de St. George-kathedraal, het Museum van de Baltische vloot, het Peter de Grote monument, het Elizavetafort, het Oorlogsmuseum en de Duitse oorlogsbegraafplaats. Lunch in Yantarny, het centrum van de barnsteenwinning.

Vrijdag 4 mei Vertrek uit Kaliningrad, bezoek aan Chernyakhovsk, vernoemd naar een Russische Sovjetmilitair, daarvoor Insterburg geheten. Het was ooit een bolwerk van de Duitse Orde; we brengen een bezoek aan het kasteel. In de middag arriveren we in Vilnius.

Zaterdag 5 mei Vandaag brengen we een bezoek aan de markten van Vilnius. Eerst gaan we naar de Halemarkt (gebouwd in 1906 en gerenoveerd in 2006) met 600 neringen. Daarna rijden we naar de Giruinaimarkt, de grootste van de Baltische landen. Na de lunch is er vrije tijd. 's Avonds bezoeken we een theatervoorstelling (prijs niet inbegrepen).

Zondag 6 mei De morgen benutten we als mogelijke uitloop van het programma en/of ter vrije besteding. Na de lunch om 12.30 uur vertrek naar de luchthaven. Vlucht van 15.05 uur via Praag naar Schiphol, aankomst 18.40 uur.

Voorbehoud

- **Vluchtschema CSA:** Amsterdam-Praag-Vilnius: 09.25-10.50/11.45-14.20 uur. Vilnius-Praag-Amsterdam: 15.05-15.45/17.05-18.40 uur
- **Onvoorziene prijsstijgingen** van luchtvaarttarieven, belastingen, toeslagen, etc.
- **Programmawijzigingen.**

Reissom

De reissom bedraagt € 1567,00 per persoon (bij deelname van 21 personen). Niet VGN-leden betalen een toeslag van € 50,00. De eenpersoonskamertoeslag is € 169,00. Hierbij zijn alle (!) kosten inbegrepen, met uitzondering van het theaterbezoek, persoonlijke uitgaven en een reis- en annuleringsverzekering. Ook het visum voor Rusland (€ 55,00) is inbegrepen.

Aanmelding en inlichtingen

U kunt zich aanmelden bij Johan Raven, reisleader, telefoon 058-2574050 of e-mail johanraven@hetnet.nl onder gelijktijdige overmaking van € 100,00 per persoon op rekening 128701 ten name van 'Penningmeester VGN' te Stiens met vermelding van uw adresgegevens en 'Reis Litouwen/Rusland'. Inschrijven is mogelijk tot 15 januari 2012, maar het aantal deelnemers is beperkt.

Afdalen in Mao's inferno

De geschiedenis van een kunstmatige hongersnood

Tussen 1958 en 1962 werd China getroffen door de grootste hongersnood uit de geschiedenis. Tijdens deze ramp, die geheel door mensenhanden werd veroorzaakt, kwamen meer dan 45 miljoen mensen om het leven. Frank Dikötter heeft er een aangrijpend boek over geschreven.

Ger van der Drift is
redacteur van Kleio

China, 21 oktober 2011. In de stad Foshan wordt een peuter van drie jaar tot tweemaal toe door bestelbusjes overreden. In de drukke straat waarin het ongeluk plaatsvindt, neemt niemand de moeite zich over het arme kind te ontfermen. Ze zou een paar dagen later in het ziekenhuis aan haar verwondingen bezwijken. De beelden gaan uiteraard de hele wereld over (blijkbaar hadden de omstanders wel de tijd het incident

'In 1958 lanceert partijvoorzitter Mao Zedong het ambitieuze plan om binnen vijftien jaar de Engelse economie voorbij te streven.'

met hun telefoontjes te filmen) en maken in China zelf via Weibo (de Chinese twitter) een fundamentele discussie los: wat is er gebeurd dat we zo diep zijn gezonken? Wellicht dat de Nederlands-Zwitserse historicus en sinoloog Frank Dikötter een helpende hand kan bieden bij het beantwoorden van deze existentiële vraag.

Volkscommunes

Zijn laatste boek, *Mao's massamoord*, behandelt een van de luguberste perioden uit de recente Chinese geschiedenis (en waarschijnlijk uit de gehele Chinese geschiedenis), namelijk de 'Grote Sprong Voorwaarts' (GSV). In 1958 lanceert

partijvoorzitter Mao Zedong het ambitieuze plan om binnen vijftien jaar de Engelse economie voorbij te streven. Vanaf 1949 had China sterk op zijn communistische broer de Sovjet-Unie geleund (de zogenaamde 'Russische weg'), maar eind jaren vijftig was Mao de bedilzucht, het paternalisme en de vaak daarmee samengaannde spotzucht van de Russen helemaal zat. Hij zegde hun de wacht aan en besloot dat China op eigen benen moest kunnen staan. Weliswaar beschikte het land nauwelijks over financiële reserves, maar wel over een, naar zijn mening, onuitputtelijke bron van menselijk kapitaal. Dat levende kapitaal, voornamelijk bestaande uit boeren, zou twee vliegen in één klap moeten slaan: een verhoging van de voedselproductie enerzijds en van de staalproductie anderzijds. Het vehikel daarvoor werden de *volkscommunes*; reusachtige productiecentra, die de naam van boerderij of kolchoz niet meer verdienden omdat de boeren naast hun oogst in kleine, zelf gebouwde hoog-oventjes, de gewenste hoeveelheid metaal moesten voortbrengen. Om de productie zo efficiënt mogelijk te laten verlopen, werd in elke commune het privéleven bijna geheel afgeschaft: mannen, vrouwen en kinderen leefden nagenoeg gescheiden van elkaar. Elke commune kreeg voor het toezicht en

het handhaven van de orde, een eigen milizie die bovendien ook, zonedig, straffen uitdeelde. Vandaar dat al snel het juridische systeem in China, inclusief het ministerie van justitie, kon worden afgeschaft. De Chinese boeren waren vanaf dat moment vogelvrij. En dat hebben ze geweten...

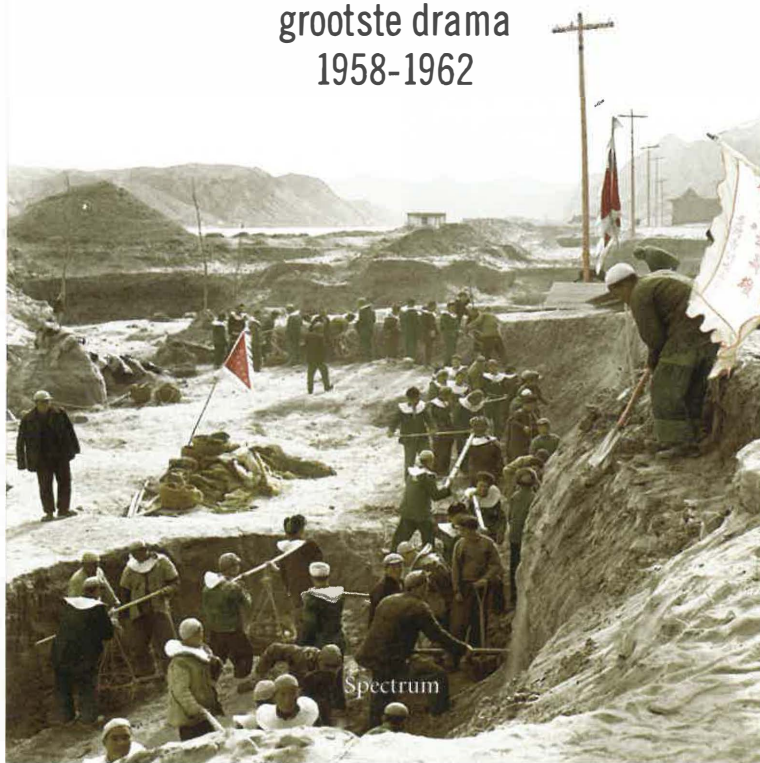
Waardeloos roest

Daarna werd China vier jaar lang geregeerd door volstrekte waanzin. En dat mag de lezer letterlijk nemen, want geen experiment was Mao te dol. Het begon al met de primitieve oventjes die uiteindelijk een enorme hoeveelheid onbruikbare, dus waardeloze, roest opleverden. In dit verband legt Dikötter nog maar eens uit dat in de communistische wereld staal niet zomaar een soortnaam was. Staal stond voor vooruitgang (niet voor niets koos Jozef Djoegasjvili voor de schuilnaam Stalin – al heb ik ook andere verklaringen voor die keuze gelezen) en de mate van moderniteit van een land werd dan ook afgemeten aan de hoeveelheid die men van dat metaal produceerde. Toen de communes niet aan de verwachtingen voldeden, werden de bewoners gedwongen alles wat maar in de buurt van die magische stof kwam in de ovens te gooien, tot aan het keukengerei toe. En de milities braken hele huizen af om

FRANK DIKÖTTER

MAO'S MASSAMOORD

De geschiedenis van China's
grootste drama
1958-1962

te contoleren of er niets werd achtergehouden. Zo ja, dan werden de bewoners, ongeacht leeftijd of geslacht, ter plaatse afgeranseld, vaak totdat de dood erop volgde. En zo kon het gebeuren dat vrouwen die sokken te repareren hadden, vaak de hele dag in de rij moesten staan om de laatst overgebleven naald in de commune te kunnen lenen. Maar om de streefcijfers te kunnen halen gingen naast naalden ook bijna alle landwerktuigen het vuur in. Was dat al niet handig, boeren werden ook nog gedwongen nieuwe landbouwmethoden toe te passen, zoals diep ploegen en dicht op elkaar planten. Zelfs de krankzinnige theorieën van de Rus Lysenko werden weer uit de koelkast gehaald. Zo was men ervan overtuigd dat de vleesproductie kon worden verhoogd door varkens te kruisen met stieren. Het schijnt niet helemaal gelukt te zijn.

Kannibalisme

Voor de arme boeren werd het een uitputtingsslag. Was het gelijktijdig werken aan de voedsel- en staalproductie al slavenarbeid, vaak kwam daar de bouw van enorme irrigatiewerken (uiteraard bijna alle volslagen mislukkingen) nog bij. Vele dagen dag en nacht werken was al snel geen uitzondering meer. En dat voor een hoeveelheid eten die vaak ver onder het bestaansniveau lag. Dat zat zo: op de verschillende partijniveaus en ook per regio werden de streefcijfers steeds hoger opgeschroefd. Maar voor de machthebbers in Beijing golden die streefcijfers als de werkelijk behaalde hoeveelheden. En op grond van deze cijfers werd bepaald wat elke commune moest afdragen. Het gevolg was dat de aanslagen vaak konden oplopen tot 90 procent van de reële oogst (en soms nog meer).

En zo ontstond de grootste hongersnood uit de menselijke geschiedenis. Mensen aten de rieten bedekking van hun huizen, de kalk van de muren, de aarde uit de tuinen en uiteindelijk sloegen zij de hand aan elkaar en vervielen zij tot regelrecht kannibalisme. Aanvankelijk werden lijken opgegraven ter consumptie, maar al snel was dat niet meer genoeg en werden kinderen en later ook volwassenen vermoord en opgegeten. De perfiditeit van het systeem werd nog verergerd door het feit dat het weinige eten dat er was werd gedistribueerd via de centrale kantines. En hier gold de regel dat wie niet werkte, ook geen eten kreeg. In de praktijk had dat tot gevolg dat alleen de sterksten wat kregen en de zwakkeren (bejaarden, zieken, kinderen) in een uitzichtloze spiraal terecht kwamen. Volgens de auteur was dit een slinkse manier om van improductieve 'lijntrekkers' af te komen. In het laatste hoofdstuk legt Dikötter omstandig maar geloofwaardig uit dat in de vier jaar dat de GSV duurde (van 1958 tot 1962) tussen de 43 en 47 miljoen mensen om het leven zijn gekomen. En hij noemt dat nog een voorlopige, conservatieve schatting. Een

'Vrouwen die sokken te repareren hadden, moesten vaak de hele dag in de rij staan om de laatst overgebleven naald in de commune te kunnen lenen'

minimum. Hij voorspelt dat wanneer ooit alle archieven beschikbaar zullen zijn voor historisch-demografisch onderzoek, het uiteindelijke getal de zestig miljoen te boven zal gaan.

Dumping

Ondertussen zag de partijleiding er geen been in om grote hoeveelheden onmisbaar en kostbaar voedsel te exporteren naar het buitenland, ►

Frank Dikötter,
Mao's massamoord.
De geschiedenis
van China's meest
vernietigende cata-
strofe, 1958-1962
(Spectrum: Houten/
Antwerpen 2011)
496 blz. € 29,90

Mao werd tijdens de Grote Sprong Voorwaarts steeds dikker.

vaak tegen dumprijzen. Daarmee wilde zij aantonen dat de vooruitgang zo snel was gegaan dat China al in staat was om zijn bevolking tegen zeer lage kosten te voeden en dan ook nog eens grote hoeveelheden graan over had. Verleid door de gefingeerde productiecijfers werden ten bate van de industriële ontplooiing grote bestellingen gedaan in het buitenland, bestellingen die, eenmaal gearriveerd, niet of heel ondoordacht werden gebruikt of lagen te verkommen in havens of op verlaten spoorwegemplacementen. Derdewereldlanden kregen bij wijze van propaganda en als vriendendienst gratis voedselprogramma's opgedrongen en ook de communistische broederlanden werden niet vergeten. Vanaf 1960 werd in de DDR rijst volksvoedsel nummer één. Mao, die gedurende de GSV steeds dikker werd, raadde de Chinese boeren aan vijf keer zoveel te gaan eten, en als dat niet wilde lukken, dan maar een derde van het land braak te laten liggen. De Chinese regering houdt overi-

'De partijleiding zag er geen been in om grote hoeveelheden onmisbaar en kostbaar voedsel te exporteren naar het buitenland, vaak tegen dumprijzen'

gens tot nu toe vol dat voorzover er sprake is geweest van hongersnood dat te wijten is aan klimatologische omstandigheden en vooral aan de eis van de Sovjet-Unie dat de leningen uit de periode van de 'Russische Weg' zo snel mogelijk moesten worden terugbetaald. Dikötter weet overtuigend aan te tonen dat van een dergelijke eis van de kant van de USSR nooit sprake is geweest. De auteur is er tevens geheel van overtuigd dat de partijleiding altijd, of in ieder geval heel snel, op de hoogte is geweest van de ramp die, door hun schuld, aan het land werd

voltrokken. Kenmerkend daarvoor was Mao's uitspraak dat, wanneer er überhaupt sprake van honger zou zijn, het maar beter was dat de helft van de Chinese bevolking zou sterven, zodat de andere helft zijn buikje rond kon eten.

Excessief geweld

Een gedeelte van de schokkende sterftecijfers die het boek levert, moet gezocht worden in het onvoorstelbare geweld waarmee de GSV gepaard ging. Want hoe hoog het uiteindelijke getal ook zal uitkomen, meer dan drie miljoen Chinezen zijn in de vier jaar dat het land afdaalde in de hel, gewoonweg doodgeknuppeld of doodgegemaakt. En wat daarbij opvalt, en hier zijn we dan beland bij de mogelijke verklaringsgronden voor het verkeersongeluk in Foshan, is dat al dat geweld zich in het openbaar afspeelde. Vanzelfsprekend trekt Dikötter de vergelijking met het Rusland van Stalin en het Duitsland van Hitler. Maar er is wel een kardinaal verschil; de terreur in beide laatstgenoemde landen speelde zich vooral af in het verborgene. Natuurlijk kennen wij de gewelddadigheden op straat van de SA en SS (*Kristalnacht, Nacht van de Lange Messen*) maar de wreedheden die zich in China voordeden hadden toch een ander karakter. Het afsnijden van neuzen, lippen, borsten

en oren, het uitsteken van ogen, het ophangen van vrouwen aan hun haren, het verdrinken in vaten excrementen, het doodslaan met rubber slangen: het gebeurde allemaal in het openbaar en – zo lijkt het wel – met een vanzelfsprekende gemakkelijheid. De dood was overal en vernedering zijn trouwe compagnon. Dikötter noemt de GSV dan ook een moreel keerpunt in de moderne Chinese geschiedenis en een generale oefening voor de Culturele Revolutie die een paar jaar later zou volgen en dezelfde gewelddadigheid zou vertonen, zij het op kleinere schaal. Het was ook tijdens deze 'revolutie' dat Mao zou afrekenen met degenen, zoals Liu Shaoqi, die het gewaagd hadden de GSV te bekritisieren en er een eind aan te maken. Het staatshoofd zou op Mao's bevel een gruwelijke dood sterven.

Dikötter heeft herculeswerk verricht. Dankzij zijn onbelemmerde toegang tot de partijarchieven op lokaal niveau (de centrale partijarchieven blijven nog gesloten) heeft hij een schat aan gegevens naar boven weten te halen. Hij ontdekte bovendien dat er in de plaatselijke archieven veel afschriften zijn te vinden van documenten die in Beijing nog geheim worden gehouden. En met al die gegevens heeft hij een mooi en meeslepend boek geschreven.

Er is naar mijn idee echter één bezwaar: het boek is ingedeeld naar hoofdstukken en paragrafen die alle een aspect van de GSV en de daarmee samenhangende ellende belichten (zoals: 'kinderen', 'vrouwen', 'bejaarden', 'ziekten', 'kannibalisme' enz.). En vooral in de tweede helft van het boek heeft hij de neiging om zo'n thema dermate overvloedig van schokkende voorbeelden te voorzien, dat het je soms allemaal wat te veel wordt. ■

De klas, de wetenschap en de wereld Het mondiale perspectief in onderwijs en onderzoek

Koninklijke Bibliotheek Den Haag - 30 maart 2012

Koninklijk
Nederlands
Historisch
Genootschap

Decennialang hebben wetenschappelijke vakhistorici en geschiedenisleraren elkaar - behalve in het nascholingscircuit - nauwelijks ontmoet. Dat dit nadelen heeft voor beide beroepsgroepen is duidelijk: nieuwe inzichten uit de wetenschap dringen langzaam door in de klas, en vragen en ervaringen die daar spelen blijven onbekend bij geschiedwetenschappers. Zo ontstaat gebrekkige kennis van de betekenis van geschiedenis in brede lagen van de samenleving en in het onderwijs, en worden onvoldoende nieuwe onderzoeksvragen geformuleerd.

Om beide beroepsgroepen met elkaar in contact te brengen, organiseren het KNHG en de VGN op vrijdag 30 maart 2012 een gezamenlijk congres, met als doel de jongste inzichten uit de 'global history' te koppelen aan de vragen waarmee leraren zich geconfronteerd zien in hun 'global classroom'.

Voorlopig programma:

10.00 – 10.30 uur:	Inloop en koffie
10.30 – 10.40 uur:	Opening Maria Grever (Erasmusuniversiteit Rotterdam), dagvoorzitter
10.40 – 11.30 uur:	Keynote Joris van Eijnatten (Universiteit Utrecht)
11.30 – 12.45 uur:	Workshops I
	Oorlog op vijf continenten. Kees Ribbens (Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie), Marc Kropman (Universiteit van Amsterdam), Catherine Schuurman (Cartesius Lyceum Amsterdam).
	Herinneringsculturen en identiteit. Stephan Klein (Erasmusuniversiteit Rotterdam), Carla van Bortel (Erasmusuniversiteit/Universiteit van Amsterdam), Judith Tadema (St. Bonifatiuscollege Utrecht) en Nicole van der Steen (CSG Calvijn Rotterdam).
12.45 – 13.45 uur:	Lunch
13.45 – 15.00 uur:	Workshops II
	Nieuwe visies op imperialisme en het Aziatische perspectief. Remco Raben (Universiteit Utrecht) en Vincent Loth (Canisius College Nijmegen)
	Wereldburgerschap, politieke vertegenwoordiging en het publieke leven. O.m. met Jouke Turpijn (Universiteit van Amsterdam) en Arie Wilschut (Hogeschool van Amsterdam).
15.00 – 15.15 uur:	Thee
15.15 – 16.30 uur:	Plenaire rapportage uit de workshops, samenvatting en conclusies door de dagvoorzitter, debat
16.30 – 17.30 uur:	Borrel

Docenten uit het VO en leden van de VGN worden hierbij uitgenodigd om zich bij voorintekening op te geven voor deelname aan dit congres. Dat kan door een e-mail te sturen aan Vincent Loth, te bereiken via v.c.loth@xmsnet.nl. Toegang van de eerste 60 belangstellenden is verzekerd.

In aansluiting op dit congres zal vanaf 17.00 u. in hetzelfde gebouw de jaarvergadering van de VGN plaatsvinden.

Ware Vrijheid

A portrait of Johann de Witt, a Dutch statesman, by Jan de Baen. He is depicted from the chest up, wearing a dark, high-collared garment with a white ruffled shirt. He has long, dark hair and a slight mustache. His right hand is visible, resting on a surface. The background is dark and indistinct.

Johann de Witt probeerde de macht van de Oranjes te beknotten. In 1654 was hij daarin geslaagd, toen hij raadpensionaris van Holland werd. Schilderij van Jan de Baen. Collectie Dordrechts Museum.

omringd door vorsten

De deductie van Johan de Witt

Op 5 augustus 1654 hield Johan de Witt een lange toespraak tot de Staten van Holland. Met de woorden: **‘Want nademaal soodanighe Hoofden dickmaels hebben hare particuliere interessen, van d’interessen van den Staet discreperende, jae somwijlen oock ‘t ghemeene beste contrariërende [...]’** hield hij zijn gehoor voor dat vorsten en staten vaak tegengestelde belangen hebben. Daarom, zo betoogde De Witt, zouden de Staten van Holland geen prins Van Oranje tot stadhouder of kapitein-generaal benoemen.

De zogenaamde Akte van Seclusie, waarin het uitsluiten van de familie Van Oranje bekrachtigd wordt, verdedigde Johan de Witt die dag fel. Zijn toespraak verscheen zelfs als boek, de *Deductie of verklaring van de Akte van Seclusie* (1654). Waarom was Johan de Witt gekant tegen de macht van vorsten in het algemeen en van de Oranjes in het bijzonder? Willem van Oranje en Maurits waren immers sturende krachten tijdens de Opstand geweest. Uit het onderstaande zal blijken dat de familie De Witt en diverse andere Hollandse regenten te maken kregen met de absolutistische tendensen in de Republiek in de persoon van stadhouder Willem II.

Oranje en Stuart

De geschiedenis van de *Deductie* begon in zekere zin op 2 mei 1641 toen Willem II trouwde met Mary Stuart, de dochter van de Engelse koning Karel I. De vader van de bruidegom, Frederik Hendrik, probeerde met het huwelijk van zijn veertienjarige zoon de naam van zijn familie meer glans te geven tussen die van de Europese vorsten. Karel I huwde zijn elfjarige dochter uit in de hoop dat zijn nieuwe schoonfamilie hem bijstand kon verlenen in zijn gespannen verhouding met het parlement. Een jaar later raakte Karel verwickeld in een burgeroorlog (Civil War 1642-1649). De Republiek hield zich afzijdig, maar het verbond tussen Stuart en Oranje bleef aan beide zijden van de Noordzee invloed uitoefenen. In 1647 volgde Willem II zijn vader op als stadhouder. Kort hierop sloot de Republiek de Vrede van Munster met Spanje. Willem was allesbehalve content met de vrede. Het ambt van stadhouder gaf hem niet veel macht.

Willem moest macht en vooral aanzien zien te verwerven op het slagveld, net zoals zijn vader had gedaan, en nu er geen oorlog meer was leek deze kans voor hem verkeken. Het moet de jeugdige stadhouder dan ook onaangenaam hebben getroffen dat enkele Hollandse steden, waaronder Amsterdam, plannen hadden om op het leger te bezuinigen. Willem haalde alles uit de kast om de inkrimping van het leger tegen te houden. Hij maakte een rondreis langs de dwarsliggende Hollandse steden. Dat had resultaat, maar Amsterdam, Dordrecht, Haarlem, Delft, Hoorn en Medemblik bleven zich verzetten. De Amsterdammers schoffeerden Willem door te weigeren hem te ontvangen en op eigen gezag de betaling aan Hollandse legeronderdelen te stoppen. De stadhouder, daartoe gemachtigd door de Staten-Generaal, besloot de kwestie nu op een andere manier op te lossen.

Aanslag op Amsterdam

Op 29 juli 1650 defileerde een flink deel van het Nederlandse leger bij Scherpenzeel in Utrecht voor prinses Amalia van Solms. In de daaropvolgende nacht zouden de soldaten onder bevel van de Friese stadhouder Wil-

‘De postbode uit Hamburg, die onderweg de ruiterij op de hei zag, waarschuwde de Amsterdamse burgemeester’

lem Frederik oprukken naar Amsterdam en ’s morgens in alle vroegte door de Regulierspoort, die al door een andere compagnie bezet zou zijn, de stad innemen. Dit plan mislukte doordat de troepen van Willem Frederik op de Hilversumse hei in een storm ►

Jaap de Haan is docent geschiedenis aan het Hervormd Lyceum Zuid in Amsterdam.

Een zwaan verdedigt haar nest met eieren tegen een hond. De voorstelling heeft een politieke allegorische interpretatie gekregen doordat de zwaan is aangeduid als de raadpensionaris Johan de Witt, die Holland beschermt tegen de vijand. Schilderij van Jan Asselijn (1640 - 1652), collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

terecht kwamen. De postbode uit Hamburg, die onderweg de ruitery op de hei zag, waarschuwde de Amsterdamse burgemeester Bicker die direct maatregelen nam. Toen het leger aankwam, trof het de Amstel-stad in staat van verdediging.

Willem stampvoette van woede toen hij hoorde dat de aanslag mislukt was. Een ander onderdeel van zijn plan was wel gelukt: zes regenten die de oppositie tegen hem in de Staten van Holland aanvoerden waren gearresteerd en opgesloten in Slot Loevestein. Onder deze regenten bevond zich de vader van de aanstaande raadpensionaris, Jacob de Witt.

De situatie in Amsterdam betekende gezichtsverlies voor Willem II. Daarom zocht hij naar een snelle uitweg en die werd door de Am-

naar Dordrecht als ambtloos burger.

Door historici is lang vergoelijkend gesproken over de Aanslag op Amsterdam, maar Willems gewapende optreden was niets minder dan een staatsgreep. De loop van de geschiedenis heeft de stadhouder echter gered. Door zijn vroege dood aan de waterpokken in november 1650 weten we niet hoe hij zijn macht aangewend zou hebben. Zou Willem een nieuwe oorlog tegen Spanje forceren om zijn familie in Engeland gewapend te hulp te komen? De meeste Nederlandse gewesten kozen het zekere voor het onzekere. Acht dagen na de dood van Willem II werd zijn zoon geboren en het ontbreken van een geschikte opvolger maakte het gemakkelijk om geen nieuwe stadhouder te benoemen. Het bestuur kwam nu handen van de stadsbestuurders, de regenten. De voorstanders van een stadhouderloos tijdperk noemden hun bewind de Ware Vrijheid. De briljante Dordtse regent, de jurist en wiskundige Johan de Witt, werd het gezicht van die Ware Vrijheid.

Cromwell en de Acte van Seclusie

In 1653 werd Johan de Witt – nog geen 30 jaar oud – benoemd tot raadpensionaris van Holland. Hij moest direct een uitweg zien te vinden voor de al drie jaar durende oorlog met Engeland. Bij de vredesbesprekingen in Londen was De Witt nauw betrokken, want de raadpensionaris onderhield de contacten met buitenlandse regeringen en met de gezanten van de Republiek. Van de belangrijkste Nederlandse onderhandelaar, Hiëronimus van Beverningh, vernam hij dat de Engelsen steeds met dezelfde eis kwamen: de Republiek moest verklaren dat er nooit meer een prins Van Oranje stadhouder of kapitein-generaal zou worden, de zogenaamde Acte van Seclusie. De eis was afkomstig van de Engelse Lord-Protector Oliver Cromwell, die vreesde dat het vierjarige Oranjeprinsje later, als hij net als zijn vader ook stadhouder en kapitein-generaal werd, zou helpen het koningschap van zijn oom Karel II in Engeland te herstellen. De Witt zat met deze Engelse eis in zijn maag. Hij wist dat de Staten-Generaal nooit zouden instemmen met een Acte van Seclusie, die werd opgedrongen door Engeland. De onderhandelingen dreigden in een impasse te raken, totdat Cromwell liet doorschemeren aan Van Beverningh dat het voldoende was als alleen Holland de Acte aannam. Nu zag De Witt kansen om een vredesverdrag te sluiten.

'Hoe kan er een vrije keuze zijn als de hoogste functies aan kinderen worden gegeven?'

sterdammers gretig aanvaard. Op 3 augustus lag er een akkoord, waarin Amsterdam beloofde de troepenreducties ongedaan te maken en Willem het beleg zou opheffen. De burgemeesters accepteerden zonder blikken of blozen de eis dat burgemeester Bicker het pluche in het stadhuis moest verlaten. Nieuwe regentenfamilies roken hun kans. Ondertussen capituleerden de gevangenen op Slot Loevestein ook voor de prins. Ze legden hun politieke functies neer en werden vrijgelaten. Zo keerde ook vader Jacob de Witt weer terug

Hij ging ervan uit dat na het beëindigen van de oorlog de handel weer zou opbloeien en de ontevredenheid onder de bevolking zou afnemen. Als de Acte bekend werd na de opleving van de handel, zo redeneerde De Witt, dan zouden de protesten meevallen en zou het regentenbewind gered zijn. Voorwaarde was wel dat de Acte van Seclusie geheim bleef. Over de vredesvoorwaarden werd nu snel overeenstemming bereikt. Op 15 april tekende Cromwell de vrede en op 22 april zetten de afgevaardigden in de Staten-Generaal hun handtekening. In het geheime twaalfde artikel was de Acte van Seclusie opgenomen. De Witt slaagde in zijn opzet door de Staten van Holland zo ver te krijgen dat zij begin mei de Acte met meerderheid van stemmen (in plaats van unaniem) aannamen.

Politieke vijanden beschuldigden Johan de Witt ervan dat hij Cromwell zelf op het idee van de Acte van Seclusie had gebracht. Waarschijnlijk is dit niet. Ten eerste paste de uitsluiting van Oranje bij Cromwells bedoelingen om de Stuarts buiten Engeland te houden. De relatie Stuart-Oranje was voor hem een reëel gevaar. Ten tweede zou De Witt zich grote politieke problemen op de hals kunnen halen, want hij wist van tevoren niet dat de Acte in de Hollandse Staten aangenomen zou worden. Vast staat dat de Acte wel paste binnen zijn politieke opvattingen. Aanvankelijk werd de Acte van Seclusie ingetrokken na de restauratie van de Stuarts in Engeland (1660), maar zeven jaar later verklaarde Holland dat het stadhouderschap voor eeuwig werd afgeschaft en dat het ambt in andere gewesten onverenigbaar was met stadhouderschap (het Eeuwig Edict). Onder druk van De Witt stemden de andere gewesten hiermee in (Acte van Harmonie).

De Deductie van Johan de Witt

Al vrij snel deden geruchten over de Acte de ronde in de Republiek. Nadat de Acte in juni openbaar werd, kwamen drie Oranjegezinde gewesten elk met een bezwaarschrift tegen het optreden van Holland. De deductie van Zeeland was het felst van toon. Johan de Witt kreeg van de Staten van Holland de opdracht om een verdediging te schrijven: de *Deductie*. Deze verantwoording is een interessant geschrift geworden, omdat zij naast de weerlegging van de Zeeuwse bezwaren een theoretische onderbouwing van een republikeinse staatsvorm geeft en dus als fundament van de

Ware Vrijheid gezien kan worden.

De Witt geeft algemene en historische voorbeelden om zijn antipathie tegen absolute vorsten kracht bij te zetten. Uit de Romeinse geschiedenis haalt hij het proconsulschap van Caesar over Gallië aan, dat volgens hem het einde van de Republiek inluidde. 'De dictators van Rome werden, als de omstandigheden vroegen om snelle actie en meer gezag bij één persoon, alleen voor die gelegenheid aangesteld. [...] Als Rome niet had afgeweken van de wet Sempronia, waardoor Caesar de regering over Gallië vijf jaar langer kreeg dan die wet toeliet, dan had Caesar waarschijnlijk nooit de staat oneerbiedigd.¹ En uit zijn eigen tijd bracht De Witt natuurlijk de staatsgreep van stadhouder Willem II in herinnering. 'Hebben de regenten van Amsterdam toen niet voor stadhouder Willem II, vader van de huidige prins van Oranje, er mee ingestemd dat de heren Andries en Cornelis Bicker hun burgemeestersambten en plaatsten in de vroedschap moesten afstaan? [...] Dat waren duidelijke tekenen van afgedwongen onderwerping.'² ►

► Johan de Witt, *Deductie of verklaring van de Akte van Seclusie* [Hertaald door Serge ter Braake] (Arnhem 2009) 136.

► Ibidem, 146.

Willem II, prins van Oranje. Schilderij naar Gerard van Honthorst, 1651. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

Op 2 mei 1641 trouwde Willem II (14 jaar) met Mary Stuart (11 jaar), de dochter van de Engelse koning Karel I. Het politieke huwelijk werd bekokstoofd door de vaders van beide kinderen. Schilderij van Antoon van Dyck, collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

► Ibidem, 154.

► Ibidem, 128.

De algemene kritiek op vorsten verwoordde De Witt in het derde hoofdstuk. De volgende passage, waarin hij de belangen van vorsten en hun bevolking tegen elkaar afzet, is de kern van de *Deductie*: 'Zulke leiders', stelt De Witt, 'hebben vaak hun eigen belangen, die van de belangen van de staat afwijken en soms tegen het algemeen belang ingaan. [...] De vrome regenten, die het algemeen belang en

'Tot 1672 was de machtigste man in de Republiek de raadpensionaris van Holland: Johan de Witt'

de welvaart van het volk boven alles nastreven, zijn dan ook door hun geweten genoodzaakt om daar zo sterk mogelijk tegen te protesteren en hun ontzag voor zulke leiders aan de kant te schuiven. [...] Dan is er meteen een gevaarlijke scheuring in de Republiek. En als in een dergelijk geval de leider een gewelddadig karakter heeft, of zich laat beïnvloeden door gewelddadige raadgevers, dan leidt dit meteen tot de grootste extremiteiten.³ Met de extremiteiten doelde hij op een burgeroorlog zoals in Engeland of op het optreden van Willem II. Kortom: vorsten veroorzaken de meeste conflicten in een staat en het is de taak van de regenten, die het volk vertegenwoordigen, om de macht van een vorst in te tomen. In de *Deductie* maakte De Witt korte metten met het Zeeuwse bezwaar dat de jonge prins door de Acte van Seclusie van zijn erfelijke

rechten werd beroofd. Hoe kan iemand een oprechte liefhebber van de vrijheid zijn, vroeg De Witt zich af, als hij beweert dat hoge functies iemand worden aangeboren? De genadeklap diende hij de Zeeuwen toe met deze zin: 'En hoe kan er een vrije keuze zijn als de hoogste functies aan kinderen worden gegeven?'⁴

Grote invloed

Het is beter dat een staat bestuurd wordt door onsterfelijke vergaderingen en instellingen dan door sterfelijke vorsten die slechts aan hun uiterlijke pracht en autoriteit denken, zo benadrukte Johan de Witt nog eens in zijn *Deductie*. De invloed van de Aanslag op Amsterdam op De Witt was groot. De gekrenkte autoriteit van de stadhouder door de Hollandse regenten leidde tot de staatsgreep van Willem II, waarvan De Witts vader aan den lijve de gevolgen ondervond.

De zorgen van De Witt waren in zijn tijd zeker terecht. In Frankrijk bouwde Lodewijk XIV gestaag zijn macht uit en Karel I had in Engeland hetzelfde geprobeerd. Ook Willem zette een belangrijke stap in de vergroting van zijn politieke slagkracht. Het conflict in 1650 draaide om de vraag of de zeggenschap in de buitenlandse politiek van de Republiek bij de Staten-Generaal of bij de stadhouder lag. Willem leek aan het langste eind te trekken en slechts zijn voortijdige dood voorkwam dat hij bijvoorbeeld een nieuwe oorlog tegen Spanje begon.

Gewaarschuwd door het verleden en door wat hij om zich heen zag probeerde De Witt de macht van de Oranjes te beknotten. In 1654 was hij daarin geslaagd, want tot 1672 was de machtigste man in de Republiek de raadpensionaris van Holland: Johan de Witt. ■

Om verder te lezen

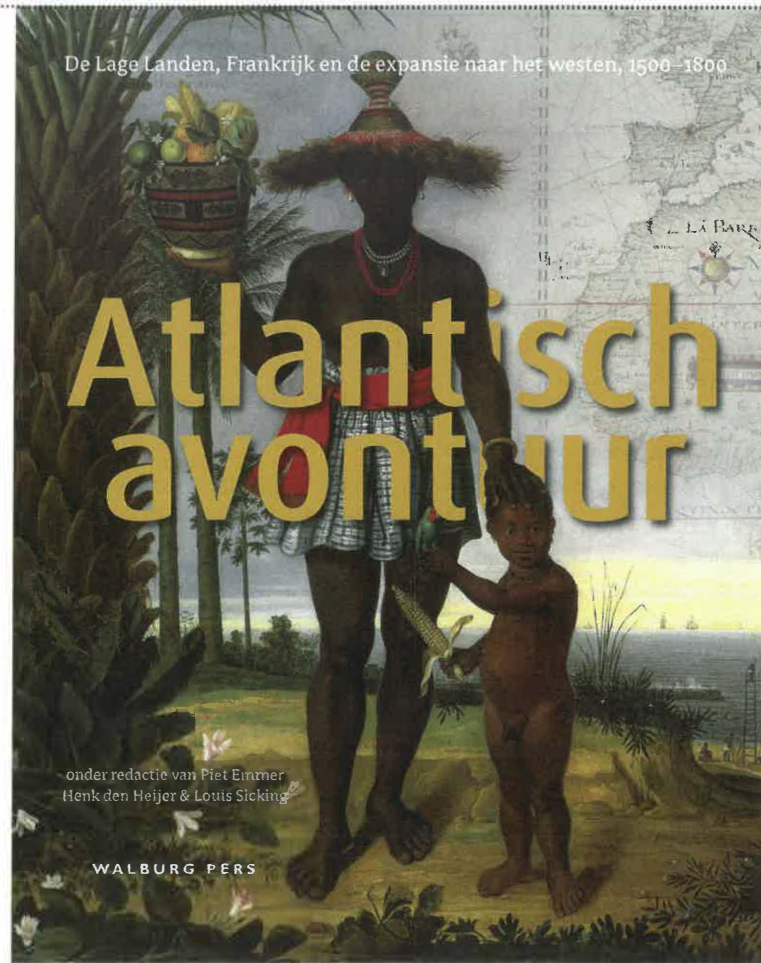
In 2009 verscheen een hertaling in modern Nederlands, waaruit alle hier geciteerde passages afkomstig zijn: Serge te Braake, *De Deductie van Johan de Witt. Manifest van de Ware Vrijheid uit 1654* (Arnhem 2009) ISBN 978 90 78217 16 9.

Uitgebreide informatie over de totstandkoming van de *Deductie* is te vinden in H.H. Rowen, *John de Witt. Grandpensionary of Holland 1625-1672* (Princeton 1978) of wat beknopter in Luc Panhuysen, *De Ware Vrijheid. De levens van Johan en Cornelis de Witt* (Amsterdam 2005). Over de Aanslag op Amsterdam bestaat helaas geen moderne studie.

Piet Emmer, Henk den Heijer, Louis Sicking (red.),
Atlantisch avontuur.
De Lage Landen, Frankrijk
en de expansie naar het
westen, 1500–1800.

(Walburg Pers: Zutphen 2011),
 255 blz., € 49,50.

Samenwerking; wat in de zestiende tot en met de achttiende eeuw kon, moet in de eenentwintigste eeuw, als je de geschiedenis van die samenwerking onderzoekt, weer kunnen. Zoiets zal ten grondslag hebben gelegen aan het Frans-Nederlandse (de universiteiten van La Rochelle en Leiden) project om een artikelenbundel te publiceren over de historische banden tussen Frankrijk en Nederland. Dat er dan veel te beschrijven valt, is logisch. Vooral als je het onderwerp ook nog eens breed neemt, namelijk niet alleen de op expansie gerichte samenwerking, maar ook de samenwerking *an sich*. Het is dan voorspelbaar dat er maar liefst dertig artikelen van vijftien auteurs, die weer afkomstig zijn van negen wetenschappelijke instituten bij elkaar zijn geplaatst. Deze zijn gepubliceerd in een Franse- en een Nederlandse bundel (met ieder een eigen redactie; Piet Emmer zat in beide), die, op een enkel artikel na, hetzelfde zijn. Een ware opgave om dit allemaal goed af te stemmen. Dat is dan ook niet gelukt. Dertig artikelen in 255 bladzijden: de rekensom is eenvoudig, er is gemiddeld minder dan tien bladzijden per bijdrage beschikbaar. Opvallend is dat juist de artikelen die dat maximum (tien) halen tot de betere stukken horen. Het zijn de stukken van redacteuren Sicking (over de handel in zout, wijn en graan tussen de Nederlanden en Frankrijk), Emmer (de inleiding, een artikel over de Nederlandse slavenhandel naar Franse en Engelse kolonies en het epiloog), Den Heijer (natuurlijk

over de WIC), alsmede van de Franse redacteur Didier Poton Xaintrilles (over de hugenoten en de band met de Nederlanden) die in de beperkte ruimte goed aan kunnen geven waar het om gaat. Emmer schuwt, zoals gebruikelijk, daarbij in zijn vlot leesbare schrijfstijl de duidelijke statements niet: Nederland heeft kwantitatief een bescheiden rol gespeeld in de Atlantische economie, maar heeft kwalitatief veel betekend, de slavenhandel heeft weinig effect op Europa en Afrika gehad (maar veel op Amerika), de koloniën in de West hebben vrij weinig bijgedragen aan de Nederlandse economie. Waar de redacteurs de 'grotere onderwerpen' voor hun rekening hebben genomen, zijn het de andere auteurs die zich meer met microgeschiedenis bezig houden. Onderwerpen als de Azoren als 'Vlaamse eilanden', watergeuzen in La Rochelle, het Moeras van Poitevin en de universiteit van Leiden

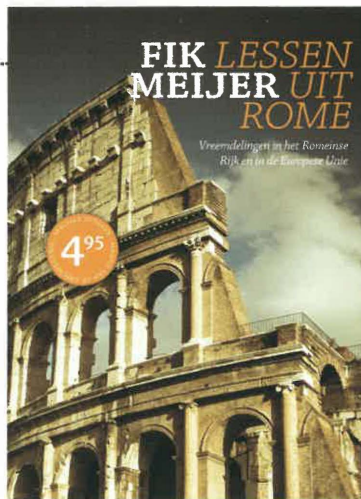
als voorbeeld voor de Academie van Saumur passeren de revue. Tot de betere artikelen horen nog de stukken van Cornelius Jaenen (Universiteit van Ottawa) over Nederlanders en de bonthandel in Nieuw-Frankrijk en over de Hollanders en Vlamingen en de Franse visserij in Noord-Amerika, alsmede het artikel *Nieuw-Nederland en Nieuw-Amsterdam (1609 – 1664)* van Willem Frijhoff. Walburg Pers – bekend van tentoonstellingscatalogi – is de Nederlandse uitgever van het boek. Dat is zichtbaar. Grote, fraaie illustraties, regelmatig ook originele afbeeldingen. Dat is in ieder geval een van de winstpunten van deze bundel: de Franse redacteurs hebben rijk illustratiemateriaal uit de voor hen bekende bronnen ontsloten. Een aantal daarvan zal vast en zeker vanaf nu vaker in Nederlandse publicaties afgebeeld worden.

Ger Jan Onrust ►

Fik Meijer, *Lessen uit Rome*.

(Uitgeverij Veen: Amsterdam 2011),
127 blz., € 4,95.

Hoe kan het ook anders? Als je het over de klassieke oudheid hebt, kun je onmogelijk om veelschrijver Fik Meijer heen. Voor de Week van de Klassieken 2011 heeft hij een handzaam boekje geschreven waarin hij parallellen trekt tussen de tijd van de Romeinen en de huidige tijd. Meijer vergelijkt de migratie, integratie, segregatie en religieuze tolerantie van 'vreemdelingen' in het Romeinse Rijk met de huidige Europese Unie 'in de hoop dat er lering uit de oude geschiedenis kan worden getrokken'. De vreemdelingen in het Romeinse Rijk werden (evenals die in de eenentwintigste eeuw) vaak gewantrouwd: de Syriërs bleken volgens de klassieke auteurs onbetrouwbaar, net als de Grieken overigens en aan de joden stoorde men zich omdat ze niet het gangbare geloof aanhingen. Eigen volk eerst, hoor je ze bijna zeggen. Hoewel het verschil tussen 'wij' en 'zij' groot was, beseften de Romeinen dat, wilde men de stabiliteit van het Rijk garanderen, de blijvende tegenstellingen zouden moeten worden geslecht. De vreemdelingen die naar Rome en omstreken kwamen moesten vaak veel betalen om per vrachtschip worden overgezet (de parallel met de huidige Afrikaanse gelukszoekers dient zich aan). Wilden deze vreemdelingen een kans maken binnen de Romeinse samenleving, dan moesten ze het Latijn zo snel mogelijk machtig worden. Rellen en conflicten kwamen voor, maar er was volledige acceptatie bij sportieve gebeurtenissen zoals de wagenrennen in het Circus Maximus waar toeschouwers in verschillende kleurige vakken plaatsnamen. Je werd als een echte supporter van die kleur beschouwd, ongeacht je afkomst.

Het relaas en de boodschap van Meijer zijn duidelijk. Tijdens het Romeinse Rijk kwamen er verschillende volken binnen het Romeinse Rijk met allen hun eigen taal, gewoonten en cultuur. De overheersende cultuur was echter die van de Romeinen. Wanneer je je als vreemdeling aanpaste aan die dominante cultuur was er niet veel aan de hand. Echter, kwam er 'nieuw volk' dat zich niet Romeins gedroeg, dan werd met harde hand gepoogd hen te romaniseren. Dat had echter bij de christenen het tegenovergesteld resultaat (het christendom werd namelijk zelfs staatsgodsdienst). Een onbedoeld gevolg derhalve van de aanpak die de Romeinen voor hadden gestaan. Exact hetzelfde zou kunnen gebeuren binnen de huidige Europese Unie. Kiest men voor een politiek van demonisering en uitsluiting, dan zijn er binnen Europa nog veel vervelende zaken te verwachten. De kinderen van de vervolgd kunnen de vervolgers van morgen worden, volgens de 'Geert Mak van de oudheid'.

Meijer heeft een prettig leesbaar boekje geschreven, ten dele gebaseerd op een eerder verschenen boek van zijn hand: *Vreemd volk*. Toch blijft het prettig om te lezen hoe 'de oude schoolmeester' ons, maar vooral de politici in Europa, duidelijk wil maken dat we echt iets kunnen leren van de geschiedenis.

Ben Vriesema

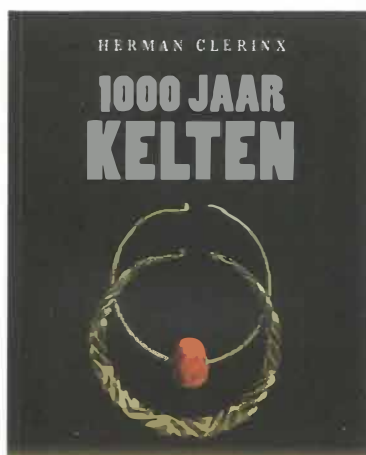
Herman Clerinx, *1000 jaar Kelten*.

(Davidfonds/Leuven, Uitgeverij
Omniboek, Kampen, 2010),
112 blz. ca. € 19,00.

Wetenschapsjournalist Herman Clerinx heeft een aardig boekje geschreven met mooie foto's en teksten over de Kelten. Op het omslag zijn twee torcs afgebeeld: prachtig bewerkte gouden halsbanden. Kelten zijn overigens geen volk maar een taalgroep met bijbehorende cultuur. Tegenwoordig worden er nog Keltische talen gesproken aan de westkust van Europa: in Bretagne, het uiterste westen van Groot-Britannië en in Ierland. Met name het Welsh is nog zeer levensvatbaar. Zo'n 300 v.Chr. was het Keltisch taalgebied veel uitgebreider en werd er van Ankara tot de Britse eilanden Keltisch gesproken. In Nederland lag de taalgrens bij de rivieren: alleen Zuid-Nederland sprak Keltisch. Clerinx begint zijn verhaal zo'n 3000 jaar geleden in de Bronstijd waar toen al via uitgebreide handelsroutes tin, amber, goud en pelzen werden aangevoerd en verhandeld. Zo'n 800 v.Chr. werd in Europa ontdekt hoe je ijzer kon maken. Hier begint dan ook de tijd van de Kelten want zij wisten als geen ander hoe je ijzer kon bewerken. Tijdens de zogenoemde Hallstatt-cultuur nam de welvaart in het noorden van Oostenrijk enorm toe. In de omgeving van Salzburg werd 'kostbaar' zout gewonnen en het gebied lag bovendien in het centrum van een aantal handelswegen. Rijke mannen en vrouwen kregen kostbare voorwerpen als wijnemmers, werktuigen en wapens mee in hun graf. Sommigen lieten zich als statussymbool zelfs met hun wagen begraven. Ter vergelijking: iemand die in onze tijd een Rolls Royce koopt en daar zo trots op is dat hij ermee begraven wil worden. Het vorstengraf van Oss

met het schitterende, krom gesmede gouden zwaard en de bronzen wijnemmer is een voorbeeld van de Hallstatt-cultuur in ons eigen land. Zo'n situla of wijnemmer was zeer kostbaar maar werd ook intensief gebruikt, want de Kelten waren dol op alcoholische dranken. De volgende fase wordt de La Tène-cultuur genoemd, waarin de handelsstromen zich opnieuw verplaatsten. Het centrum van de welvaart kwam nu ten noorden van Zwitserland te liggen, in de Champagnestreek en het Midden-Rijnland. De hier gevonden voorwerpen zijn verfijnder en vaak met prachtige – niet bestaande dieren – versierd. Uit die tijd komt ook het mooie Keltische vlechtwerk dat heden ten dage nog steeds in souvenirwinkels wordt verkocht. In de La Tène-cultuur trokken, waarschijnlijk vanwege een ongunstige verandering van het klimaat, groepen Keltische krijgers rond om te vechten en te plunderen. Dit deden ze zowel in het eigen gebied als in Rome en Griekenland. Tot slot zijn vlak voor de verovering van noordwest Europa door Caesar opvallend veel schatten begraven, kennelijk waren de bewoners zich bewust van het naderende onheil. De Keltische cultuur werd vervolgens door de Romeinen opgeslorpt en een nieuwe periode brak aan.

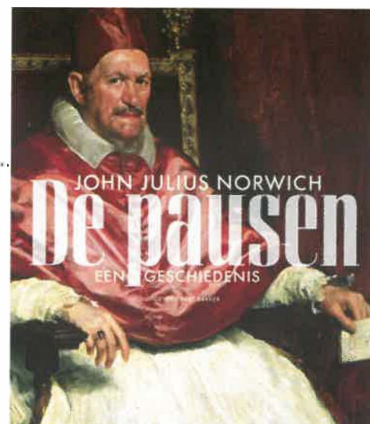
Joke Noordstrand

J.J. Norwich, *De pausen. Een geschiedenis.*

(Bert Bakker, Amsterdam 2011),
565 pag., € 34,95.

'Als hij zijn Kerk nu zou kunnen zien, zou St. Petrus er beslist trots op zijn'. Zo eindigt de studie die de Engelse historicus J.J. Norwich schreef over *alle* pausen. Zolang de plaatsvervanger van Christus op aarde rondloopt zijn er boeken verschenen over de daden (en misdaden) van de houder van de sleutel van de hemelpoort. Norwich beschikt over een ongelofelijke hoeveelheid kennis over het onderwerp. Tegelijkertijd is hij kritisch over de daden van de paus en geeft hij zelfs aan de huidige bestuurders af en toe een welgemeend advies mee ('de huidige mode om alle pausen in beginsel heilig te verklaren, zal het heilig-zijn reduceren tot voorwerp van spot'). Norwich behandelt de pausen chronologisch en maakt direct duidelijk dat hij met een kritische pen schrijft. Dit boek is geen litanie over de meest invloedrijke kerkvorsten op aarde, maar maakt duidelijk dat er in de loop der eeuwen van alles is misgegaan. Wellicht begon dat al direct bij Jezus en Petrus zelf. Jezus heeft het centrum van de macht (de stad Rome) immers nooit genoemd en Petrus is er vlak voor zijn marteldood maar kort geweest. De man die de Kerk moest bouwen (het Aramese *kephas*, vertaald met het Griekse woord *petros*, betekent rots of steen) was zelf niet eens bisschop, laat staan paus. Pas in de tweede eeuw werd het bisschopsambt geïnstitutionaliseerd. Norwich beschrijft het groter worden van de kerk en de groeiende macht van de pausen. Bij sommige keizers leidde dit tot gruwelijke excessen, bij de nieuwe heersers van Rome en omgeving was dit niet anders. Niet alleen paus Nicolaas I (855-964) was een schavuit: Norwich spreekt

over een pornocratie, maar ook de beruchte Renaissancepauzen ('de monsters') kunnen niet op goedkeuring rekenen van de Engelse kerkhistoricus. Het beeld van de Borgia's vertoont veel gelijkenis met het beeld van de huidige tv-serie *The Borgias* (binnenkort hopelijk te bewonderen op de Nederlandse tv). Machtsspelletjes, corruptie, seks en verkwisting gingen hand in hand met een zogenaamd zeer godsvruchtig leven. De pausen en de katholieke kerk hebben uiteraard ook goede zaken verricht, maar toch blijft bij het lezen van dit dikke boek (550 pagina's) het gevoel achter dat er wel heel veel is misgegaan en nog steeds misgaat binnen de kerk. Zo is Norwich zeer kritisch over paus Pius XII, die volgens hem veel meer had moeten doen voor het welzijn van de Joden (in Rome) tijdens de Tweede Wereldoorlog. De huidige commotie die is ontstaan door kindermisbruik in de katholieke kerk is door de huidige paus Benedictus XVI volgens de schrijver veel te laat en veel te slap aangepakt. Of St. Petrus werkelijk zo trots op zijn kerk zou zijn valt na het lezen van dit boek dan ook te betwijfelen. Toch, mocht u een nuttig naslagwerk nodig hebben om in uw lessen het pausschap te duiden of wanneer u een smeulende anekdote wilt vertellen over een der pausen, koop dit boek. Al is het alleen maar om een discussie met uw leerlingen te voeren over de middeleeuwse vrouwelijke pausin Johanna (855-857). Tijdens de discussie kunt u vervolgens de door Norwich gegeven argumenten gebruiken om haar bestaan te ontkennen.

Ben Vriesema ►

**Jürg Amann,
De Commandant.**

(Uitgeverij Contact: Amsterdam
2011), 108 blz., € 10,00.

'Ja, mijn gezin had het in Auschwitz goed. Elke wens van mijn vrouw, van mijn kinderen, werd vervuld. De kinderen konden vrij en ongedwongen leven. Mijn vrouw had haar bloemenparadijs. De gevangenen deden hun best om lief te zijn voor mijn vrouw en kinderen, om hen met kleine attenties te plezieren. Ik denk dat ook geen enkele vroegere gevangene kan zeggen dat hij bij ons thuis ooit, op welke manier dan ook, slecht behandeld is.' Aan het woord is Rudolf Höss, kampcommandant van Auschwitz tussen 1940 en 1943, die in 1946, tussen zijn arrestatie en zijn terdoodveroordeling, zijn levensverhaal optekende. Naar eigen zeggen wilde

hij daarmee rekenschap afleggen van zijn diepste innerlijke leven. De Zwitserse schrijver Jürg Amann structureerde deze aantekeningen tot een monoloog, die een verontrustend beeld schetst van de denk- en gevoelswereld van deze hooggeplaatste nationaalsocialist. Höss beschrijft zijn carrière in fases tot en met zijn tijd als kampcommandant van Auschwitz. Het uitgebreide relaas over zijn kindertijd en soldatenbestaan moet inzicht geven in de achtergrond van deze ontwikkeling. Hij presenteert zich als een warme familieman, een toegewijd soldaat voor zijn vaderland, een gevoelsmens die zich verre van wreedheden heeft gehouden en in stilte worstelde met zijn taak als kampcommandant. Angst om zijn weekhartigheid toe te geven en de SS te moeten verlaten, alsmede zijn geloof in het nationaalsocialisme zouden verantwoordelijk zijn voor zijn kille voorkomen. Hij maakt een scherp onderscheid tussen zichzelf en zijn 'achterbakse, gewelddadige, vaak gemene' ondergeschikten. Hier doet het zelfbeeld van Höss aan dat van Adolf Eichmann denken, die zich eveneens op de drempel van de dood wilde verantwoorden. Over de eerste tijd als commandant zegt hij: '...dat ik mijn dienst altijd gewetensvol en aandachtig en tot ieders tevredenheid heb vervuld, ik heb niets van de gevangenen door de vingers gezien en ben streng en vaak hard geweest. Maar – ik was zelf te lang gevangene geweest om hun noden niet te zien [...] Ik was gaan beseffen dat ik voor *die* dienst *ongeschikt* was, omdat ik het innerlijk niet eens was met *dat* leven en gedrag in het concentratiekamp.' Eichmanns latere zelfrechtvaardiging is een echo van deze biecht; ongetwijfeld waren er veel nationaalsocialisten die carrière maakten in het Derde Rijk en hun geweten susten met hun burgerlijkheid en

menselijkheid. Achteraf verklaarden velen dat zij gedwongen werden te gehoorzamen. Zowel uit Höss' uitspraken als uit die van Eichmann blijkt bovendien een totaal gebrek aan besef van de reikwijdte van hun daden. Eichmann noch Höss gaf blijk van enige wroeging, wat verband houdt met hun rotsvaste nationaalsocialistische overtuiging. Höss verklaart zijn medewerking aan de vernietiging van de Joden met zijn onwankelbare trouw aan de Führer: hij kon zich niet veroorloven de noodzaak van een bevel te betwijfelen.

Verbijsterend zijn Höss' opmerkingen over het besluit Zyklon-B te gaan gebruiken voor de in 1941 aangekondigde massavernietiging: 'Bij de executies was ik altijd vervuld van afschuw als ik dacht aan de massa's, aan de vrouwen en kinderen [...] Nu was ik echter gerustgesteld, omdat die bloedbaden ons bespaard zouden blijven en omdat de slachtoffers tot op het laatste moment konden worden ontzien.' Uit niets blijkt ook maar enige onrust over het bevel zelf. Gedetailleerde beschrijvingen volgen, van de procedure vanaf de aankomst van groepen Joden tot het verwerken van de lijken: Höss lijkt hier slechts te rapporteren. Als men zich realiseert dat Höss in 1946 nog dicht bij het Derde Rijk stond, geven zijn observaties van het Joodse volk een ijzingwekkend inzicht in wat blijkbaar gemeengoed was. Het massale sterven onder de gevangenen wijt hij aan hun fatalistische instelling, meer dan aan de omstandigheden in het kamp. Aan het einde van zijn verslag noemt hij de vernietiging van de Joden om één reden principieel verkeerd: Duitsland heeft zich de haat van de hele wereld op de hals gehaald, en 'het Jodendom is daardoor nog veel dichter bij zijn einddoel gekomen.' Mogen we aannemen dat het inner-

Jürg Amann

DE COMMANDANT

UITGEVERIJ CONTACT

J.J. Woltjer, *Op weg naar tachtig jaar oorlog. Het verhaal van de eeuw waarin ons land ontstond.*

(Balans: Amsterdam 2011), 498 blz., € 29,95.

Vijftien jaar besteedde de Leidse emeritus hoogleraar J.J. Woltjer aan zijn *magnum opus* over de Nederlanden in de aanloop van de Tachtigjarige oorlog. Die voorgeschiedenis heeft hij wel heel ruim gekozen, zowel gemeten in de tijd - de Bourgondische vijftiende eeuw - als in de breedheid van deelonderwerpen. In de inleidende hoofdstukken krijgt de lezer al een vracht aan informatie te verstouwen over kenmerkende economisch-geografische bijzonderheden van de Lage Landen (de rivieren, tollën, handelswegen, steden) en over de dynastieke ambities van de Bourgondische hertogen, met een scherp oog voor de juridische en politieke trekken van elk gewest afzonderlijk. Besturen kwam neer op zeuren en trekken om bedes los te krijgen bij de standenvetters, veelal in ruil voor lucratieve erebaantjes voor hun kinderen. Ambten werden verpacht aan de hoogstbiedenden. Wie wil weten hoe verschillend per gewest de Bourgondische en Habsburgse pogingen tot centralisatie uitpakt, kan bij Woltjer terecht. Hét zwaartepunt van het boek vormen de godsdienstige tegenstellingen van de zestiende eeuw. Woltjer gaat zelfs terug naar de bronnen van het christelijk geloof, en die van riten, relieken en sacramenten, het kloosterwezen, de kerkorganisatie en de kerkelijke rechtspraak. Nog uitvoeriger zet hij de aard en de implicaties van het optreden van Luther, Zwingli en Calvijn uiteen, de beweging van de wederdopers en de uiteindelijk falende antwoorden van de Habsburgse heersers op

deze 'ketterijen'. Met gevoel voor detail schildert hij de ketters en hun vervolgers te onzent. Weldra knetterden hier - net als elders - de brandstapels. In 1529 verordonneerde de keizer Karel V dat alle ketterse mannen moesten worden onthoofd, alle vrouwen verdrinken of levend begraven.

Vergeefs! Plaatselijke magistraten waren lang niet zo fanatiek als Karel graag had gezien. Gevangen dissidenten werden door omstanders bevrijd, inquisiteurs moesten soms afdruipten, zoals Pieter Titelmans in Vlaanderen ondervond, één van de tientallen voorbeelden in dit boek. Het verzet tegen de ketterplakkaaten kwam van gewone burgers en gewone rechters. Veel katholieken waren niet orthodox, maar 'protestantiserend', ze vonden dat de kerk van binnenuit hervormd moest worden.

Conflictbeheersing was ook het devies van de hoge edelen, die zagen hoe in Frankrijk een bloedige burgeroorlog woedde tussen hugenoten en katholieken. Wat dan volgt, hoort in het repertoire van elke geschiedenisdocent: Filips II, Margaretha, Granvelle, Smeekschrift, de vele gezichten van de Beeldenstorm, Alva, Bloedraad, Egmont & Hoorne, Tiende Penning, Watergeuzen... Maar tot mijn verbazing slaat Woltjer vervolgens de cruciale jaren 1572-1576 geheel over, om doodgemoedereerd verder te gaan met de Pacificatie (1576) en de Unie van Utrecht (1579). Hier gaapt echt een groot gat.

Toch kan Woltjer zich troosten met de gedachte dat zijn werk vast en zeker docenten van dienst kan zijn die - als voorbereiding op het CSE in 2012 en 2013 - zoeken naar nuances en grijs tinten in een klassiek zwart-wit-verhaal, en naar concrete verhalen van verzet en vervolging.

Jan van Oudheusden ■

lijk leven van Höss model staat voor dat van 'de nazi-officier'? In dat geval is dit boekje, dat niets anders is dan een gestructureerde, ingekorte primaire bron, goed bruikbaar voor het Holocaustonderwijs. De schrijver heeft Höss' ontboezemingen in een fascinerende vorm gegoten. Verschillende passages kunnen inzicht verschaffen in de werking van totalitaire systemen en de uitvoering van genociden, beter dan gruwelijke beelden van Auschwitz dat kunnen. De denkwereld van deze 'dader' komt zo dichtbij, dat leerlingen ook kan worden bijgebracht dat de Jodenvervolgung minder een unieke gebeurtenis was dan een genocide die in essentie overal en voor elke bevolkingsgroep in gang kan worden gezet. Mensen als Höss zijn de noodzakelijke raderen in de machine: gezagsgetrouw, bezorgd om hun positie, overtuigd van de goede zaak; veelal 'normale' mensen met een beperkte blik. Helderder dan anderen Eichmann konden beschrijven, beschrijft Höss hier zichzelf als een schoolvoorbeeld van de banaliteit van het kwaad.

Nicole van der Steen

Edith van Gameren
is freelance journalist
en tekstschrijver en
volgt de educatieve
master in Leiden.

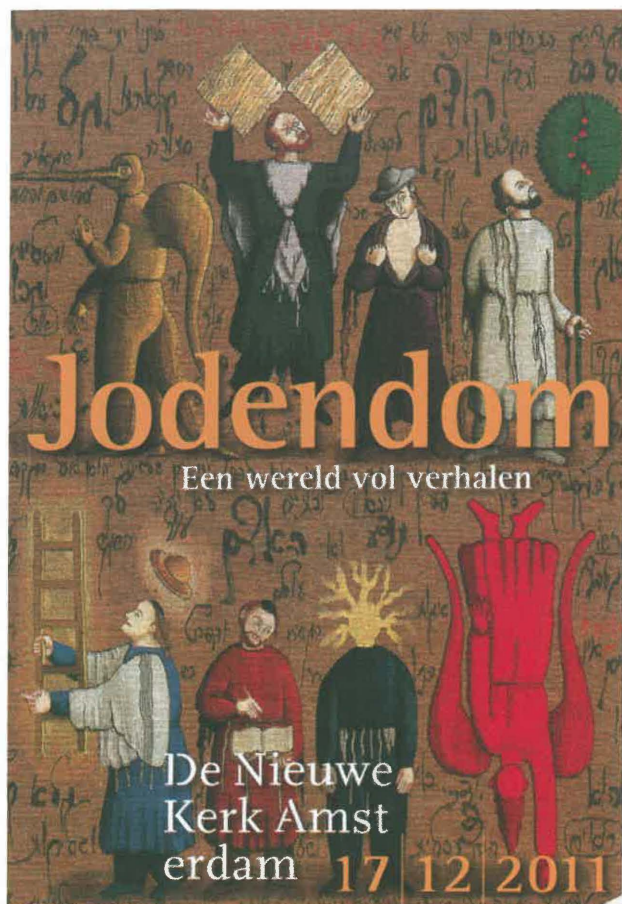
Duiveltjes

Mijn begeleider op de universiteit pakte een vel papier en tekende een hangmat, terwijl ik desperaat en depri aan zijn bureau hing. Het zag er aantrekkelijk uit en ik zag mezelf al een heerlijke siësta doen op een tropisch strand. 'Kijk', zei hij. 'Dit is de DIO-dip.' Aha. Het was geen hangmat maar een curve met een flink dal. En ik zat helemaal onderin. Heel normaal: het overkwam alle aanstormende docenten. Het had er allemaal mee te maken dat ik een nieuw stadium in mijn ontwikkeling bereikt had: 'bewust onbekwaam'. Voorheen verkeerde ik in zalige onwetendheid, nu zag ik opeens de lange weg die ik nog te gaan had tot ik een acceptabele docent zou zijn. Het duiveltje op mijn schouder - 'je kunt dit niet, stop er maar mee' - was bijna niet meer stil te krijgen.

**'Het was geen hangmat, maar een curve met een flink dal.
En ik zat helemaal onderin'**

De fase bewust onbekwaam is nooit leuk, maar in het onderwijs een stuk confronterender. In mijn eerdere werk deed ik ook wel eens domme beginnersdingen. Moest er een hele doos folders bij het oud papier omdat er een genante spelfout in was blijven staan. Niet helemaal goed gedubbelcheckt. Maar na een uurtje is het schaamrood van je kaken, na een dagje durven je collega's er al weer flauwe grappen over te maken en na een weekje kun je er zelf ook smakelijk om lachen. De complete wanhoop die je kunt voelen als je een lokaal vol weerspannige pubers voor de investituur-, klas- of schoolstrijd probeert te enthousiasmeren, is van een heel ander kaliber. De weg naar competentie voor de klas is lang en vol met publiek gestuntel en geblunder, voor de ogen van een genadeloos kritische doelgroep. En op verzoek van de opleiding vastgelegd op video. Waardoor je ook nog eens tot de ontdekking komt dat je de tongval hebt van John de Wolf en de kont van Erica Terpstra. Gelukkig had mijn begeleider gelijk toen hij het punt aanwees waar ik me bevond: het dieptepunt. En had hij gelijk toen hij vertelde dat ik de weg bergopwaarts weer zou vinden. Gewoon stap voor stap. Het duiveltje heeft zijn tekst aangepast: 'je kunt dit niet, je leert het wel.'

Een wereld vol verhalen

Deze winter presenteert de Nieuwe Kerk in Amsterdam samen met het Joods Historisch Museum een tentoonstelling over het jodendom. Aan de hand van ongeveer 500 bruiklenen vertelt de tentoonstelling het fascinerende verhaal van drieduizend jaar joodse religie, cultuur, kunst en geschiedenis. Het betreft de geschiedenis van een wereldreligie die herkenbaar wist te blijven ondanks de wereldwijde verschillen. Absolute topstukken zijn onder andere: een Dode Zee-rol uit de eerste eeuw v.Chr., de oudste complete Thorarol en kostbare handschriften. In de tentoonstelling zullen de belangrijkste elementen uit het jodendom worden belicht.

De tentoonstelling **Jodendom. Een wereld vol verhalen** is te zien van 17 december 2011 tot 15 april 2012 in De Nieuwe Kerk in Amsterdam.

Tafelgoed uitgebracht ter gelegenheid van de opening van het Provinciehuis Gelderland in Arnhem, 1954.

Toegang tot prachtige online bronnen

LES 2.0 is het digitale leermiddel waarmee scholen voor voortgezet onderwijs samen met musea en archieven digitaal lesmateriaal ontwikkelen. Het gaat om materiaal met 'de beste bronnen van het land', gecombineerd met een sterke onderwijskundige basis. De gekozen vorm is nieuw: het digitale lesplan en een 'playlist' voor de bronnen.

Online, direct bruikbaar voor uw digitale schoolborden en eenvoudig zelf aan te passen of aan te vullen. Lesplannen van LES 2.0 staan dicht bij de onderwijspraktijk en sluiten aan bij eindtermen en examenprogramma's. LES 2.0 is een initiatief van 30 scholen voor voortgezet onderwijs (Digilessen VO.nl) en zes bekende erfgoedinstellingen. Wilt u meer informatie, een proefaccount of meedoen met de community? Stuur dan een email naar info@les20.nl. www.les20.nl

Eet goed

Eten en drinken smaakt lekkerder aan een mooi gedekte tafel. In *Timetables* wordt een overzicht gegeven van tafelgoed en serviezen van 1900 tot heden. Elke periode kende zijn eigen vernieuwende ontwerp in linnen- en tafelgoed. Door de combinatie met toonaangevende Nederlandse design-serviezen komt het tafelgoed nog beter tot zijn recht.

Timetables is te zien in het Textielmuseum in Tilburg tot en met 4 november 2012.

Schetsen van schoonheid

In museumgoudA zijn dit najaar de zestiende-eeuwse ontwerptekeningen voor de befaamde glas-in-loodramen van de Sint-Janskerk te zien. De tentoonstelling 'Schetsen van Schoonheid' presenteert tekeningen van Dirck Crabeth (1510-1572) - de 'Rembrandt der glazeniers' - en belicht het vakmanschap van deze kunstenaar die in opdracht van o.a. Filips II van Spanje en Prins Willem van Oranje werkte. De ontwerpen, voor ramen van 5 tot wel 22 meter hoog, staan bekend als de grootste tekeningen ter wereld en behoren tot de keur van de Hollandse Renaissance. Ze werden de afgelopen zeven jaar in Gouda gerestaureerd en zijn nu eenmalig, samen met de gebrandschilderde ramen in de naastgelegen Sint-Janskerk, te bewonderen.

Rond de tentoonstelling is een cultureel programma met lezingen, rondleidingen en een speciaal kinderprogramma. Voor scholieren van het basis- en voortgezet onderwijs is er een educatief programma rond de tentoonstelling en de restauratie van de tekeningen.

Schetsen van Schoonheid; de wereldberoemde Goudse Glazen en de originele ontwerptekeningen is van 23 november 2011 t/m 9 april 2012 te zien in MuseumgoudA en de St.-Janskerk.

www.museumgouda.nl, www.sintjan.com, www.cartons.nl

Detail uit raam 'Judith onthoofdt Holofernes'. Links Judith met in haar ene hand het zwaard en in de andere het hoofd van Holofernes. Rechts haar dienstmaagd, die de doek draagt met het hoofd. Dirck Crabeth, 1571.

Erwin Olaf, Liberty - pest en honger tijdens Leidens Beleg, detail, 2011 Chromogene druk/dibond, 200x265 cm (excl. Lijst) Uit de serie: Leidens Beleg & Ontzet, 2011 In opdracht van Museum De Lakenhal en Universiteit Leiden. Collectie Museum De Lakenhal, Leiden

Graphic novel of historisch stripverhaal

In Kleio-6 is het artikel *Graphic novel of historisch stripverhaal* van Ger Jan Onrust verschenen. Op de website www.vgnkleio.nl vindt u de uitgebreide versie van het artikel met praktische toepassingen voor in de klas.

Leiden ontzet, Holland gered!

Al meer dan vier eeuwen herdenkt Leiden jaarlijks met haring en wittebrood de bevrijding door de Geuzen op 3 oktober 1574. De tentoonstelling laat zien hoe dit belangrijke feit uit de Tachtigjarige Oorlog tot een lokaal volksfeest is uitgegroeid. Ondanks het gebrek aan voedsel en het uitbreken van de pest bleven de Leidenaren standvastig in hun verzet toen de stad in 1574 bijna een jaar lang werd belegerd door de Spanjaarden. Het Leidens Ontzet was een keerpunt in de Nederlandse geschiedenis. In de tentoonstelling kan het publiek zelf meedoen. Voor alle vormen van onderwijs zijn er educatieve programma's. Ook kan er op verzoek een speciale rondleiding worden gegeven.

Tot en met 8 januari 2012 is in Museum De Lakenhal in Leiden de tentoonstelling *Vrijheid! Leidens Ontzet 1574-2011* te zien.

Groene gratie

De negentiende-eeuwse Franse naam 'Famille Verte' heeft betrekking op een specifiek soort Chinees export porselein uit het eind van de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw. In dit porselein overheerst een groene grondkleur. De tentoonstelling geeft een overzicht van het rijke bezit aan Famille Verte uit verschillende Nederlandse musea. In de tentoonstelling wordt de variatie in vorm en versiering benadrukt en ook de betekenis van de voorstellingen. **Famille Verte. Groen geëmailleerd Chinees porselein** is te zien tot en met 20 mei 2012 in het Groninger Museum in Groningen.

Glazenkoeler, China. Kangxi periode, ca. 1700, Famille verte versierd met 'Lange Lijzen', bloemen en fabeldieren ©Groninger Museum

LEIDEN
VROUWEN
VAN
AANZIEN

AMSTERDAM
MANNEN
MET
MACHT

ETRUSKEN
MET TOPSTUKKEN UIT ITALIAANSE MUSEA

Vrouwen van aanzien, mannen met macht

Een unieke, oogstrelende dubbeltentoonstelling in het Rijksmuseum van Oudheden (Leiden) en het Allard Pierson Museum (Amsterdam) over de intrigerende wereld van de Etrusken. Met vele topstukken uit toonaangevende Italiaanse musea. Lang vóór de Romeinen, zo'n drieduizend jaar geleden, maakten de Etrusken de dienst uit in Midden-Italië. Hun culturele macht was groot, hun kostbaarheden en kunstwerken waren van een ongekennde schoonheid, en hun geloof in het hiernamaals was onbegrensd. Ook waren ze opvallend geëmancipeerd. Etruskische vrouwen deden in veel opzichten niet voor mannen onder. Het Allard Pierson Museum en het Rijksmuseum van Oudheden vertellen in dit tweeluik het intrigerende verhaal over de Etruskische rijkdom, religie, macht en pracht. Dit doen ze elk vanuit een eigen invalshoek. In Leiden komt de Etruskische vrouw aan bod, in Amsterdam de Etruskische man. Met honderden topstukken uit zowel de eigen collecties als uit vele buitenlandse musea.

Te zien t/m 18 maart 2012.

www.rmo.nl, www.allardpiersonmuseum.nl

Raad de Histopicto!

Vraag: over welke historische ontmoeting gaat deze foto? Stuur uw oplossing voor 1 januari 2012 naar redactie@vgnkleio.nl o.v.v van 'Histopicto kleio 7' en maak kans op een boekenbon van 20 euro. Inzenden kan ook via de website www.vgnkleio.nl.

Op de foto in Kleio 6 was de conferentie in Potsdam, juli/augustus 1945 te zien. De winnaar is Steven Einmahl uit 's Hertogenbosch. Van harte!

Geschiedenis- werkplaats nu ook voor vmbo bovenbouw!

Vraag nu uw beoordelingsexemplaar aan via www.geschiedeniswerkplaats.noordhoff.nl

Noordhoff Uitgevers

Nieuw!

**Geschiedenis-
werkplaats vmbo
bovenbouw kgt 3/4**

**GESCHIEDENIS
WERKPLAATS**

Noordhoff Uitgevers werkt voor de docent